

શ્રી રવિશંકર રાવળ ને
૨૦૧૬૨

શાંતિદાન જી. આમલ

રઢિયાળી રાત

:: ભાગ ચોથો ::

અદેરચંદ મેઘાણી

ગુર્જર ગ્રંથ રત્ન કાર્યાલય

ગાંધી રસ્તો : અમદાવાદ

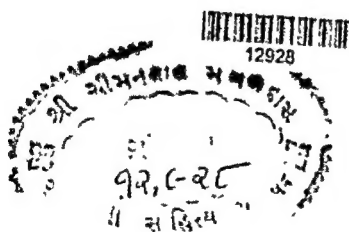
: પ્રકાશક :

રાંભુલાલ જગજીભાઈ શાહ

ગૂજરાત ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય

ગાંધી-રસ્તો : અમદાવાદ

આવૃત્તિ પટેલી : જુન ૧૯૪૨,

દોઢ રૂપિયો

: મુદ્રક :

નાથલાલ મ. શાહ

સ્વાધીન મુદ્રણાલય

સોરાજી રોડ : રાણપુર

અર્પણ

અઠાર વર્ષ પૂર્વે આ લોકગીતોની પ્રથમ
લઠાણી આપનાર જગવદરનાં મેરાણી

બહેન દેલીને

ક્રમ

પ્રવેશક	૧ થી ૩૬	૧૭ બે બૈરીના સ્વામી !	૧૭
વિનાદ-ગીતો	૧ થી ૩૦	૧૮ શોકયની મેમાની	૧૭
૧ કામલાંગી	૧	૧૯ હું ને મારી બાઈજી	૧૯
૨ સ્ત્રીનું મહત્વ !	૨	૨૦ દમડીની ખરીદી	૨૦
૩ પાંદડું પરદેશી	૩	૨૧ આટલું જ દેજે !	૨૨
૪ અલખેલીનો વીંછીઓ	૪	૨૨ લાજે મારો પરણ્યો	૨૪
૫ વીંછણો	૫	પરદેશ	૨૪
૬ રસિયાજી !	૬	૨૩ બેની પધાર્યા	૨૮
૭ વગર વાંકે	૭	૨૪ વીડી વાઢનારાં	૨૯
૮ ત્રાસેલી	૭	<u>કુલ્લેડાંનાં ગીતો ૩૧ થી ૩૮</u>	
૯ સૈયર મેંદી લેશું રે !	૮	૨૫ પરણ્યો પારણે	૩૧
૧૦ કેવી ભોળા !	૯	૨૬ હયામાં વાગે !	૩૩
૧૧ શું સમજ્યું !	૧૦	૨૭ બાર વરસની	૩૪
૧૨ ભણેલી !	૧૧	૨૮ લાલ કેમ કરીએ !	૩૬
૧૩ પંખો	૧૨	૨૯ પિયુ નાના છે	૩૭
૧૪ નૈ જઈ સાસરીએ	૧૩	<u>દેર-ભોજનનાં ગીતો ૩૯-૪૮</u>	
૧૫ નૈ જઈ રે નૈ જઈ	૧૪	૩૦ રૂઢિયામાં રાખ્યાં દેરીડે	૩૯
૧૬ માતા ને સાસુ	૧૬	૩૧ નજરના હીણા દેરીડા !	૪૦

૩૨ તરખતી દેરીડો	૪૧
૩૩ મોતીઅલ ક્યાં વેરાણાં	૪૩
૩૪ ચાડિયો દેર	૪૫
૩૫ ભોંમાં લંડાર્યો	૪૭

ઈશ્ક-મસ્તીના ગીતો ૪૯-૮૯

૩૬ વરણાગીઆને	૪૯
૩૭ જોખનિયાને રાખો	૫૦
૩૮ રંગમાં લેવાણી જાય	૫૧
૩૯ ધાયલ !	૫૨
૪૦ માલધારીઓની જુગલ- મોજ	૫૪
૪૧ હેડીનાની વાટડી	૫૫
૪૨ ફસાયેલી	૫૫
૪૩ છેતરપીંડી	૫૭
૪૪ વણઝારા વાલ્યમને	૫૮
૪૫ વાણિયાણુ મારવાડી	૫૯
૪૬ લાલ જોગીડા	૬૧
૪૭ વાંસળીનું વશીકરણ	૬૨
૪૮ તુંખડી કામળુગારી	૬૩
૪૯ બાવો લીલાગર લાગ્યો	૬૩
૫૦ જોગીડો ઉતર્યો	૬૪
૫૧ ફફીરને દરવાજો	૬૪
૫૨ માલૂડી	૬૫
૫૩ અપહરણ	૬૫
૫૪ અદ્દી ને હરિસંગ	૬૭

૫૫ 'ફૂયલનો' ને 'મામ	
૫૬ ક્યાંથી !	૬૯
૫૭ પાડોશણુ	૬૯
૫૮ જુહડા સમ	૭૦
૫૯ લોભે લક્ષણુ જાય	૭૧
૬૦ જાનભૂટી	૭૨
૬૧ અલખેલાજી	૭૪
૬૨ અધધડી	૭૫
૬૩ ફુલડી કોને દીધી ?	૭૬
૬૪ ચંદ્રાવળી	૭૮
૬૫ કણખણુ કડવલી (૧)	૮૪
૬૬ " " (૨)	૮૬
૬૭ " " (૩)	૮૬
૬૮ પારવતી	૮૮

મુસલમાની રાસડા ૯૦-૯૫

૬૯ બંસી બજાવે	૯૦
૭૦ એક જ રાત	૯૦
૭૧ મોતનમાલા	૯૨
૭૨ હિન્દવાણી-મુસલમાની	૯૩
૭૩ ચાલો પિયા !	૯૪
૭૪ પિયુ ન્યાં હો-	૯૪
<u>રમત-રાસડા ૯૬ થી ૧૨૨</u>	
૭૫ કોણુ કોને વાલો !	૯૬
૭૬ દરિયાની માછલી	૯૭
૭૭ તેલની રેલ	૯૮

૭૮ અજળ ડોળડી !	૯૮	૧૦૨ સવળ વેવારીઓ	૧૨૧
૭૯ આછળને છુડાડયાં	૯૯	૧૦૩ અજળ લડાઈ	૧૨૨
૮૦ ક્યાંથી બતાવું !	૧૦૦	મતિહાસ-ગીતો ૧૨૩ થી ૧૪૪	
૮૧ ઝરીની ખોળણ	૧૦૩	૧૦૪ કમળ ફૂલનો કુમાર	૧૨૩
૮૨ સસરા-વહુના ધડાકા	૧૦૩	૧૦૫ ફૂલડિયે ઓધાન	૧૨૪
૮૩ ગિરધરલાલજી રે !	૧૦૪	૧૦૬ સાંઢો સુંબરો	૧૨૫
૮૪ કોયડા	૧૦૬	૧૦૭ જવલખા	૧૨૯
૮૫ વાંસળી-ઘેલી	૧૦૮	૧૦૯ વીરમલ	૧૩૧
૮૬ ક્યાં રે વાગી	૧૦૯	૧૧૦ વેલો રાવળ	૧૩૩
૮૭ ન્યાતબતનાં લક્ષણો	૧૧૦	૧૧૧ લેલીડો ઘેલો	૧૩૬
૮૮ માછલો	૧૧૧	૧૧૨ કાળુલા	૧૩૭
૮૯ રંગ લાગ્યો રે	૧૧૩	૧૧૩ સૌ રૂવે	૧૩૮
૯૦ તારી સેજડીમાં	૧૧૩	૧૧૪ મામલો મદરાસના	
૯૧ વેલડી આવે રે	૧૧૩	ઓકમાં	૧૩૯
૯૨ બિલા રો' રંગ રસિયા !	૧૧૪	૧૧૫ ગુજરી	૧૪૦
૯૩ સોનાગરી	૧૧૫	જ્ઞાન-ગીતો ૧૪૯ થી ૧૫૬	
૯૪ લીંબુકું જૂલે	૧૧૫	૧૧૬ પરબવનાં પાપ (૧)	૧૪૯
૯૫ સેંજળીઆરી સર	૧૧૬	૧૧૭ " " (૨)	૧૫૧
૯૬ રાજલ કોયલડી રે	૧૧૬	૧૧૮ આંખો	૧૫૨
૯૭ નગર બ્રામણી	૧૧૭	૧૧૯ મોઘો મનખો	૧૫૩
૯૭ કે'દી આવશે	૧૧૭	૧૨૦ પરાણીઆને	૧૫૪
૯૮ લાલ ગલાલ	૧૧૭	૧૨૧ કુટુંબ-વડલો	૧૫૫
૯૯ ને જાઉં !	૧૧૯	૧૨૨ દારૂનાં ગીતો	૧૫૫
૧૦૦ વાધરણુ	૧૧૯	પરિશિષ્ટ	૧૫૭
૧૦૧ મહીસાગર મળે	૧૨૦		

*આ ગીત ખેવડાચું હોઈ બાદ દેવાનું છે (જીવો પા. ૭૨, ગીત ૬૦ : બાનભૂલી.

પ્રવેશક

‘રઠિયાળી રાત’ના પહેલા ત્રણ ભાગ, ‘ચૂંદડી’ના બે ખંડા, અને ‘સોરઠને તીરે તીરે’માં નાવિક ઝીઝોનાં ગીતો, એટલાં મળીને જે પોણાપાંચએકે ઝીગીતો સંગ્રહો છે તેમાં આ નવા ખંડનાં ઉમેરાતાં આપણે કુદ આચરે છો. એટલાં લોકગીતો તો એકલી ઝીઝોની કંઈક સામગ્રીનાં બચાવી ગયા હોય. તદુપરાંત ‘કંકાવડી’ બે ભાગમાં વેરાયેલ પહેલાં ત્રત-ગાનો પણ અભ્યાસીએ અવશ્ય નિહાળી લેવાં.

‘રઠિયાળી રાત’ના ચોથા ખંડની સામગ્રી મારી પાસે થણાં વર્ષોથી પડી હતી. અન્ય રોડાણો આડે એનું સંપાદન હીલમાં પડ્યું હતું. ‘સોરઠી ગીતકથાઓ’માં સંગ્રહેલા સાડાચારસો હુદા પણ પોતાનાં બહાર રક્ષણતાં ખીજાં સેંકડો લાંકુની રાક જેતા હતા. ‘સોરઠી રસધાર’ના પાંચ ખંડો તેમ જ ‘સોરઠી બહારવટિયા’ના ત્રણ મળી આઠ વાર્તા-સંગ્રહોમાં તેમ જ ‘ઋતુગીતો’માં જે ચારણી કાવ્યવાણીની કૃતિઓ છે, તેને જુદી તારવી તેમાં ઉમેરવાની પણ વિપુલ સામગ્રી મારી પાસે પડી છે.

તે સર્વ સંશોધિત સાહિત્યનું સંપાદન હાથ ધરવાની નવી સ્ફૂર્તિ નીપજ છે તેનું શ્રેય મુંબઈ યુનિવર્સિટીના ૧૯૪૨નાં વસનજી માધવજી વ્યાખ્યાનો મને સોંપાયાં છે તેને જાણ છે. મુન્દરાત વર્ના.

સોસાયટીના ઉચ્ચ અભ્યાસ અને સંશોધન વિભાગ તરફથી, મુંબઈની ફાર્ગસ સભા તરફથી તેમ જ સુરતની સ્વ. રા. બ. કમલાશંકર સ્મારક સમિતિ તરફથી લોકસાહિત્ય પર અભ્યાસયુક્ત વ્યાખ્યાનો આપવાનાં મળેલાં નિમંત્રણોને પણ મારો આ ઉત્સાહ આભારી છે.

સર્વત્ર સ્વીકાર

આપણે ત્યાંના કંઠસ્થ લોકસાહિત્યના સંશોધન, સંપાદન અને જાહેર વ્યાખ્યાનપ્રવૃત્તિના પ્રારંભ પછી રાજપૂતાના, મહારાષ્ટ્ર, પંજાબ, સિંધ વગેરે પ્રદેશોમાં પણ તે જ પ્રવૃત્તિનો નાદ લાગ્યો છે. ઠેકઠેકાણે લોકગીતોના સુશિક્ષિત ગાયકો જિભા થતા આવે છે, રસાનંદ રેલાય છે, ઉચ્ચ અભ્યાસદૃષ્ટિએ વિવેચનો પણ થાય છે; અને સર્વ દિશામાંથી એક સૂર તો નિશ્ચિતપણે ગાજી રહ્યો છે કે તળપદી લોકવાણીમાં ન ઉવેખી ને ન ગુમાવી શકાય તેવાં સાહિત્ય-ખજા ભાષાભંડોળ, ભાવસમૃદ્ધિ, કલ્પનાપુર્વક અને ઇતિહાસ-પુરાવાની દૃષ્ટિએ પડેલ છે.

છેલ્લામાં છેલ્લો આ અવાજ મહારાષ્ટ્રમાંથી આવે છે. તેની નોંધ લેતાં મેં ‘ફૂલછાંચ’માં નીચે મુજબ લખ્યું છે—

મહારાષ્ટ્ર ખોલે છે

‘ગુજરાતના બાંધવ મહારાષ્ટ્રની પાસે એક ઠાવકો શબ્દ છે ‘ગોડ.’ ‘ગોડ’નું ગુજરાતી ભાષાંતર ‘મીઠું’ કે ‘મધુર’ ન હોય, પણ ‘ગળ્યું’ હોય. ગળ્યું શબ્દ સૌરાષ્ટ્રીય છે. બાળકનો એ શબ્દ છે. એ શબ્દથી બાળક પોતાની ખાદ્ય વસ્તુની જે સ્વાદુતા દર્શાવે છે તે બીજે કોઈ શબ્દ દર્શાવી શકે નહિ.

‘મહારાષ્ટ્રની આજની વાહમય-મીઠાઈમાં એ ‘ગોડ’ શબ્દ એમના લોકસાહિત્ય વિષે ચોખ્ખા લાગ્યો છે. એમણે લોકસાહિત્યનું સંશોધન હજી હમણાં જ કરવા માંડ્યું છે. મુખ્ય શિશુના બાવે તે સંશોધકો

ને સંગ્રહકો પોતાની માતાઓ બહેનો પાસેથી મેળવેલી ‘ગાણી’ ‘કહાણી’ ‘ઝોખાણું’ ‘ઝોંબ્યા’ વગેરે કંઈક સ્ત્રીવાકમયની સામગ્રી માટે આ ‘ગોડ’ એવું વિશેષણ વાપરતા થયા છે.

‘મહારાષ્ટ્રી સ્ત્રી-જીવનના આ પ્રાચીન સાહિત્યધનમાં પ્રથમ વાર વિવેચનપૂર્વકનું ડોકિયું’ આપણને ૧૯૩૯માં શ્રી. વામન કૃષ્ણ ચોર-ધડેએ કાકાસાહેબ કાલેલકરની સહાય લઈને કરાવ્યું. એ નાનકડા પુસ્તકનું નામ ‘સાહિત્યાચેં મૂલ્યન.’ એનો પરિચય મેં તે કાળે ગુજરાતને કરાવ્યો હતો.

સાને ગુરુજી

‘તે પછી આજે એ જ પંથના પ્રવાસી મહારાષ્ટ્રના સુવિખ્યાત ગ્રંથકાર શ્રી. સાને ગુરુજી બન્યા છે. ૧૯૪૦ ને ૧૯૪૧ના એક જ વર્ષમાં તેમણે ‘સ્ત્રી—જીવન’ નામના પુસ્તકના બે ખંડો આપણને સોંપી દીધા છે. એ સોંપણું કરીને પોતે એક સત્યાગ્રહી બની જેલમાં સિધાવે છે ને કહેતા જાય છે કે : ‘મી ગોઝા કેલેલ્યા ઝોંબ્યા જન-તેલા દેવન મી મોકલા દોત ગ્રાહેં : મેં એકઠાં કરેલ આ ઝોંબી—ગીતો જનતાને આપી દઈને હું હવે મુક્ત બન્યો છું.’ બીજો ભાગ તો, એમણે સત્યાગ્રહના ગરમ બતેલા વાતાવરણ વચ્ચે, પોતાને જેલ જવાની ધડીઓ ગણાતી હતી તે વચ્ચે, બે જ દિવસ ફાળવ પાડીને સંપાદિત કરી આપી દીધો.

‘આ બેઉ ‘ગળ્યા ગળ્યા’ સંગ્રહો મને અમદાવાદ કોમર્સ કોલેજના પ્રો. વસંત જોષી તરફથી મળ્યા છે. પ્રો. જોષી ગુજરાતી ગ્રંથોની, મરાઠી સામયિકોમાં નોંધ લે છે ને મરાઠી-ગુજરાતી બેઉ વાકમયની વચ્ચે સંસ્કારકદી રૂપ યુવાન છે.

અભિજાત મરાઠી છંદ

‘સ્ત્રી—જીવન’ના બીજા ભાગના દસમા પ્રકરણના પ્રારંભમાં શ્રી.

સાને ગુરુજીએ ફરગ્યુસન કોલેજનો એક પ્રસંગ ટાંક્યો છે. પ્રો. પટવર્ધન એક દિવસ મરાઠી શીખવતા હતા, તેમણે વિદ્યાર્થીઓને પ્રશ્ન કર્યો કે : ‘તમને મરાઠી કાવ્ય-સાહિત્યનો અભિન્નત છંદ કયો તે માલુમ છે?’ વિદ્યાર્થીઓ ઉત્તર ન દઈ શક્યા. પછી પ્રોફેસર પટવર્ધનને એકદમ કહી દીધું :

‘ઓંવી. ઓંવી જ મરાઠીનો અભિન્નત છંદ છે. મરાઠી મહા-કાવ્યોમાં આ વૃત્ત વપરાયું છે. આ વૃત્તમાં જ સ્ત્રીઓએ પોતાનાં સુખ-દુઃખ દર્શાવ્યાં છે. તમને એકાદ કોઈ ઓંવી આવડતી હોય તો ગાઈ ખતાવશો?’ છોકરા હસ્યા. કોઈને ‘ઓંવી’ આવડે નહિ. એટલે પ્રો. પટવર્ધન—

પહિલી મામ્મી ઓંવી, પહિલા મામ્મા નેમ,
તુલ્શી ચાલી રામ, પોથી વાચી.

‘એ ઓંવી ગાઈને કહ્યું, ‘ઓંવી વૃત્ત ફાર ગોઢ : ઓંવી વૃત્ત ખહુ ગળ્યું છે.’ આ ગોડ શબ્દ સાને ગુરુજીએ વારંવાર વાપર્યો છે.

ઓંવીનું લાઘવ

‘ઓંવી એટલે સાડાત્રણ અથવા ચાર ચરણોનું અકેકેક મોતી. પહેલા પ્રકારમાં બીજા અને ત્રીજા ચરણનું યમક આવે ને બીજા પ્રકારમાં બીજા ને ચોથા ચરણનું યમક. એ ગાવાનો એક વિશિષ્ટ લય હોય છે. આવી અઢીહજાર ઓંવીનો સંગ્રહ સાને ગુરુજીએ એક અથવા બીજા ગામોની સ્વજન સ્ત્રીઓ પાસેથી કરેલ છે.

‘લોકસાહિત્યનો સંગ્રહ કોણ કરી શકે? કોને કરવો ફાવે? જેના મનપ્રાણમાં એ સાહિત્યનો રસ સીંચાઈ જઈ સારા ય સર્જનનું બળ બની ગયો હોય તેને જ એ અધિકાર છે; બીજાઓ એ સાહિત્યને કેવળ પાંડિત્યદષ્ટિએ ન્યાય આપી શકે નહિ.

નાનકી ઉપનિષદો

‘સાને ગુરુજી એક એવા અધિકારી પુરુષ છે. એ કહે છે કે “સ્ત્રીઓએ સ્વતઃ એવું સુંદર અલિખત સાહિત્ય નિર્માણ કરેલ છે. કહાણીઓ, ગાણાં, ઝોંવી, એ બધું સ્ત્રીવાલ્મય છે. કહાણીઓને તો પ્રેક્ષક પોતદાર નાની નાની ઉપનિષદો જ કહે છે. આ કહાણીઓનું મારા ઉપર અપાર પરિણામ પેદા થયું છે, મારાં લખાણોમાંની સહૃદયતા ને સલુકાર્થ મને કહાણીઓ પાસેથી મળે છે. કહાણીઓનો હું ઝણી છું. ઝોખાણાં પણ અત્યંત કાવ્યમય છે. સૂચકતા એ જો કાવ્યનો આત્મા હોય તો ઝોખાણાંને ઉદ્દૃષ્ટ કાવ્યના નમૂના કહેવામાં અડચણ નથી. સ્ત્રીઓની નાની મોટી હળ્મરો ‘ગાણી’ છે, તેમાં પૌરાણિક આખ્યાનો છે, સંસારનાં સુખદુઃખો છે, દેહ વિષેનાં ગાણાંમાં આધ્યાત્મિક વિચારો છે, કોઈ કોઈ વટસાવિત્રી સમી અતિ પવિત્ર લાંબી ગાણી મહાકાવ્યો સમી છે. વટસાવિત્રીનાં ગાણાં તો ખી. એ. ના મરાઠી અભ્યાસક્રમમાં મૂકવા જેવાં છે.

‘પરંતુ જે વાલ્મયમાં સ્ત્રીઓએ પોતાના આત્માને સંપૂર્ણપણે ફાલવેલ છે તે તો ઝોંવી. બાળકોને રમાડવાની, થાખડવાની, મૂવરાવીને નીંદર કરાવવાની વગેરે આ ઝોંવી સહજરૂર્તિથી રચાઈ છે. એમાં અપૂર્વ અદ્વિતિમ સહૃદયતા છે. એમાં વત્સલતાનો તો દરિયો છે. વચ્ચે વચ્ચે વિનોદની સુંદર છટા છે. અન્યાન્ય રસો પણ પ્રમાણસર પડેલા છે. એના પ્રકારો તો લગપૂર પડ્યા છે. દળતાં-દળતાં ને ખાંડતાં ખાંડતાં સ્ત્રીઓ ઝોંવી ગાતી હતી તેનો ઉલ્લેખ તો સાતમી ને આઠમી સદીમાં પણ છે. આવી અસંખ્ય ઝોંવી કંકોપકંઠે ચાલી આવે છે. આ ઝોંવીઓની માધુરી વિષે હું શું કહું? તેની અંદરની લાવનોદ્વિતતા વિષે હું શું લખું? મારી બહેન ઝોંવીઓ ગાતી ગાતી રહતી.” એમ કહીને સાને ગુરુજી એક મોતી ટાંકે છે :

માર્કે કીં આયુષ્ય, સળેં કરી હે ગણયા ।

ઘાલ સલીચ્યા ચુડેયા, મનુતાહવા.

(અર્થ—મારું જે કંઈ બાકી આયુષ્ય હોય તે બાદ કરીને હે ગણેશ ! મારી દીકરીના ચૂડામાં ઉમેરજે.)

“ માતાનું આવું પુત્રીવાત્સલ્ય ગાતી બહેનના ડોળા આંસુડે ભરાઈ જતા. ”

‘ સુખની વાત છે કે આજ મોડા મોડા પણ સાચા મહારાષ્ટ્ર-પુત્રોને પોતાની નક્કર સંપત્તિનું ભાન થયું છે. આ મુઘલાવ કોઈ જેવા તેવા માણસનો નથી, પણ પ્રૌઢ પાવરધા ગ્રંથકારોનો અને રીઠા અધ્યાપકોનો છે. ’

રાજસ્થાની ત્રિપુટિ

આની પૂર્વે ૧૯૪૧ના ૪ વર્ષમાં શાંતિનિકેતનથી લોકસાહિત્ય પર પાંચ વ્યાખ્યાનો આપીને પાછા વળતાં દિલ્હીમાં, હરિજનસેવક સંઘના મંત્રી શ્રી. શ્યામલાલજીએ મારા હાથમાં ‘ રાજસ્થાન કે લોકગીત ’ ના એ સંગ્રહો મૂક્યા. એ પ્રકટ કરનાર સંસ્થા કલકત્તાની ‘ ધ રાજસ્થાન રિસર્ચ સોસાયટી. ’ એના સંપાદક ત્રણ વિદ્વાનો છે શ્રી નરોત્તમદાસ સ્વામી એમ. એ. (ડુંગર કોલેજના હિન્દીના પ્રાધ્યાપક) ઠાકુર રામસિંહ એમ. એ. અને સ્વ. સ્પર્ધકરણજી પારીક એમ. એ. તેમણે એકઠાં કરેલાં હજારેક ગીતો પૈકી ૨૩૦નો આ સંગ્રહ હજુ તો ૧૯૩૮ માં પ્રકટ થયો છે. પ્રકટ કરવાનું કારણ સોસાયટીના મંત્રીના ‘ દો શબ્દ ’ માં છે—

સંચયનું કારણ

‘ લોકગીત તો દેશના આત્માનાં પરિચાયકો છે. લોકગીતોમાં દેશનું ચરિત્ર, લોકોના મનોભાવ અને માનુજાતિની પ્રતિભા ભરી છે.

રાજસ્થાનના અન્ય સાહિત્યની જેમ એતું લોકસાહિત્ય પણ ઉચ્ચ ક્રાંતિનું છે. લોકગીતોનો સંસાર તો એનો પોતાનો જ નિરાળો છે. પરંતુ કલકત્તા અને જયપુરના કેટલાક ધનલોભુપ પ્રકાશકોએ રાજસ્થાની લોકગીતોને ખરાબમાં ખરાબ સ્વરૂપે જનતાની સામે ધર્મી, લોકો વર્ણોથી એ વાંચે છે. એથી ઇતર પ્રાંતની વ્યક્તિઓના અંતરમાં અમારાં લોકગીતો વિષે જે માન્યતા વસી હોય તે તો ખેર, પણ શહેરોના નિવાસી અમારા જ સમાજના સમજદાર માણસોમાં એવી માન્યતા ઠસી હશે કે અમારું લોકસાહિત્ય અતિ હીન ક્રાંતિનું છે. કલકત્તાના અમુક પ્રકાશકોએ તો અશ્વિલ રૂપે જનતાની સામે આ ગીતો ધર્મી ને જખમ પર મીઠું, ભભરાવવા માટે સાથે અશ્વિલ ચિત્રો નેડી દીધાં. અમે એની સામે આંદોલન ઉઠાવ્યું તો અમને ધણાંએ કહ્યું કે આને જ મળતાં ગીતો અમારાં ધરેધરની સ્ત્રીઓ ગાઈ રહી છે. સાંભળીને હૃદય ફાટી ગયું. તે જ ક્ષણે ઇચ્છા થઈ કે સમાજને પોતાના ગૌરવરૂપ લોકસાહિત્યનો કંઈક રસાસ્વાદ કરાવવો.’

આપણી ‘રઠિયાળી રાતો’ની માફક આ સંગ્રહની પણ સુદીર્ઘ રસાસ્વાદક પ્રસ્તાવનામાં વિદ્વાન સંપાદક-ત્રિપુટિએ લખ્યું કે ‘રાજસ્થાની લોકગીત એના સૌંદર્યમાં અનોખાં છે. પરંતુ આધુનિક કહેવાતી સભ્યતા અને શિક્ષણના પ્રવાહમાં પડીને એ પ્રતિદિન વિસ્મૃતિના ગર્ભમાં વિલીન થઈ રહેલ છે. એના ઉદ્ધાર તેમ જ રક્ષણને માટે જો આપણે આજથી જ પ્રયત્નશીલ નહિ બનીએ તો આપણે એ અમૂલ્ય ખજાનો તરતમાં જ હાથથી ખોઈ બેસશું.’

સુખદ્ધિ તો એમને આ સૂઝી કે ‘આ સંકલનને તૈયાર કરવામાં કેવળ સર્વત્રેષ્ઠ ગીતો જ સંગ્રહાય એમ ન રાખતાં બને તેટલા વધુ વિષયોનાં ગીતો સંધરવાની દૃષ્ટિ રાખી છે.’

સૌંદર્યમુગ્ધ રાજસ્થાનીઓ

આ લોકગીતોનાં દર્શને સંપાદકો મુગ્ધ બન્યા છે. એ સૌંદર્ય-મુગ્ધતાને વ્યક્ત કરતાં તેઓ ઉચ્ચારે છે કે ‘માનવજીવનની, એના ઉલ્લાસની, ઉમંગોની, કરુણાની, રુદ્ધનની, સમસ્તની કહાણી આ ગીતોમાં અંકિત છે. ખરે નથી કે કેટલો કાળ ચીરીને એ ચાલ્યાં આવે છે. કાળનો વિનાશકારી સ્વભાવ એને જરીકે બગાડી શક્યો નથી. સર્વ-લક્ષી કાળના એને મિટાવી દેવાના પ્રયત્નની નિષ્ફળતા પર હસતાં આ ગીતો જનતાની જીભ પર નાચી રહેલ છે. કાળ ખિન્ન થઈ છે, એને ભાંગે છે, મરડે છે, પણ મિટાવી નથી શકતો. કાળાન્તરમાં એનાં બાહ્ય સ્વરૂપો બદલાય છે, ભાષાનું આવરણ ધીરે ધીરે બદલાય છે, પણ ભીતરી પ્રાણુતત્ત્વમાં કંઈ ફરક પડતો નથી.

‘કેટલાં મનોરમ, કેટલાં હૃદયસ્પર્શી ને કેટલાં સ્વાભાવિક છે આ નારી-ગાન ! અંતરતલની તંત્રીના એકેએક તારને ઝંકારી મૂકતાં આ ગાનને સુધારાના કૃત્રિમતાપૂર્ણ વાતાવરણમાં રહેનારા શાસ્ત્રીય કળા-કારની વાણી કઈ રીતે પહોંચી શકે ?

‘નારીહૃદયમાં જ્યારે જ્યારે સુખ-દુઃખ, આશાનિરાશા, કે ઉમંગ-આઘાતની પ્રખલ લહરી ઊડી ત્યારે ત્યારે એ ગીતના રૂપમાં વ્યક્ત થઈ. એણે પોતાના સારા વા ખૂરા કોઈ પણ ભાવને નિષ્કપટ-પણે શબ્દારૂઢ કર્યા. એમાં સરલ છલ્લહીનતા છે. ભાવગોપનની વૃત્તિ ક્યાંય નથી મળતી.’

દેશદેશાન્તરોનાં અલગ લોકગીતો વચ્ચે સામ્યનું દર્શન કરાવતાં સંપાદકો લખે છે કે : ‘માનવ-હૃદય સર્વત્ર એતું એ જ છે. એ જ કારણે સંસારભરના લોકસાહિત્યમાં સર્વત્ર એક જ અંતર્ધારા વહતી રહી છે. એમાં કેવળ ભાષાની જ ભિન્નતા છે.’ એમ કહીને એ સંપાદકો આપણાં ‘ચૂંદડી’ ભાગ બે, ‘રઢિયાળી રાત’ ભાગ ત્રણ વગેરેનાં ગીતો

રાજસ્થાનનું મહેરી (રાજસ્થાન કે લોકગીત : ૬૪) અને વચ્ચે ક્યાનું તેમ જ રાજસ્થાનું સામ્ય હોવા છતાં તેમાં ગુજરાતી ગીતની જે માર્મિકતા 'તારી માનેતીની ઊડી આંખ' વાળા સંદેશમાં છે તે રાજસ્થાનીમાં નથી. પ્રથમ તો એમાં આપણી રીતે વારીધૂંટીને વાટકા ભરી લાલીના હાથ રંગાવવાના કોડ ભર્યો દેર નથી. એમાં તો સ્ત્રીએ પરદેશવાસી પતિને બધાં જ ગંભીર બહાનાંવાળા સંદેશ મોકલીને પછી છેલ્લું બહાનું 'ધારે નાર સુઈ ઘર આવ' એમ કહાબ્યું છે. એમાં ખૂબી નથી. ખૂબી તો ગુજરાતે જ બતાવી, 'તારી માનેતીની ઊડી આંખ' એમ કહીને. પણ એથી ઊંચું રાજસ્થાની પાદમાં જે છેલ્લી માર્મિકતા છે તે ગુજરાતી પાદમાં નથી. ઘેર પહોંચતો પતિ બધાં જ સ્વજનોને હવતાં નિહાળે છે. પોતાની ગોરીને હલ કરીને બોલાવવા માટે ટકાર કરે છે ત્યારે સ્ત્રી ચીડી દાઝ કાઢે છે કે—

‘ચાર ટકારી થારી નોકરી,
લાલ નોહર કી ન્હારી રાત
—સોદાગર મહેરી રાચણી.
નેહેરી કર લયો રાજન ચાકરી,
સાંઝ પડ્યાં ઘર આવ—સોદાગર.

‘તારી ચાર ટકારી નોકરી વધુ કિંમતી કે મારી લાખ ટકારી રાત ! માટે હે સ્વામી, કોઈ નહીંની નોકરી ગોતી લો, ને રાજ સાંજ પડે ઘેરે આવતા બાએ !’

લોકસંસ્કૃતિનાં આંતરપ્રાંતીય વિચારનીરની આવ-જા અને આપ-લે તો, લોકસંસ્કૃતિની આવ-જાની સાથે જ થતી રહી છે, પણ તે આપ-લે ઊછીડિયારાં જેવી કે નરી નકલ જેવી ન હોતાં નિજ નિજની લોભને ભાવતી સંસ્કાર-ભાતે કેવી સુશોભિત બની છે તે બતાવતો મારો લેખ ‘કૂલછાજ’માંથી ઉતારું છું—

તેજમલ અને સજના

‘ભગમણી ધરતીના દાદા કાગળ આવ્યા રે’ એ ગીત-પંક્તિ કાને પડે છે, ને તમારામાંના કેકનાં ચક્ષુ સમીપ ‘તેજમલ’ ની તેજ-મૃતિ’ ખડી થતી હશે. ઠાકારની એ નાનેરી દીકરીએ પુરુષવેશ સજીને દુસ્મનોનાં દળકટક વાઢ્યાં હતાં પણ શત્રુઓના સંહાર કરતાં ચે એનું વધુ મોટું પરાક્રમ તો એણે પોતાનો નારી-સ્વભાવ છુપાવવામાં દાખવ્યું હતું. ઠાકારનો દીકરો બનીને એણે પોતાના વતનની રક્ષા કરનાર વીર-સેના બેળી કરી હતી. (જુઓ ૨. રા. ભા. ૩ ‘તેજમલ ઠાકાર.’)

‘જેવું ધ્યાનું અને રોમાંચક આપણુ ગુજરાતે તેજમલનું નામ છે, તેવું જ પ્રેરક અને પ્રોત્સાહક નામ રાજસ્થાનમાં ‘સજના’નું છે. તેઓની ‘સજના’ ને આપણી ‘તેજમલ’ એકનાં એક છે; એક છતાં એકબીજાની નકલ માત્ર નથી, ફેટાગ્રાફી માત્ર નથી, ભાષાએ અને સંસ્કારે એક છતાં ભાવે અને કલ્પનાશક્તિએ ભિન્ન, એવા બે લોકવિરાટનાં બે જુદાં સર્જનો છે. એ ભિન્નતામાં સામ્ય અને સામ્યમાં ભિન્નતા, એ તો લોકસાહિત્યનું રમ્ય લક્ષણ છે.

‘રાજસ્થાન કે લોકગીત’ નામના ત્રણ સંગ્રહો આજ બે વર્ષથી કલકત્તાની ‘રાજસ્થાન રીચર્સ સોસાયટી’ તરફથી પ્રકટ થયા છે અને એના સંગ્રાહકો સંપાદકો રાજપૂતાનાના ત્રણ ચુનંદા વિદ્વાન સંશોધકો છે : હીનભાગ્ય છે આપણું કે આવા પુરુષોની ને આપણા ગુજરાતી સંશોધકોની વચ્ચે પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ સંપર્ક નહોતો છે. અભિનંદન તો એમને છે, કે ઉક્ત પ્રકાશનના પ્રથમ ભાગ (પૂવાર્ધ) ના પ્રવેશકમાં (પંદરમે પાને) તેમણે મારા લોકગીત-સંગ્રહો, રઢિયાળા રાત, ચૂંદડી આદિમાંનાં પંદરેક ગીતોનો ઉલ્લેખ કરીને પોતાના સંગ્રહોમાંથી લોકગીતોનાં સમાન ગુજર ગીતોની

નોંધ લીધી છે. આપણા તેમ જ અન્ય પ્રાંતોના ખીજા કેટલાક એવા પણ ‘અન્વેષકો’ છે કે જેઓ આ ગુજરાતી સંગ્રહોમાંથી ઉઠાવેલ ગીતો પોતાનાં જ શોધેલાં હોય તેવી મોઢમ રીતે નિર્દેશતા હોય છે !

‘એ સંગ્રહો શ્રી. બિરલાજીની સહાયથી બહાર પડેલ છે. વ્યાપારી બિરલા ચિંતક અને કલમનવેશ છે એ તો હમણાં જ એમનાં ‘વાપૂ’ આદિ લખાણોથી જણાયું. પણ પોતે લોકસાહિત્યના પારખ ને પ્રેમી છે એવું તો મને આ પુસ્તકોની ભેટ કરનાર દિલ્હી હરિજન સેવકસંઘવાળા વિદ્વાન મિત્ર શ્રી. શ્યામલાલજીથી જ જાણ્યું.

‘આટલા પ્રાસ્તાવિક નિર્દેશ પછી આપણે હવે રાજસ્થાની ‘સજના’ અને આપણી ‘તેજમલ’ વચ્ચે પરસ્પર પિછાન કરાવીએ ને એ પરથી આપણે તારવવાનું તારતમ્ય પાછળ રાખીએ.

એક ગીતોની તુલના

‘તેજમલ’નો ઉધાડ કરતી પંક્તિઓ આ રહી :

‘હજમણી ધરતીના દાદા ! કોરા કાગળ આંબ્યા રે
‘એ રે કાગળ દાદે ડેલીએ વંચાંબ્યા રે
‘કાકા વાંચે ને દાદો રહ રહ રોવે રે’

‘સજના’નો ઉધાડ આમ છે :

‘વૈઠયા વાવોજી તસત વિજાય .
‘કાગદિયા તો આયા જી વાવાજીરે હાડેરાવ રા.

ત્યારે સજના દીકરી પૂછે છે :

‘કાગદ વાવાજી, મ્હાંને વાંચ સુણાય,
‘કાંઈ રે હે લિખ્યો છે વાવાજી કેરે કાગદાં

આપણી તેજમલ દાદાને પૂછે છે :

‘શીદને રૂવો છો દાદા ! અમને સંભળાવો રે.

સજનાને એના બાબા ઉત્તર આપે છે કે :

‘કાગડ વાઝી વાંચ્યા એ ન જાય

‘ઢાતી તો ફાટે, એ વાઝ સજના, હિવડો કમલે.

હે બાઈ (દીકરી) ! કાગળ તો વાંચ્યા જાય તેવા નથી. છાતી ફાટે છે ને હિયું વ્યંકુળ બને છે.

સજનાના પિતા પર, મોટા રાજ હાડેરાવછ જયમલે કાગળમાં શું લખ્યું છે ?

‘એવડછેવડ લિખી છે સાત સિલામ,

‘વીંચમેં તો લિખિયો, એ વાઝ સજના, વેગ પધારણા’

સોરડી ગીતની પંક્તિઓ એ જ છે :

‘કોરે મોરે લખિયું છે સાત સલામું રે

‘વચાળે લખી ચાકરી રે લોલ.’

અને તેજમલના દાદા પરના કાગળમાં :-

‘દળદટક આવ્યું દીકરી, વારે કોણ ચડશે રે !

સજનાના બાપ નાના ઠાકોર છે ને એને મોટા રાજ હાડેરાવ કાનુન પ્રમાણે બાર વરસની લશ્કરી નોકરી પર હાજર થવા ખોલાવે છે. જગીરોના બદલામાં આ રીતે જગીરદારે પોતે કે એના પુત્રે મોટા રાજની ફાજમાં નોકરી ઉઠાવવી પડતી. (‘બાર વર્ષ’ શબ્દને લોકગીતમાં મોટું સ્થાન છે. એનો અર્થ લાંબી મુદત એટલો જ કરવાનો રહે છે.)

તેજમલનો બાપ પણ નાનો ઠાકોર છે; એની રિયાસત પર શત્રુઓ ચડ્યા છે. પણ સામે સૈન્ય લઈ કોણ ચડે ? દાદા વૃદ્ધ છે, અને—

‘સાત સાત દીકરીઓ દાદા વાંઝ્યા કેવાણા રે !

સાત દીકરી છે, દીકરો એક પણ નથી. એ જ દશા સજનના આપ્તાની હોવી જોઈએ.

તેજમલ શો તોડ કાઢે છે ?

‘હૈયે હિમ્મત રાખો દાદા ! અમે વારે ચડશું રે.’

સજના શો ઉકેલ બતાવે છે ?—

‘થે મારા વાવાજી, વેદિલ મલ દોય,

‘વારે તો વરસાં લગ કરસાં ચાકરી.’

અર્થ—તું ઓ મારા પિતા, બેદિલ ન બનજો. હું જઈને બાર વરસ મુઘી હાડેરાવની નોકરી ભરી આવીશ.

તે પછી તુરત સજના તો મરદ-વેશ ધારણ કરીને, ઢળતી રાતે ઊંટ પર ચડી ચાલી નીકળે છે—

‘કરિયા સજના મરદાના-મેસ

કરલા લલકાર્યા એ વાઈ સજના ઢલતી રાતરા.’

પરંતુ આપણી તેજમલના દાદા એટલી ઝડપે મનનું સમાધાન પામે તેવા નથી. એ તો રતબ્ધ બને છે દીકરીની ધૃષ્ટતા બાળીને. એને વિમાસણ થાય છે કે તેજમલ પોતાનું નારીત્વ કેમ કરીને છુપાવશે ? ને એક સ્ત્રીની સરદારી નીચે રાજપૂત લડવૈયાનું મેલાણુ કેમ કરીને થઈ શકશે ? આપ-દીકરીની વચ્ચે સંવાદ ચાલે છે:

પ્રશ્ન—માયાને અંખોડો તેજમલ અછતો કેમ રે’શે રે,

ઉત્તર—માયાને અંખોડો દાદા, મોળીડામાં રે’શે રે.

હે પિતા ! અંખોડાને તો હું મારી પાઘડીમાં લપેટી લઈશ.

પ્રશ્ન—કાનના આકોટા તેજમલ, અછતા કેમ રે’શે રે ?

ઉત્તર—કાનના આકોટા દાદા, છુકાનીમાં રે’શે રે.

પ્રશ્ન—હાથના ત્રાજવણં તેજમલ, અછતાં કેમ રે'શે રે ?

ઉત્તર—હાથનાં ત્રાજવણં દાદા, ખાંડોડલીમાં રે'શે રે.

યોદાની' અંગરખીની ખાંચ હંમેશાં લાંબી હોય છે, એટલે છૂંદણું છૂપાવી યકારો.

પણ પછી તો મંઝવણ આગળ વધે છે.

પ્રશ્ન—દાંત રંગાવેલ તેજમલ, અછતા કેમ રે'શે રે ?

ઉત્તર સહેલો નથી. રાતા રંગાવેલ દાંતને છુપાવવાનું કાઠી રચૂલ સાધત નથી. પણ કાઠી તેજમલને એ છુપાવવાની ઔદ્ધિક આવડત છે—

ઉત્તર—નાનાં હતાં ત્યારે મોસાળે આંતાં રે

ખાંતીલી મામીએ દાંત રંગાવ્યા રે

હે. પિતા ! શંકા કરનારને હું આવો ખુલાસો કરીશ કે મોસાળમાં હું બાળપણમાં ગયેલ ત્યાં ભારી મામીએ વહાલ કરીને મારા દાંત રંગાવેલા !

યાદ રાખજો, 'નાનાં હતાં ત્યારે.' મોટપણે કાઠી મામી પુરુષ ભાણેજને આવું મીઠી હાંસીલચું વહાલ કરે નહિ ને !

પ્રશ્ન—નાક વીધાવેલ તેજમલ અછતાં કેમ રે'શે રે ?

ઉત્તર—અમારા દાદાને અમે ખોટના હતા રે

ખોટના હતા તેથી નાક વીધાવ્યાં રે !

સાત બહેન ઉપર આવેલ એક ભાઈ ખોટનો કહેવાય. પણ છઠ્ઠીના (જન્મ પછી છઠ્ઠા દિવસની રાતના) ભાગ્યલેખ લખવા વિધાતા દેવી આવે ત્યારે દીકરો દેખીને રખે વહેંચું મૃત્યુ લખી નાખે, એટલે વિધાતાને છેતરવા માટે નાક વીધાવેલું કે જેથી કરીને વિધાતા 'આ તો છોકરી છે !' એમ વીધાવેલ નાક પરથી માની લઈને અમંગળ કચું લખ્યા વગર ચાલી જાય !—આવું આવું હું મને પ્રશ્ન કરનારને સમજાવી દર્શાવે હો પિતા ! એમ તેજમલ કહે છે.

ડખોળીને નહાશે. જયમલ રાજ સજનાને થાપ ખવરાવવા તીરે બેસી નહાયો, પણ ગાયઝમલ સજના તો પુરુષ-લક્ષણો પ્રત્યે પૂરી સાવધાન હતી, એ તો સરોવરના સમુદ્ર-નીરમાં ઝંપલાવીને નહાઈ.

ત્રીજી કસોટી—

‘એક વાર, દેવર રાય રસોદ લે ચાલ

* * *

‘નારી હોય તો ઘીરે ઘીરે खाय

મરદ મૂંઢાલો તો મ્હટ દે જીમ ચલુ કરૈ.

સાથે જમવા તેડી જા. સ્ત્રી હશે તો ધીમે ધીમે જમશે, પુરુષ હશે તો ઝટ દહને જમી લઈ ચણુ કરશે.

એ પારખામાં પણ સજના છતી ગઈ પછી છેલ્લી પરીક્ષા સૂચવાય છે—

‘એક વાર દેવર સેજાંમેં લે ચાલ,

* * *

‘નારી હોય તો ફૂલ જાવૈ મુરમાય

‘મરદ મૂંઢાલો રી સેજાં ઓ દેવર, સઠવટ ના પડૈ.’

પોતાની સાથે સજનાને એક સાથે સેજમાં મુવાડવાની વાત આવી. સ્ત્રી હશે તો ફૂલની માફક ચીમળાઈ જશે ને પુરુષ હશે તો દિલમાં કંઈ સંકાય નહિ રાખે !

આવી ઉગ્ર પરીક્ષાતું શું પરિણામ આવશે ? ગીતના શ્રોતાઓ-કે વાચકો ! તમે અધીર બનશો, તમારા શ્વાસ અદ્ધર ચડી જશે. હૈયું ફફડી ઊઠશે, કે શું થશે ! શો બચાવ જડશે !

એને નિકાલ લોકકવિ ખરી ચમત્કારિક રીતે લાવે છે. એ કહે છે કે તેજ દિવસે સજનાની ચાકરીનાં બાર વરસ (મુકરર સમય) ખતમ થઈ ગયાં. પછી એને રોકાવાતું બંધન નહોતું—

'હો મઠ મજના મુઠ્ઠે અગાર
 'દિન સો ડગાસો તુ વાદ મજના વાવાળી રે દેસમે.
 'ઠઠંગી મજના મમંદ-તઠાવ
 'ચૂલો તો દિગાસો વાદ મજના વાંચે દામ રો.
 'લઠ ચો વાવાળી, દર્જિયો વઠ્ઠો મોલ
 'વારે વરનાં રી ઓ વાદ મજના વર આવીં નાચરી.'

એ કટોકટીની રાત પડી કે તત્કાળ સજના મોઢે ચડી ચાલી નીકળી. રાતખર મજલ એની, પ્રભાતે તો પિતાના વતનમાં પહોંચી ગઈ અને પોતાના દાખનો ચૂડનો ગતાવી (પોતે પરિશ્રદ રહી છે તેની એધામી તરીકે ?) એણે દાક મારી, 'જો એ પિતા, કમાડ ખોલો, ખાર વરસની નોકરી પુરાવીને દું પામી આવી પહોંચી છું.'

આપણી તેજમજની પરીક્ષા આ કરતાં સહેજ છુટી દબે થાય છે. ચંદ્રાશીલ આથીઓ ગોઠવે છે કે—

'ચાલો મારા સાથી આપણ દોશીય દાદ જઈએ રે
 'દોશીય દાદ જઈએ ને અસતરી પારખીએ રે
 'પુરુષ દશે તો એનાં પાપડીએ મન મો'શે રે
 'અસતરી દશે તો એનાં ચૂંદડીએ મન મો'શે રે
 'સંધા સાપીડીએ ચૂંદડિયું મૂલવિયું રે
 'તેજમલ કોકેરીઆએ પાપડલી મૂલવિયું રે

એ જ રીતે બીજી ખરીદી કરવા લઈ ગયા, પણ તેજમલે તો પુરોગ્રાસિત વસ્તુનો આગ્રહ ગતાવ્યો. પછી છેલ્લી પરીક્ષા નદીએ નહાવા જવાની આવે છે. એના શબ્દો થરાખર 'સજના'ના ગીતને મળતા છે.

'ચાલો મારા સાથી આપણ નદીએ નાવા જઈએ રે
 'નદીએ નાવા જઈએ ને અસતરી પારખીએ રે.
 'અસતરી દશે તો એ કાંઠે જોસી નારો રે.
 'પુરુષ દશે તો એ દરિયા ડોળી નારો રે.

‘સઘળા સાથીડા તો કાંઠે બેસી નાયા ર.

‘તેજમલ કાકેરીઓ તો દરિયા ડાળા નાયા ર.’

તેજમલનાં પારખાં અને સજનાનાં પારખાં મોટે ભાગે લિન્ન છતાં લોકવિદ્યાના રહસ્યની દૃષ્ટિએ એક જ છે. ખેડમાં ભૂલથાપ દેવાની કરામત એક જ પ્રકારની છે. સજનામાં જે છેલ્લી ટાચરૂપ કસોટી છે તે તેજમલમાં નથી. કારણ રૂપ છે. સજનાને તે તેજમલને બુદ્ધાં બુદ્ધાં જ ક્ષેત્રો ખેડવાનાં હતાં. સજનાને ચાકરી પૂરી કરી ચાલ્યા જવાનું હતું, તેજમલને શત્રુઓ પર જીત મેળવીને વળવાનું હતું. સજનાની લીલાભૂમિ યુવાન રાજવી જયમલના મહેલમાં—અંગત જીવનમાં હતી, તેજમલની લીલાભૂમિ રણાંગણ હતું. સજના વધુ રહસ્યમયી ને કૌતુકભરી છે, તેજમલ વધુ તેજસ્વિની છે. ખેડ ગીતો પર નિજ નિજ કવિકળાની ન્યારી ન્યારી નકસી છે. બન્ને પોતપોતાની જન્મભોમનાં રાષ્ટ્રગીતોને ઉચ્ચ પદે ખિરાળે છે.

રામનરેશ ત્રિપાઠી

‘રાજસ્થાની લોકગીત’ના ને આપણાં સંખ્યાબંધ લોકગીતોના એવા, નિજનિજ તળપદા સંસ્કારે સુરમ્ય ને લાક્ષણિક સામ્ય પર વધુ ન થોભતાં પ્રત્યેક પ્રાંતના લોકગીતોપાસકોએ જે સૌંદર્યમુગ્ધ અને અભ્યાસનિષ્ઠ દૃષ્ટિ દાખવી છે તે નિહાળવા માટે આપણે શ્રી રામનરેશ ત્રિપાઠીએ સંપાદિત કરેલ “ગ્રામગીત” તરફ વળીએ.

પ્રયાગમાં હિન્દી—મંદિર ચલાવનાર શ્રી. રામનરેશનું ઉર્દૂ, હિંદી અને સંસ્કૃત લલિત વાક્યમયનું બહોળું તેમ જ ઊંડું અવગાહન એમના ‘કવિતા—કૌમુદી’ નામના પહેલા ચાર દળદાર સુભાષિત-સંગ્રહો દ્વારા સુપ્રસિદ્ધ છે. ૧૯૨૨-૨૩માં એ વિદ્વાન રસાત્માની નિગાહ ગ્રામલોકોના દુઃખસંવેદિત સંસાર તરફ ખેંચાઈ એક દિવસ જૈનપુરથી પ્રયાગ આવતાં સ્ટેશન પર ચમાર અને અહિર મદોને આજીવિકા અર્થે

કલકના તરફ વિદાય દેતી સ્ત્રીઓનું જાતીકાટ આક્રંદ એણે સાંભળ્યું. મહેતે ઉઠાવીને ટ્રેન ચાલી નીકળી ત્યારે એ બંદેર વિલાપ-પ્રદર્શનની નિર્બળતા પર વિચાર કરતા હિમેલા આ વિદ્યાને એ જ સ્ત્રીઓને કહેતી ‘પરદેશિયો’નાં ગીત લેખણાં સાંભળ્યાં. એમાંના એક ગાનની એક કડી એના કાનમાં ગુંજતી રહી—

‘રેલિયા સવર્લી મોરે પિયાકે લડ કે માગી.’

[મારી શોધ્ય રેલમારી મારા પિયને લડને માગી.]

કેમ આકર્ષિયા !

એ લખે છે, ‘રેલગાડીનું શોધ્ય નામે સંબોધન સાંભળી દું ચોક્કી હોયો. આ તો ગિલકુલ નવી ઉપમા ! કોઈક સ્ત્રીનું જ રચેલું’ આ ગીત હશે. નહિ તો આવી મર્મની વાત કહેવાની આ જમાનામાં પુરસદ કેને ? શું સ્ત્રીઓ પશુ કવિનામય હૃદય ધરાવે છે ! દું એ કડીની સાથે જ આ વાતને વિચારી રહ્યો. સેંકડો વર્ષ પૂર્વે કવિ રહીમે સ્ત્રીઓના વતી એક ‘અરવો’ કવ્યો લખે, જેમાં શોધ્યની તુલના હંસણીને અપાઈ છે. મને યાદ આવ્યું—

પિય સન શ્રમ મન નિલિયું, જસ પય પાનિ
હંસિનિ મરે સવનિયા, લડ ચિલ્લગાનિ.

[પિય સાથે માટું મન એટું મજેડું કે લેવાં દૂધપાણી મજેલાં હોય. પણ શોધ્યે હંસણી બનીને અમારાં એક દેયાને જુદાં પાડ્યાં.]

‘પણ આ તો પયથી પાણી જુદું પાડવાનો હંસ-હંસણીનો કલ્પિત ગુણ, પક્ષી-વિશારદના કથનાનુસારનો નહિ. તે આંહી રેલગાડી તો પ્રત્યક્ષ શોધ્યનું કામ કરી ગઈ. એ પતિને લઈને ભાગી બળે છે. મને એ ગીત રચનારીની સરસતા અતિ મધુર લાગી. તે દિવસથી દું આમગીતો સંગ્રહવા આકર્ષિયા.

‘એક દિવસ મેળામાં આમનારીના મોંએથી એક કડી સાંભળી—

હમ ચિતવત છુમ ચિતવત નાહોં
તોરી ચિતવન મેં મન લાગો પિયા

‘મને અનુભવ થયો કે મારામાં ફૂટેલા અંકુરને કાઢીએ સોચન કર્યું’.

મશ્કરી ફરેલી

‘મારો જન્મ ગામડાંમાં થયો છે, પ્રારંભનાં અઢાર વીસ વર્ષ મેં ગામડાંમાં જ ગાળેલાં છે, ગ્રામજીવનની રીતરસમથી હું ઠીક ઠીક પરિચિત છું, અને ગ્રામપ્રદેશોની જનતામાં પ્રચલિત દોહા, ચોપાઇ, સવૈયા, કવિત આદિને હું બચપણથી જ જાણું છું. પણ મોટા થયા છતાં-હિન્દી કવિઓથી પરિચિત છતાં-હું ગ્રામીણ કંઠસ્થ સાહિત્યને ગમારોની વાણી સમજી એની અવગણના કરતો હતો ને પ્રસંગ પડતાં એની મશ્કરી પણ હિઝવતો હતો. પરંતુ તે દિવસની રેલગાડીની ધટનાએ મારા પ્રવાહને પલટી નાખ્યો. હું ચારેગમ ભાષાની શોધ કરતો હતો, તે દિવસથી હું ભાવેલી મીઠાશ શોધવા લાગ્યો. મધની માખી ફૂલો પર લુપ્ધ નથી બનતી, એ તો મધુ શોધે છે. બરાબર એવી જ પ્રવૃત્તિ મારી બની ગઈ. હવે હું ગ્રામીણ ગીતો ધ્યાનથી સાંભળવા લાગ્યો, અને એમાં છુપાયેલા એક પ્રાચીન પણ મારે માટે તો બિલકુલ નવીન જગતનું ચિત્ર જોવા લાગ્યો.’

વર્ષો સુધી યુક્તપ્રાંત, બિહાર, રાજપૂતાના આદિ પ્રદેશો ધૂમીને શ્રી ત્રિપાડીજીએ ૧૦-૧૨ હજાર ગીતો મેળવ્યાં એમ પોતે કહે છે. એનો પહેલો સંગ્રહ ‘પ્રામગીત’ : કવિતા-કૌમુદિના પાંચમા ખંડ લેખે ૧૯૩૦ માં પીરસ્યો. (બીજો ખંડ હમણાં પ્રસિદ્ધ થયો છે.) એની પ્રસ્તાવનાના પહેલા જ શબ્દો-‘એક વિચિત્ર પ્રકારની શિક્ષણપ્રણાલિને પ્રભાવે આપણે આપણા લોકાર્થાં ને દેશથી બહુ દૂર પડી ગયા છીએ. આપણે આપણી ભાષાના થોડાક જ શબ્દોના કુંડાળામાં કેદ બન્યા છીએ. આપણે આપણા દેશમાં વિદેશી

જેવા બન્યા છીએ. પૂર્વજોની ભૂમિમાં પહોંચ્યાડનારી પગદંડી છોડી દઈને એક એવી સાફ સીધી સડક પર મુગ્ધ બની ચાલી નીકળ્યા છીએ કે એ સડક આપણને ક્યાં લઈ જશે તેની ખબર નથી, ક્યાં લઈ જશે એ પૂછવું પણ ભૂલી ગયા છીએ. આપણે હાથમાંનો દીવો જ ફેંકી દીધો છે. આવે!, એ દેશમાં જઈએ.’

સાત ફાયદા

ગીતો શોધવાની મુશ્કેલીઓ, એક એક ગીતની ત્રુટક કડીઓને હાથ કરવામાં લાગી જતા દિવસોના દિવસો, જેમની પાસેથી એ ગીતો લેવા ગયા તે ગરીબ ચમારણોનાં ઝૂંપડાની અંદરની દુરવસ્થા, ગ્રામપ્રદેશો ખૂંદવામાં પડતાં શારીરિક કષ્ટો, ગ્રામીણ લોકોની કઠંગી જીવનપ્રણાલિઓ, ખીજી બાજુ સુશિક્ષિત સ્નેહીઓ તરફથી થતી ઠેકડી વગેરે વિટંબના કે જેનો અનુભવ તો લોકસાહિત્યના સર્વ કોઈ સાચા સંગ્રાહકને માટે સામાન્ય છે, તેમાંથી પસાર થયેલ સંપાદક આ ગીતોને અંતઃકરવાના સાત લાભો ગણાવે છે.

૧. કંઈક સાહિત્ય રક્ષિત બનશે.

૨. સ્ત્રીઓ કે જેમને આપણે ખૂબી ગણી છે તેની જીવિતો ને કવિત્વશક્તિનો મહિમા જોવાશે. એના પર હિન્દીના કેટલાય કવિઓની કૃતિઓ ન્યોછાવર થઈ શકે તેમ છે. સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન બાણુ ભગવાન-દાસના શબ્દોમાં ‘એ ગીતોની રસની માત્રા તો બ્યાસ, વાલ્મિકી, કાલિદાસ, ભવભૂતિ, દુલસીદાસ અને સુરદાસથી પણ અધિક છે.’

૩. પ્રાચીન અને નવીન કવિતાની શૈલી પર એનો પ્રભાવ પડશે.

૪. દેશના ભિન્ન ભિન્ન રસમ રિવાજોની માહિતી મળશે.

૫. જનતાને બતાવી શકાશે કે આ ગીતો રચાયેલાં હશે તે કાળમાં બાલવિવાહની પ્રથા પ્રચલિત નહોતી, વર—કન્યા પોતાની પસંદગી કરી શકતાં હતાં. ગીતોમાં સર્વત્ર એવાં વર્ણનો છે.

૬. ગીતોમાં વર્ણવેલા ભાઈબહેનના પ્રેમની વૃદ્ધિ કરી શકશું, પતિ-પત્નીના પ્રેમને વધુ મધુર, ચિરસ્થાયી અને સુખમય બનાવીશું, વહુ પ્રતિ સાસુની કઠોરતા અને નણુંદ-ભોળાઈ દેરાણી-જેઠાણી વચ્ચેના ઝગડા કમતી કરશું, વહુ પર ગુજરતાં અત્યાચારોની માત્રા કમ કરીશું.

૭. સાહિત્યમાં નવા નવા પ્રયોગો, કહેવતો અને નવીન શબ્દોની વૃદ્ધિ કરશું. આજકાલ હિન્દી સાહિત્ય સરળવવામાં જે શબ્દો યોગ્ય છે તેની સંખ્યા ત્રણસોથી વધુ નથી. આટલા જ શબ્દોમાં આપણે વિચાર કરીએ છીએ, લખીએ છીએ ને ભાષણો દઈએ છીએ. ગામડાંની બોલીમાં એથી બિલકુલ લગભગ દરેક પદાર્થો અને ભાવોને ઠીક ઠીક પ્રકટ કરનારા શબ્દો મોજૂદ છે.

તે પછી ૧૪૦ જેટલાં પાનાં ભરીને લખેલા પ્રવેશકમાં સંપાદક પોતાના અંગ્રેજી, ઉર્દૂ, સંસ્કૃત અને હિન્દી કાવ્યસાહિત્યના અવગાહનની સમસ્ત વિદ્વતાને, રસિકતાને, તુલનાબુદ્ધિને, અલંકારજ્ઞાનને, મર્મ-ગામિતાને અને કાવ્યરુચિને કામે લગાડી, બિલકુલ ડર કે સંકાય રાખ્યા વગર ગ્રામગીતોના કવિત્વમાંનો પ્રત્યેક રસ અન્ય અનેક શિષ્ટ કાવ્યોની આંકણીએ ચડાવીને બહાર લાવવા પ્રયત્ન કરે છે. લોકગીતોનું સરમ અને અકૃત્રિમ, સ્વતંત્ર અને રહસ્યભરપૂર હાઈ એમણે જુદી જુદી રીતે તુલના કરી કરીને પ્રકટ કર્યું છે.

કેટલાં પુરાતન ?

લોકગીતોની પ્રાચીનતાનો મુદ્દો છશુનાં શ્રી ત્રિપાઠીજી, રામજન્મ પ્રસંગે ગાંધર્વોનાં ગાન ગવાયાનો હવાલો વાલ્મિકી પાસેથી આપે છે, શ્રીકૃષ્ણના જન્મોત્સવમાં ગોપીઓ ગાતી હતી ને કૃષ્ણ પણ ગાતા અહીંતહીં ધૂમતા એવું ભાગવન-ધ્યન ટાંકે છે, ને પૂછે છે કે આ ગાંધર્વો, આ ગોપવનિતાઓ અને કૃષ્ણ પોતે કયાં ગાન ગાતાં હતાં ? વિજયિકાનો શ્લોક ટાંકીને ધાન ખાંડનારીઓનાં, મૂસળ

(સાંખ્ય)ના ધાએ ધાએ તાલ લઈ ગવાનાં મનોહર ગાનનો ઉલ્લેખ
ટાંકે છે, પ્રાચીન સંસ્કૃત શ્લોક ટાંકે છે કે—

સુમાપિતેન ગીતેન યુવતીનાં ચ લીલયા

મનો ન મિચતં યસ્ય, સ યોગોલ્લવવા પશુઃ

એ યુવતીનાં હાવ-ભાવ સાથેનાં ગીતો ક્યાં ? તેનો જવાબ એ
પોતે જ આપે છે કે અવશ્ય એ કંઈક લોક ગીતો જ હશે..

શ્રી. ત્રિપાડીનું જીનું અનુમાન એ છે કે પ્રાચીન કાળમાં તો
લગનાદિક અવસરે ધંધાદારી ગાંધર્વો જ ગાતા હતા. વિવાહોત્સવમાં
શ્રીપુરુષો મિત્ર પાક કરીને નાટકો ભજવતાં, પણ તેના બહુ પ્રચારથી
બૂરું પરિણામ આવવાને કારણે છેવટે પ્રત્યેક કુટુંબે ગીતો બાબતમાં
પોતપોતાને સ્વતંત્ર બનાવી દીધું; સંસ્કારો, વ્રતો ને તહેવારોમાં
સ્વયં શ્રીઓ જ ગાતી બની ગઈ.

મુગલોનાં સમકાલિન (—)

મુગલ લોકોની સાથે આપણા વીરો અને આપણી શ્રીઓને
પહેલાં યુદ્ધ, ઈર્ષક ઈત્યાદિ પ્રસંગોને સંબંધતાં કેટલાંક ગીતોને તપાસી
પોતે એમ કહે છે કે મજદૂર ગીતો મુગલોનાં સમકાલિનો હશે.
અનેક ગીતોનું આયુષ્ય હજારો વર્ષોનું હશે; તે થોડા ફેરફારો
સાથે સમાજમાં પોતાનું અસ્તિત્વ ટકાવે આવતાં હશે. ગીત તો
પ્રકૃતિનું નિરન્તર ગાન છે. જ્યારથી પૃથ્વી પર મનુષ્ય છે, ત્યારથી
ગીત પણ છે, ને મનુષ્ય જીવશે ત્યાં સુધી રહેશે.

આપણાં ને ઉ. હિન્દનાં

શ્રી ત્રિપાડીનાં બિહારી ને યુક્તપ્રાંતીય ગ્રામગીતોમાં પણ
આપણને ગુજર્ ગીતોનાં પ્રચુર જોડકાં જડી આવે છે. આ
ચોથા ભાગમાં ‘કલોડા-ગીતો’માં એના નમૂના આપેલ છે.
પુત્રજન્મને અવસરે ગવાતાં હિન્દી સોહર અથવા સોહિલો ગીતો
ને આપણાં અધરણીનાં તેમ જ વાંઝિયા-ગીતો, એનાં વિવાહ કે ગીત

અને આપણાં લગ્નગીતો, એનાં જાંત કે ગીત (ધંટી દળવાનાં ગીતો), નિરવાહી કે ગીત (ખેતરમાં ધાન્ય-નીંદામણનાં ગીતો), હિંદોલે કે ગીત, કોલહૂ કે ગીત, (સીંચોડાનાં ગીતો), મેલે કે ગીત, ચારહ માસા (મહિનાઓ) વગેરેની આપણાં ગીતો સાથે મેળવણી ને સરખામણી કરતાં રસાનંદ નિરવધિ અને છે ને ભારતીય સંસ્કારની અભિન્નતા વિષેનો આપણો ખ્યાલ વધુ ધાટો અને છે.

પ્રાંત પ્રાંતનાં સ્વાધીન ગીતો વચ્ચેનું વિષય-સામ્ય અને ભાવ-સામ્ય તો ઠેર ઠેર મળે, પણ રચનાના મરોડો એક જ ધાટનાં જિતરેલા જડે ત્યારે આશ્ચર્ય લાગ્યા વગર રહેતું નથી. આપણા એક પનિહારી-ગીતની અપરૂપ સુંદર પંક્તિઓ છે કે—

કહ્ય રે મરહીને ઘડો મેં ચડયો રે
નાગર જામા રૌ રંમરસિયા !

વૃદ્ધી મારા કમખાની કસરે—નાગર જામા
ભાઈ રે દરજ્જા બીરા બીનવું રે— ” ”
ઠાંકયે મારા કમખાની કસ રે— ” ”
ઠાંકયે ઠાંકયે તે ધમર ધૂધરી રે— ” ”
હેયે તે ઠાંકય ઝીણા મોર રે— ” ”
જાતાં તે વાગે ધમર ધૂધરી રે— ” ”
વળતાં ઝીંગારે નીલા મોર રે— ” ”

[રઢિયાળી રાત ભા. ૪ : ગીત ૯૨]

એ સૌંદર્ય-ચિત્રને છેક બિહાર યુક્તપ્રાંત તરફ ઢાણુ લઈ ગયું ?

મોરે પિછવારે દરજિયા કી બક્ષરી
અચ્છી અચ્છી ચોલિયા સિયાયો જી
અસકૈ સુડ્યા ચલાયે રે દરજિયા,
ચારિ ચિરિયા દુહ મોરૈ જી
કૈહૈવા બનાવો ચારિ ચિરિયાં
કૈહૈવાં બનાવો દુહ મોરૈ જી

અંગિયાં વનાઓ ચારિ ચિરૈયાં
 અંચરે વનાઓ દુહ મોરૈ જી
 ઝઠતે વોલૈ ચારિ ચિરૈયા
 વૈઠત કુહકે દુહ મોરૈ જી

[અર્થ-મારા પછવાડે દરજીનું ધર છે. હે દરજી ! મને સરસ ચોલી બનાવી દે.

એવી સોય ચલાવળે કે નથી ચાર ચાર ચકલીઓ ને જે મોરનું ભરત બીઠી આવે.

દરજીએ પૂછ્યું, ચાર ચકલી ક્યાં ભરું ને જે મોર ક્યાં ?

ચાર ચકલીઓ બદન પર ને જે મોરલા અંચળા (પાલવ) ઉપર.

એવાં ઠાંકળે કે હું બહુ તો ચાર ચકલી બાંહે ને હું બેસું ત્યારે ચાર મોરલા ટાંકે.]

આવો શણુગાર સળજ કરાવતી યુવાન ગોપ-વંધૂનું નામ છે ગુજરી. એ ગુજરી તે જ શું આપણી ચંદ્રાવળી જ નહિ ? (જુઓ ૨. રા. ભા. ૪ : ચંદ્રાવળી : પા. ૭૮) કાનાની પકડમાંથી છટકીને નાસી ગયેલી ચંદ્રાવળી પાછળ ઘેલો બનેલો ગોપબાળ કાનો સ્ત્રીના પોશાક પહેરીને ચંદ્રાવળીને ઘેર જઈ એની બહેન તરીકેની ઓળખાણ આપે છે, એ જ પ્રસંગ આ ગુજરી-કાન્હાના હિન્દી ગીતમાં છે.

: ગુજરાતી :

: હિન્દી :

સાસુ ને વહુ જે વલોણાં વલોવે લાગી કહન પરોસિન ડનસે
 ખાંર આવો વહુની બેન આવ્યાં રે. પીછે વહિન તુમરી ઠાઠીજી
 નથી રે કાકીની ને નથી રે મામાની ના તો ચચા કે ના તો વચા કે
 નથી મારે માડીબઈ બેનડી રે. દુસરી વહિન કહાં પાવા જી
 'તમે રે હતાં બેની તમારે સાસરે' તુમરા વિવાહ વહિનિ હમરા જનમવા
 'વાંસે જલમીને અમે બઝરીયાં-રે' દુસરી વહિનિ તુમ પાયો જી
 બહેન-વેશધારી કપટી કાનો પુરુષની ચેષ્ટાઓ બતાવે છે તે પણ
 ગુજરાતી ને હિન્દી બેઉ કૃતિઓનું લાક્ષણિક અંગ બન્યું છે-

‘દાવણું કરે ને ઇ તો ચીર ઉડાડે
‘આ તો સરગઢ બાણે પુરુષની રે

‘નાવણું કરે ને ઇ તો નીર ઉડાડે
‘બધી રે સરગઢ બાણે પુરુષની રે

ભોજન કરે ને ઇ તો કોળિયા ઉડાડે
બધી રે સરગઢ આ તો પુરુષની રે

દૂનો વહિનિ મિલિ પિસના જા પીસે
હાથ ઘુમાવે મરદાને જી
દોનો વહિનિ મિલિ કૂટના જો કૂટૈ

મૂસર રઠાવે મરદાને જી
દૂનો વહિનિ મિલિ રોટિયા બનાવે

થપકી ચલાવે મરદાને જી
દૂનો વહિનિ મિલિ જૈવન જો વૈઠી
કોર ઝઠાવે મરદાને જી

[અર્થ—એક બહેનો દળવા બેઠી, તો નવી બહેનનો હાથ મરદની પેઠે ફરતો હતો. બન્ને બહેનો ખાંડવા બેઠી તો નવી બહેન સાંબેલું મરદની માફક ઉપાડતી હતી. એક બહેનો રોટલા બનાવે, તો નવી બહેનના હાથનો ટપાકો મરદની જેમ ખાસતો હતો. એક બહેનો જમવા બેઠી તો નવી બહેનનો કોળિયો મરદની જેમ ભપડતો હતો]

પછી જ્યારે પોઢણ વેળા આવે છે ત્યારે એક ગીતો ન્યારે ન્યારે—બલકે સામસામે જ પંથે ગતિ કરે છે. ગુજરાતી ગીતનો કાન તો ચંદ્રાવળીને સપડાવવા શક્તિવાન બને છે, ત્યારે હિન્દી ગીતની નાયિકા ગુજરી રાત્રિએ એક જ ખાટલામાં બહેનવેશી કાન્હાનું રૂપ પારખે છે કે તુરત નાસી છૂટી ‘કાના નાસ નાસ, મારા સસરા જેઠ દેર ને સ્વામી આવે છે’ એવી ખોટી ખૂમો પાડે છે. કાનો અરધો સ્ત્રીવેશ ઉતારવા પામે છે અને બાકીના ઢંગ લઈ બગરે ભાગતો ખસિયાણો પડે છે. ગુજરી કાનાને કહે છે—

હથવા વજાય કૈ હૈસી ગુજરિયા
ઠહરો ન કાન્હા, રસ લૂંટૌંજી

તાળાઓ પાડતી ગુજરી હસીને કહે છે કે ‘ઠહેરોને કાના !
રસ લૂંટતા બાઓ ને !’

આ ચોથા ખંડના ઈશ્કમસ્તીના વિભાગમાં છે તેવાં જ ગીતો (પરસ્ત્રી સંબંધનાં, ભાગી જવાનાં, અપહરણનાં, વાંસળીના વશીકરણનાં-) આ ગ્રામગીત ના ‘નિરવાહી કે ગીત’ વિભાગમાં શ્રી ત્રિપાઠીએ સંગ્રહ્યાં છે. એ ગીતો અગ્નિલ નથી. શું ગુજરાતીમાં કે શું હિન્દીમાં, પણ જીવનમાં અનિવાર્ય બનતી ખટમીડી કરણતાઓની કથા તટસ્થ આદ્ર્ ભાવે કથનારાં એ ગીતો છે. પરપુરુષ સાથે ભાગી જનાર વિલાસિનીની ઘટના કહેનારાં ગીતો કે જબરદસ્તીથી ખૂંટવાઈ જતી કુલીન કન્યાએ કુળની પ્રતિષ્ઠા સાચવવા માટે પોતાનો દેહ પાણીમાં પધરાવ્યો તેનાં ગીતો, જેહ પ્રકારની કૃતિઓમાં હિન્દી લોકકવિઓએ દાખવેલું તાટસ્થ, એક જ પ્રવાહે કરેલું કથા-નિરૂપણ, કયિ-હૃદયના ઊંડેરા સંવેદનની ઉચ્ચ કક્ષા બતાવે છે. એ માટે ગ્રામ-ગીત માંનું નિરવાહી કે ગીત વિભાગનું ત્રીજું ગીત-જયસિંહની બહેન કુસુમા અને તેનું માગું કરનાર તુરક નવાબ મિર-જાનું ઇતિહાસગીત એક અદ્વિતીય નમૂનો છે.

‘સોનલ રમતી રે, ગઢડાને ગોખે જો’ એ ગૂજરાતી કથાગીત આપણાં પૌરુષને રોમાંચિત કરે છે કારણ કે એમાં પોતાની સ્ત્રીને છોડાવવા માટે “માથાની મોળ્યું” (પોતાનું મસ્તક) આપવા તલવાર-ભેર નીકળતા પુરુષનો-પડકારનો ધમકે વિજય થાય છે.

“સોનલ રમતી રે ગઢડાને ગોખે જો
 “રમતાં. ગલાણી સોનલ ગરાસણી
 “આડો આવ્યો રે દાદાનો દેરા જો
 “સોનલે બપુયું કે દાદો છોડવરો
 “દાદે દીધાં રે ઘોળુડાં ધણુ જો
 “તો ય ન દ્રષ્ટી સોનલ ગરાસણી

“कडे दीधां रे कण्डां भाडु ले
“तो य न ह्मी सोनव गरासणी

* * *

“वीरे दीधां रे धमणां वछरां ले
तो य न ह्मी सोनव गरासणी

* * *

“स्वामीये दीधी रे माया केरी मे.युं ले,
“धमके ह्मी सोनव गरासणी.”

[२. रा. भा. १]

हिन्दी गीत (ग्राम-गीत : जाँत के गीत : ३३) भां पणुवेली
अनी अ न धटनाः पणु तेभां तो स्वामी पणु अपहर्ताने काने
पैसा लब्धने आये। आभरे ने काम स्वामीये करवानुं, ते
स्त्रीये पोतेन कयुं.

ओखली चावल छांटती, बातें करति बनाय
आवेगा मोगल छोका, यों डालुंगी कूट

* * *

उडि उडि पतिया जाय तू यह सनेस लेइ जान
बाबासे कहियो समुझाइ के, बहिनी पडी वन्दीखान

* * *

आगे घोडा मोरे बाबा के, पीछे वीरन भाइ
तेहि पीछे आवे मेहा कन्तजी, बहिनि लेगे छोडाइ
केहू मोगल के छोका, रुपया लेहु बहुत
बेटी को मेरी छोड दे जैसे कंचन-थाल.

* * *

... ... मोती लेहु बहुत

* * *

કંઈસ્થ ગીતોના અંગ્રેજી અનુવાદો આપેલ છે. એના એક ગીતમાં
(પાનું ૭૬ : ગીત ૫૦) આમ છે.

‘ Dar, dar, dar, my wife is [weeping.

...

...

....

‘ If it were written in a book
I would read it.

‘ But who can read his fate ? ’

(દડ, દડ, દડ, મારી સ્ત્રી રુવે છે. એપણમાં લખ્યું હોય તો હું વાંચી
શકત, પણ પોતાના તકદીરને કોણ ઉકેલી શકે ?)

એક મારવાડી ગીત બુઝો—

કુવો તો વ્હે તો પિયા ઢાકલૂં જી ઢોલા,
સમદર ઢાકિયો, સમદર ઢાકિયો નવ જાય
કાગદ વ્હે તો પિયા વાંચલૂં જી ઢોલા,
કરમ ન વાંચ્યો, કરમ ન વાંચ્યો જાય
ઢાવર તો વ્હે તો પિયાં રાત્ર લૂં જી ઢોલા
જોવન રાહ્યો, જોવન રાહ્યો નવ જાય.

[મારવાડ કે ગ્રામગીત સં. જગદીશસિંહ ગહલોત)

હવે આપણું ગુજરાત લોકગીત લઈએ.

“ એક અધર સમળી સમસમે
“ મારા દાદાને નઈને એટલું કેળ
“ દીકરી દુઃખ તો હોય તે વેઠીએ,
“ દાદા, કુવો તે હોય તો તાગીએ,
“ દાદા ખેતર હોય તો ખેડીએ,

ખેની સંદેશો લઈ ન,
તારી દીકરીને પડિયાં દુઃખ.
દીકરી, સુખ વેઠે છે સૌ
દાદા, સમદર તાગ્યા કેમ નય.
દાદા, હુંજર ખેડ્યા કેમ નય.

૧ : અડવી

હાં રે ભાણેજડા સોવર નહિં તેા દોલે રમે રે.	
માયાની ચૂદડી લઇ ગિયો વિઠલો	
માથે અડવી થઇ રે—ભાણેજડા સોવર૦	૧
નાકની તે નયડી લઇ ગિયો વિઠલો	
નાકે અડવી થઈ રે—ભાણેજડા સોવર૦	૨
હાથની તે ચૂડડી લઇ ગિયો વિઠલો	
હાથે અડવી થઇ રે—ભાણેજડા સોવર૦	૩
કેડયનો તે ધાધરો લઇ ગયો વિઠલો	
કેડયે અડવી થઇ રે—ભાણેજડા સોવર૦	૪

*

*

૧

૨ : ઝીણી પિયાલી

જેસંગ ઝીણી પિયાલી નળે બારી રે	
જેસંગ દાતણ કરતા નવ રે	
અચરજ લાગી અભેસગ ભાણેજડા રે.	૧
મામી અમે દાતણિયાં ને રે કરીઅં રે	
અમારો મામો છે પરદેશ—અચરજ૦	૨

(પછી નાવણુ, ભોજન ને મુખવાસની ક્રિયાઓ અગે એ ન ગવાય છે, ને છેલ્લે)—

જેસંગ ઝીણી પિયાલી નળે બારી રે	
જેસંગ પોઠણ કરતા નવ રે—અચરજ૦	૩
મામી અમે પોઠણિયાં ને રે કરીઅં રે	
અમારો મામો છે પરદેશ—અચરજ૦	૪

૩ : લાલ પિયારો ભાણેજડો

એકલડાં દાતણ કેમ કરીઅં રે	
કરશું કરશું રે ભેળાં મામી ને ભાણેજ	
કે લાલ પિયારો ભાણેજડો.	૧

એકલકાં નાવણુ કેમ કરીએ રે
કરશું કરશું રે ભેળાં મામી ને ભાણેજ
કે લાલ પિયારો ભાણેજડો . ૨

*

*

*

એકલકાં પોઠણુ કેમ કરીએ રે
કરશું કરશું રે ભેળાં મામી ને ભાણેજ
કે લાલ પિયારો ભાણેજડો ૩

આ ત્રણ પૈકી પહેલામાં ભાણેજ અને મામીની 'સરોવર-કાંઠાની પ્રણયલીલા બતાવી છે, બીજામાં જેસંગ અબેસંગ નામના બે મહેમાન ભાણેજને પ્રત્યે મામીનો જાતિય મોહ દર્શાવેલ છે, તે ત્રીજામાં તો બેઉ વચ્ચેનો આડો પ્રણય રૂપે છે. આવાં ગીતોને અનૈતિક કે કામદૂષિત ગણીને આપણે ફેંકી દઈએ તે જેટલું સહજ છે તેટલું જ ભૂલભયું છે, ર. રા. ભા. ૨ ની પ્રથમાવૃત્તિમાંથી એવાં ગીતો બીજી આવૃત્તિ વેળાએ કાઢી નાખવાનું કારણ આ નૈતિક સૂચ જ હતી. ગીતોના સંગ્રહસંપાદનમાં તે વખતે મોટે ભાગે સાહિત્યકીય રસદષ્ટિ ને સૌંદર્યદષ્ટિ કામ કરી રહી હતી. અત્યારે એક સમાજશાસ્ત્રના સંશોધકને એ ગીતોની ગરજ પડી, તે કેવળ સમાજની કાષ્ટ અનીતિના પોષકા ઉબેળવા માટે નહિ પણ પરાપૂર્વથી કૌટુંબિક સંબંધોએ કેવાં કેવાં પરિવર્તનો અનુભવેલ છે, કયા સંબંધો મૂળે નીતિપુરઃસર ગણાતા હતા ને પછી નીતિવિરોધી ને નિષિદ્ધ (Taboo) ગણાયા, તેનો કાળ કયો હતો, તે નિર્ણય પર આવવાને માટે તેમને આ ગીતો આંતરિક પુરાવા જેવાં લાગ્યાં. ડા. ધુર્યેએ મને લખ્યું તેનો નિષ્કર્ષ એ છે કે :

૧ : અડવી

- હાં રે બાણેજડા સોવર જાઉં તો ઢોલે રમે રે,
માયાની ચૂદડી લઇ ગિયો વિઠલો
માથે અડવી થઇ રે—બાણેજડા સોવર૦ ૧
- નાકની તે નયડી લઇ ગિયો વિઠલો
નાકે અડવી થઇ રે—બાણેજડા સોવર૦ ૨
- હાથની તે ચૂડલી લઇ ગિયો વિઠલો
હાથે અડવી થઇ રે—બાણેજડા સોવર૦ ૩
- કેડયનો તે ધાઇરો લઇ ગયો વિઠલો
કેડયે અડવી થઇ રે—બાણેજડા સોવર૦ ૪
- * * *

૨ : ઝીણી પિયાલી

- જેસંગ ઝીણી પિયાલી જળે ભરી રે
જેસંગ દાતણ કરતા જાવ રે
અચરજ લાગી અભેસંગ બાણેજડા રે. ૧
- મામી અમે દાતણિયાં ને રે કરીએ રે
અમારો મામો છે પરદેશ—અચરજ૦ ૨

(પછી નાવણુ, ભોજન ને સુખવાસની ક્રિયાઓ અંગે એ જ ગવાય છે,
ને હેલે)—

- જેસંગ ઝીણી પિયાલી જળે ભરી રે
જેસંગ પોદણ કરતા જાવ રે—અચરજ૦ ૩
- મામી અમે પોદણિયાં ને રે કરીએ રે
અમારો મામો છે પરદેશ—અચરજ૦ ૪

૩ : લાલ પિયારો બાણેજડા

- એકલડાં દાતણ કેમ કરીએ રે
કરશું કરશું રે ભેળાં મામી ને બાણેજડા
કે લાલ પિયારો બાણેજડા. ૧

એકલાં નાવણુ કેમ કરીએ ૨
 કરશું કરશું ૨ બેળાં મામી ને ભાણેજ
 કે લાલ પિયારો ભાણેજડો. ૨

*

*

*

એકલાં પોઠણુ કેમ કરીએ ૨
 કરશું કરશું ૨ બેળાં મામી ને ભાણેજ
 કે લાલ પિયારો ભાણેજડો ૩

આ ત્રણ પૈકી પહેલામાં ભાણેજ અને મામીની સરોવર-
 કાંઠાની પ્રણયલીલા બતાવી છે, ખીજામાં નેસંગ અમેસંગ
 નામના બે મહેમાન ભાણેજને પ્રત્યે મામીનો બલિય મોદ
 દર્શાવેલ છે, ને ત્રીજામાં તો બેઉ વચ્ચેનો આડો પ્રણય
 રૂપણ છે. આવાં ગીતોને અનૈતિક કે કામદૂષિત ગણીને
 આપણે ફેંકી દઇએ તે નેટલું સહજ છે તેટલું જ બૂઝવણું છે,
 ૨. ૨. ભા. ૨ ની પ્રથમાવૃત્તિમાંથી એવાં ગીતો ખીજા આવૃત્તિ
 વેળાએ કાઢી નાખવાનું કારણ આ નૈતિક મૂલ્ય જ હતી.
 ગીતોના સંગ્રહસંપાદનમાં તે વખતે મોટે ભાગે સાહિત્યકીય
 રસદષ્ટિ ને સૌંદર્યદષ્ટિ કામ કરી રહી હતી. અત્યારે
 એક સમાજશાસ્ત્રના સંશોધકને એ ગીતોની ગરજ પડી,
 તે કેવળ સમાજની કાંઈ અનીતિના પોપડા ઉખેળવા
 માટે નહિ પણ પરાપૂર્વથી કૌટુંબિક સંબંધોએ કેવાં કેવાં
 પરિવર્તનો અનુભવેલ છે, કયા સંબંધો મૂળે નીતિપુરઃસર ગણાતા
 હતા ને પછી નીતિવિરોધી ને નિષિદ્ધ (Taboo) ગણાયા, તેનો
 કાળ કયો હતો, તે નિર્ણય પર આવવાને માટે તેમને આ ગીતો
 આંતરિક પુરાવા જેવાં લાગ્યાં. ડૉ. ધુર્યેએ અને લખ્યું તેનો નિષ્કર્ષ
 એ છે કે :

ગોખલિયા દષ્ટિ

‘આપણા સામાજિક વિકાસના ઇતિહાસમાં ‘દેર-ભોળક’ અને ‘મામી-ભાણેજી’ નામની બે અચિત્તો (complex) છે તેના પુરાવા લોકગીતો લોકકથાઓ અને લોકકહેવાતોમાંથી મળી આવે છે. ‘દેર-ભોળક’ અચિત્તો ઉત્તર હિન્દ અને રાજપુતાના પર પણ પથરાયેલ પડી છે, ન્યારે મામી-ભાણેજી કોમ્પ્લેક્સના અંશો કેવળ ગુજરાત કાઠિયાવાડની જ વિશિષ્ટતા છે. નાના-ન્નાત્ની કોમ્પ્લેક્સ અર્થાત માના બાપ અને દીકરી નીદીકરી વચ્ચેનો હકસરનો જાતિય સંબંધ એ ઝાટાનાગપુર પ્રદેશની વિશિષ્ટતા છે. એવા સંબંધનો કોઈ પત્તા મને ગુજરાત રાજપુતાના તેમ યુદ્ધ પ્રાંતના લોકસાહિત્યની આંતરિક તપાસમાંથી લાગેલ નથી. એ જ રીતે માગ સાંભળવામાં આવ્યું છે કે યુ. પ્રાં. ના અમુક પ્રદેશોમાં ઉપર કહ્યો તેવો હક પુરસરનો સંબંધ કુમ્-મત્રીન વચ્ચે હસતી ધરાવે છે અને એવા સંબંધનો નિર્દેશ કરતા લોકગીતો પણ ત્યાં છે પણ યુ. પ્રાં પ્રસિદ્ધ યદ્ય ચુકેલા લોકગીતસંગ્રહોમાંથી મને એવી કોઈ બાતમી જાદી નથી. લોકગીતસંગ્રહકોષે ગોખલિયા (Porists) બનીને ઇરાદા-પૂર્વક આવાં ગીતોને દબાવી દીધાં હોય તો તે અસંભવિત નથી. પણ મારા જેવા વિદ્યાર્થીસીથી તો માત્ર સાંભળી વાતને સત્ય તરીકે ન નોંધી શકાય. મારે કંઈક પુરાવો જોઈએ અને આવી વસ્તુઓને માટે તો કહેવતો અને લોકગીતો જ સજ્જદ પુરાવા બની શકે. તમને જણા છે કે લોકસાહિત્યમાં મારો જે રસ છે તે નથી સૌંદર્યપ્રેમીનો કે નથી સાહિત્યકારનો. પરંતુ નર્મ્ય એક સમાજવિજ્ઞાનીનો છે.’ (ડૉ. ધુર્યેનાં અંગ્રેજી પત્ર પરથી)

મુંજઈ ઈલાકાના એક પ્રખર વિદ્વાનનું ઉપલું વિધાન આપણને લોકસાહિત્યના સંશોધકોને એક ચેતવણી રૂપ છે, કે આપણે લોક-વાણીને એકઠી કરવામાં ગોખલિયા દષ્ટિ ન રાખવી ઘટે. એકલી સૌંદર્યદષ્ટિ આ સાહિત્યનું મૂલ્યાંકન કરવામાં સલામત ભાગદર્શિકા નથી. જૂનાં ગીતો, વાતો, કહેવતો, એ તો કાળજૂના ઇતિહાસ-પોપડા છે એ પોપડાને આપણે મોંઢે-જો-ડારેના અવશેષ-ખોદાણમાં જે સંભાળ રાખીએ છીએ તેવી નાજુક સંભાળથી ખોદવા જોઈએ. નહિ તો એ અલભ્ય પૂરાવા નકામા બની જાય. વેદકાળથી લઈ આજ પર્યંતના આપણા

સામાજીક, સાંસારિક ને કૌટુંબિક સંસ્થા-વિકાસનું ચોખ્ખું, જેનું હોય તેવું, જરીકે વરખ નહિ ચઢાવેલું એવું ચિત્ર હસ્તગત કરવાને માટે જે કપ્પે ઊઠાવાઈ રહેલ છે તેમાં આ નિર્દોષી (કહે કે કંઈક નાગી) લોકચાર્યોનો ફાળો જ્યારે પડવાનો છે.

આ ચોથા ભાગનું માફ સંપાદન એ ઉદ્દેશને આગળ રાખીને થયું છે. ગંદાં ગણીને કાઢી ગીત તારવ્યાં કે ખાદ દીધાં નથી. વિનોદગીતોના વિભાગમાં આજની શિષ્ટ અભિરુચિ જેને વિનોદી ન કહી શકે તેવાં પણ ગીતો મૂક્યાં છે. વહુ-સાસુના સંબંધની વક્તાને આલેખતાં ગીતો શા ખપનાં છે તેવા પ્રશ્ન અરથાને છે. કળેડાંનાં ગીતોમાં જ્યેનજ્યેધ સ્ત્રી પોતાના નાનકડા પરણવાને આંખાની ડાળે દીંચકારે તે ગીત સાફ અને ધન્ય દર્શને દોષ્ટા મારે તે ગીત નહાઈ, એવી સરખામણી પણ અનિષ્ટકર છે. દેરભોગ્ગર્ભ વચ્ચેના વિકારી સંબંધમાં લોકગીતોના કર્તાઓનું અનુભવન કે રસ હતો તેથી એ રચાયાં છે અથવા સમાજ ભ્રષ્ટ હતો તેને લીધે એ ગાવાની પરંપરા ટકી છે એમ પણ આપણે ન કહી શકીએ. સામાજીક પરિસ્થિતિ-ઓમાંથી સંવેદન જન્માવે તેવા કિસ્સા કે પ્રણાલિકાઓની આ શબ્દ-છત્રીઓ ખેંચાઈ છે. તેમાં તેનાં સર્જનનારાં કે ગાનારાંઓએ ઢાંકા-હુંઓ કર્યો નથી એટલે એ ગીતો પ્રમાણિક સાહેદો સરખાં છે.

ઈકમસ્તીનાં ગીતોમાં પણ વરણાગી જીવનનાં ચિત્રો ધણાં છે. જ્યેનિયા માટેનો ફાટફાટ પ્રેમ ગવાયો છે તેનાથી મોં મચકોડવા જરૂર નથી. કડવડીનાં કુચરિતનાં ગીતો, અદી-હરિસંગનું, મારવાડી વાણિયાણુ અને રાજનું કે ચંદ્રાવળીનું, એ ગીતોમાં આલેખાયેલ જીવન ભક્તે આપણાં સ્વીકૃત નીતિધોરણોની કસોટીએ અનૈતિક હશે, (અને નીતિધોરણો કદી નિશ્ચિત કે નિશ્ચય રહ્યાં જ નથી.) પણ ગીતો નીતિહીન નથી, નૈતિક કે અનૈતિક બેમાંથી એકય નથી, હોય

ઓખલિયા દષ્ટિ

‘આપણા સામાજિક વિકાસના ઇતિહાસમાં ‘દેર-ભોળઈ’ અને ‘મામી-ભાણેજ’ નામની બે અંચિઓ (complex) છે તેના પુરાવા લોકમીતો લોકકથાઓ અને લોકકહેવાતોમાંથી મળી આવે છે. ‘દેર-ભોળઈ’ અંચિ તો ઉત્તર હિન્દ અને રાજપુતાના પર પણ પથરાયેલ પડી છે, ન્યારે મામી-ભાણેજ કોમ્પ્લેક્સના અંશો કેવળ ગુજરાત કાઠિયાવાડની જ વિશિષ્ટતા છે. નાના-નાની કોમ્પ્લેક્સ અર્થાત માના બાપ અને દીકરી નીદીકરી વચ્ચેનો હકસરનો જાતિય સંબંધ એ કોટાનાગપુર પ્રદેશની વિશિષ્ટતા છે. ઓવા સંબંધનો કોઈ પતો મને ગુજરાત રાજપુતાના તેમ યુક્ત પ્રાંતના લોકસાહિત્યની આંતરિક તપાસમાંથી લાગેલ નથી. એ જ રીતે માગ સાંભળવામાં આવ્યું છે કે યુ પ્રાં. ના અમુક પ્રદેશોમાં ઉપર કહ્યો તેવો હક પુરઃસરનો સંબંધ કુધ-મત્રીન વચ્ચે હસતી ધરાવે છે અને એવા સંબંધને નિર્દેશ કરતાં લોકગીતો પણ ત્યાં છે પણ યુ. પ્રાં પ્રસિદ્ધ યદ ચુકેલા લોકગીતસંગ્રહોમાંથી મને એવી કોઈ બાતમી જડી નથી. લોકગીતસંગ્રહોમાં એ ઓખલિયા (Patriots) બનીને ધરાદા-પૂર્વક આવાં ગીતોને દબાવી દીધાં હોય તો તે અસંભવિત નથી. પણ મારા જેવા વિદ્યાર્થીસીથી તો માત્ર સાંભળી વાતને સત્ય તરીકે ન નોંધી શકાય. મારે કંઈક પુરાવો જોઈએ અને આવી વસ્તુઓને માટે તો કહેવતો અને લોકગીતો જ સજ્જડ પુરાવા બની શકે. તમે જાણો છો કે લોકસાહિત્યમાં મારો જે રસ છે તે નથી સૌંદર્યપ્રેમીનો કે નથી સાહિત્યકારનો. પરંતુ નર્ચો એક સમાજવિજ્ઞાનીનો છે.’ (ડૉ. ધુર્યેનાં અંગ્રેજી પત્ર પરથી)

મુંબઈ ઈલાકાના એક પ્રખર વિદ્વાનનું ઉપહું વિધાન આપણને લોકસાહિત્યના સંશોધકોને એક ચેતવણી રૂપ છે, કે આપણે લોક-વાણીને એકડી કરવામાં ઓખલિયા દષ્ટિ ન રાખવી ધટે. એકલી સૌંદર્યદષ્ટિ આ સાહિત્યનું મૂલ્યાંકન કરવામાં સલામત માર્ગદર્શિકા નથી. જૂનાં ગીતો, વાતો, કહેવતો, એ તો કાળજૂના ઇતિહાસ-પોપડા છે એ પોપડાને આપણે મોંઢે-જો-ડારોના અવશેષ-ખોદાણુમાં જે સંભાળ રાખીએ છીએ તેવી નાજુક સંભાળથી ખોદવા જોઈએ. નહિ તો એ અલભ્ય પૂરાવા નકામા બની જાય. વેદકાળથી લઈ આજ પર્વતના આપણા

સામાજીક, સાંસારિક ને કૌટુંબિક સંસ્થા-વિકાસનું ગોખનું, જેનું હેતુ છે, વરીકે વરણ નહિ ચલાવેલું એવું ચિત્ર દસ્તગત કરવાને માટે જે કંઈક જાણવાનું રહેલ છે તેમાં આ નિર્દોષી (કંઈક કે કંઈક નાગી) લોકચાર્યનો કાળો જળરો પડવાનો છે.

આ એવા ભાગનું મારું સંપાદન એ ઉદ્દેશને આગળ રાખીને થયું છે. ગંદાં ગણીને કાર્ધ ગીત તારવ્યાં કે ગાદ દીધાં નથી. વિનોદગીતોના વિભાગમાં આજની શિષ્ટ અભિરુચિ જેને વિનોદી ન કહી શકે તેવાં પણ ગીતો મૂક્યાં છે. વડુ-સામુના સંજ્ઞાધની વસ્તુને આલેખતાં ગીતો શા ખપનાં છે તેવો પ્રશ્ન અસ્થાને છે. કલ્પેડાંનાં ગીતોમાં જ્યેનજ્યેધ સ્ત્રી પોતાના નાનકડા પરણવાને આંખાની ડાળે દીધેદારે તે ગીત સાઈ અને ધગ દર્ધને દોષા મારે તે ગીત નહાઈ, એવી સરખામણી પણ અનિષ્ટકર છે. દેરભોગ્નર્ધ વચ્ચેના વિકારી સંજ્ઞાધમાં લોકગીતોના કર્તાઓનું અનુભવન કે રસ દતો તેથી એ રચાયાં છે અથવા સમાજ બ્રાહ્મ દતો તેને લીધે એ ગાવાની પરંપરા ટપી છે એમ પણ આપણે ન કહી શકીએ. સામાજીક પરિસ્થિતિ-ઓમાંથી સંવેદન જન્માવે તેવા કિસ્સા કે પ્રણાલિકાઓની આ શબ્દ-કળીઓ ખેંચાઈ છે. તેમાં તેનાં સર્જવનારાં કે ગાનારાંઓએ ઢાંકા-હુઓ કયો નથી એટલે એ ગીતો પ્રમાણિક સાહેદો સરખાં છે.

ઈશ્વરમસ્તીનાં ગીતોમાં પણ વરણાગી જીવનનાં ચિત્રો ધણાં છે. જ્યેનિયા માટેનો ફાટફાટ પ્રેમ ગવાયો છે તેનાથી મોં મચકોડવા જરૂર નથી. કડવડીનાં કુચરિતનાં ગીતો, અદડી-દરિસંગનું, મારવાડી વાણિયાણુ અને રામનું કે ચંદ્રાવળીનું, એ ગીતોમાં આલેખાયેલ જીવન ભને આપણાં સ્વીકૃત નીતિધોરણોની કસોટીએ અનૈતિક દર્શો, (અને નીતિધોરણો કદી નિશ્ચિત કે નિશ્ચલ રહ્યાં જ નથી.) પણ ગીતો નીતિહીન નથી, નૈતિક કે અનૈતિક ખેમાંથી એક્ય નથી, હોય

તો પણ તેને સંતાડવા જેવી કોઈ શરમીદી સ્થિતિમાં આપણે મુકાતા નથી. એ જેવાં-હશે તેવાં જવાબ દેશે-આપણા સમાજશાસ્ત્રના શોધકોને અને અભ્યાસીઓને. એકલી સૌંદર્યદષ્ટિનો આગ્રહ રાખીએ તો તો સંશોધનને હાનિ પહોંચે.

એટલા માટે, રઢીઆળી રાત લા. રની પહેલી આવૃત્તિમાં સંગ્રહલાં જે ફટલાંક ગીતો આ નીતિની દષ્ટિથી દોરવાઈ મેં નવી આવૃત્તિમાંથી બાદ દીધેલાં તેને ચોથા ભાગમાં પાછાં સંધરી લીધેલ છે.

‘કુલદ્રાજ’ કાર્યાલય

રાણપુર

તા. ૧૫ : ૬ : ૪૨

}

ઝવેરચંદ મેઘાણી

વિનોદ-ગીતો

૧

કોમલાંગી

[રાસડે ગયાનું આ ગીત, જોજીઆ (ભવાયા) લોકો પણ
ખીખી મિંગાનો વેદા કાઢે છે ત્યારે જોડાય છે. લોકો કાઢીને ખીખી
નાચતી નાચતી એ જોડે છે, ગાતી નથી.]

§

દેરાણી	જેઠાણી	ખાંડે	ધાન,
મેં	સાંભળ્યું	કાને	કાન.
મારા	પિયુને	પૂછું	એમ,
જાર	ખાય	ઈ	હવે કેમ !

મેં	ચંટી	ચંપાની	કળી,
દર	મહિને	ચેચટી	ટળી.
મારા	પિયુને	પૂછું	એમ,
ખડ	વાઢે	ઈ	હવે કેમ !

મારે	માથે	કૂલનો	દડો,
મેં	જાણ્યું	પાણીનો	ઘડો.
મારા	પિયુને	પૂછું	એમ,
પાણી	ભરે	ઈ	હવે કેમ !

હું સૂતીંતી કમળપથારઃ
 કમળપથારથી લપચો પગ
 ભોંચે પડ્યાં લલોલો પડ્યો.
 મારા પિયુને પૂછું એમ,
 મોજડી પેરે ઈ જીવે કેમ !

ખડી સાકરનો શેરો કયો,
 સાત ફેરા મેં ઘીમાં તળ્યો,
 તોય મુજને ગળે રિયો.
 મારા પિયુને પૂછું એમ,
 ખીચડી ખાય ઈ જીવે કેમ !

મેં પેર્યાંતાં હીર ને ચીર,
 તોય મારાં છોલાણાં ડીલ,
 મારા પિયુને પૂછું એમ,
 નાડાં પેરે ઈ જીવે કેમ !

હાથમાં દોર દોડ્યા નય,
 ખંભે ધોંસરું તાણ્યા નય.
 મારા પિયુને પૂછું એમ,
 ગાડાં હાંકે ઈ જીવે કેમ !x

*કમળપૂલની પથારી

x એકબીજાના મિયાં-ખીખીના વેશમાં ખોલાય છે કે—

“મેરે મથે, મેરે માથે, મેરે માથે પૂલકા દશ :

મેં નનુ પાનીકા થરા :

પિયુ આવે તો પૂછું યુ, પાણી ભરે ઈ જીવે કયું ?”

૨

સ્ત્રીનું મહત્વ !

[પોતે મરી જાય તો પાછળથી કુટુંબીઓ પોતાને કંઈ સસ્તી માનીને પતાવી દેશે એની વધુએ કહેલી કલ્પના આલેખતુ આ ગીત અરણ્ય તરફનું છે]

§

મારા વાડામાં ગલ ઊડવો દે,
ઊઘડ્યાં રાતાં ફૂલ મારા વાલા !
એક જ ફૂલ મેં ચંદ્રિયું દે,
કરડયો કાળો નાગ મારા વાલા !

ફળીએ આવી તો ફેર ગડયા દે,
પડિયાં ભદ્રેભદ્ર મારા વાલા !

ધૂંધરાની	કાઠનાર	મૂર્ધ	મારા વાલા !
પાણીની	ભરનાર	મૂર્ધ	મારા વાલા !
સંધણાની	કરનાર	મૂર્ધ	મારા વાલા !
વાસણ	ઘસનારી	મૂર્ધ	મારા વાલા !
વાસીદાની	કરનાર	મૂર્ધ	મારા વાલા !

૩

પાંદડું પરદેશી

[પિયરમાં પડેલી પરદેશી પાંદડા જેવી પરણેલ દીકરી પોતાના

ધણીએ લાવેલ તો કાંટાના ઝરડા પર બેસીને પાણુ સાસરે જવા તૈયાર છે ! એવા વિનોદ દ્વારા પતિ પર પ્રેમ ગવાયો છે.]

§

પાના પાનાને ઉડાડી મેલો રે પાંદડું પરદેશી
 મારો સસરો આણે આવ્યા હો પાંદડું પરદેશી
 ઈ પીતળિયું ગાડું લાવ્યા— " "
 ઈ ગાડાની ચૂંકું લાગે— " "
 મારા જેઠ તે આણે આવ્યા— " "
 ઈ ખોખલું ગાડું લાવ્યા— " "
 ઈ ગાડે બેસી નહિ જાઉં— " "
 મારો પરણ્યો આણે આવ્યા— " "
 ઈ તો અંપેથી xઝરડું લાવ્યા— " "
 ઈ ઝરડે બેસી જાઈશ— " "

૪

અલબેલીનો વીંછીઓ

['વીંછીઓ' નામનું પગનાં આંગળાંતું ધરેણું : તે ખોવાય છે ત્યારે પાછો મેળવવા માટે વહુ કેવી ઉદાર બને છે ને એ મળ્યા પછી મન કેવું ચોરાય છે તેનું સ્વભાવાલેખન.]

§

વીંછીઓ પે'રી પાણી ગમતી રે અલબેલીનો વીંછીઓ
 વીંછીઓ જળમાં ખોયો રે-અલબેલીનો વીંછીઓ

x ઝરડું : કાંટાના ઝાડની ટાણી

જડે તો નણદીને આપું રે—અલખેલીનો
 પીરને મલીદો રાંધું રે—
 ઠાકરને સાકર માતું રે—
 હડમાનને વડાં માન્યાં રે—
 ખોડીઆરને લાપસી માની રે—
 મારો હુતો ને મને જડિયો રે—
 નણદીને શેનો આપું રે !—
 પીરને મલીદો શેનો રે !—
 ઠાકરને સાકર શેની રે !—

૫

વીંઝણો

[ઉપસા ગીતના જેવો જ આ ગીતનો ભાવ છે. પોતાનો વીંઝણો
 (પંખો) શુપાવનાર દેરને બોઝાઈ ખેવડક બતાવે છે.]

§

અધમણ સોતું, અધમણ રૂપું, તેનો ઘડાવો મને વીંઝણો,
 વીંઝણો લઈ વઉ સાસરીએ ગ્યા'તાં, નાને દેરીડે ભોળવી.
 નાના દેરીડાને ઘોડલો લઈ આણું, માનો અમારો વીંઝણો,
 તમારે ઘોડલે ખેસતાં નો આવડે, નથી ભાળ્યો ભાલી વીંઝણો.
 નાના દેરીડાને હાથી લઈ આણું, માનો અમારો વીંઝણો,
 તમારા હાથી પર ખેસતાં ન આવડે, નથી ભાળ્યો ભાલી વીંઝણો.
 નાના દેરીડાને વેલડી લઈ આણું, માનો અમારો વીંઝણો,

તમારી વેલડી હાંકતાં નો આવડે, નથી લાગ્યો લાણી વીંઝણો.
 નાના દેરીડાને ઝેની પરણાવું, માનો અમારો વીંઝણો.
 તમારી ઝેની અમારે ચોરડે, સામી પછીતે લાણી વીંઝણો.
 ઝેનને સાટે ફૂતરી પરણાવું, છતો થયો મારો વીંઝણો.

૬

રસિયાળ !

[નવવધૂને ઝેનાં નાનાં દેર ને નણુંદ મીઠી સતાવણી આપે છે. એ મીઠા ત્રાસમાંથી છોડાવવા વહુ પોતાના વરને વિનવે છે.]

§

તમે આવો મારા સમ, આવજો રે રસિયાળ.
 તમને તમને તમને મારા સમ, આવજો રે રસિયાળ.
 તનમનીઆં મારાં ત્રોડી લીધાં,
 ઝરમર લીધી ઝંટી, મારા સમ આવજો રે રસિયાળ.
 આ છોતા જેવડી છોકરડી,
 મને 'લાણી' કહી બોલાવે, મારા સમ આવજો રે રસિયાળ.
 આ ડેડક જેવડો દેરીડો,
 મને 'એલી' કહી બોલાવે, મારા સમ આવજો રે રસિયાળ.
 આ મરચા જેવડી નણુંદડી,
 મને નત નત મેણાં મારે, મારા સમ આવજો રે રસિયાળ.

‘તનમનીઆં’ ને ‘ઝરમર’ નામનાં ઘરેણાં યાય છે. છાતું=શેરડીની ઊલને ચૂસીને ફેંકી દીધેલ કદકો. એલી=અલી

૭

વગર વાંકે

[અંગે સત્યાપનાર પાનિન જેવી જેવી સખત થઈ રહેલો :]

સોનસા ઇંટાળી મારું રૂપાનું એટું એ;
સરોવર પાણી હું ગઈની, મને નંદને છેથે દીડી એ.
સામેથી પ્રભુ હસતા આવ્યા, પગની બરાબી જાંટી એ;
હું બોલતું મારી ગાગર બોલતય, બોલતય કેસર મંદરી એ.
અગગા દો' રે અગગા દો', સાલ પિયુષ તમે અગગા દો.'
એક શેરીમાં ગાય ને ગોધા, નેને ડાંખાં પૂંછ એ;
વગર વાંકે ગોરીને મારે, તેની વાદા મૂક એ.
એક શેરીમાં ઋષિયું કતરું, તેને ના'વી જ્ઞાન એ,
વગર વાંકે ગોરીને મારે, તેના વાદા કાન એ.
એક શેરીમાં હિરણ ને તેમાં ઝાઝી રાખ એ;
વગર વાંકે ગોરીને મારે તેનું વાદા નાક એ.

૮

ત્રાસેલી

[નવો સામર્યાસ કરને ગમતો નથી તેવી વદની મનોદશા.]

§

આંદલિયા વીર ! માને કે'જે કે આજ્ઞાં મોકલે.
આંદલિયા વીર ! માને કે'જે કે આજ્ઞાં મોકલે.

મારો સસરો તી સાંઢિયા જેવડો,
કાંઈ ડગ ડગ કરે, કાંઈ ડગ ડગ કરે,
ચાંદલિયા વીર ! માને કે'ને કે આણું મોકલે.

મારી સાસુ તી મરચાં જેવડી,
કાંઈ તીખી લાગે, કાંઈ તીખી લાગે,
ચાંદલિયા વીર ! માને કે'ને કે આણું મોકલે.

મારો જેઠે તી નેડા જેવડો,
કાંઈ કિચૂડ કરે, કાંઈ કિચૂડ કરે,
ચાંદલિયા વીર ! માને કે'ને કે આણું મોકલે.

મારો દેર તી દેડકા જેવડો,
કાંઈ ડં ડં કરે, કાંઈ ડં ડં કરે,
ચાંદલિયા વીર ! માને કે'ને કે આણું મોકલે.

મારી નણુંદ તી વીંછણુ જેવડી,
કાંઈ ચટકા ભરે, કાંઈ ચટકા ભરે,
ચાંદલિયા વીર ! માને કે'ને કે આણું મોકલે.

૯

સૈયર મેંદી લેશું રે !

[ઘરકામથી ત્રાસેલી વહુના અંતરની ગુપ્ત અવળચડાઈના આ ચિત્રમાં સાસુએ જે કહ્યું હોય તેથી બિલટું જ સમજવાની આવડત ખતાવી છે. મેંદી લેવાની ક્રિયાનું પ્રારંભિક ચિત્ર મસ્તીભર્યું છે.]

§

મેંદી લેશું, મેંદી લેશું, મેંદી મોટાં ઝાડ,
એક હલાવું ડાળ ત્યારે ડાળાં હલે ચાર
સૈયર ! મેંદી લેશું રે.

મારી સાસુએ એમ કહ્યું કે વાસીદાં વાળી મેલ્ય,
મેં ભોળીએ એમ જાણ્યું કે સાવરણી બાળી મેલ્ય,
સૈયર ! મેંદી લેશું રે.

મારી સાસુએ એમ કહ્યું કે પાણીડાં ભરી મેલ્ય,
મેં ભોળીએ એમ માન્યું કે ખેડલાં ફેડી મેલ્ય,
સૈયર ! મેંદી લેશું રે.

મારી સાસુએ એમ કહ્યું કે રોટલા ઘડી મેલ્ય,
મેં ભોળીએ એમ માન્યું કે ચૂલા ખોદી મેલ્ય,
સૈયર ! મેંદી લેશું રે.

મારી સાસુએ એમ કહ્યું કે *કોડમાં દીવો મેલ્ય,
મેં ભોળીએ એમ માન્યું કે સોડમાં દીવો મેલ્ય,
સૈયર ! મેંદી લેશું રે.

૧૦

કેવી ભોળી !

[વહુની વધુ ધાતડી અવળચંડાઈ બતાવનારો ઉપસા ગીતનો બીજો પાઠ.]

§

મારી સાસુએ એમ કહ્યું કે ભરી આવો વહુ પાણી,
હું કેવી હૈયાની ભોળી, ખેડું નાખ્યું ફેડી,
લાલ મેંદી લેવા ગ્યાં'તાં.

મારી સાસુએ એમ કહ્યું, વહુ રોટલા ઘડવા ખેસ,
હું કેવી હૈયાની ભોળી, ધૂંખે તાવડી ફેડી,
લાલ મેંદી લેવા ગ્યાં'તાં.

*કોડ=કોદ, બળદને ખાંધવાનું ઘાસથી ભરેલું રથાન

મારી સાસુએ એમ કહ્યું, વહુ ડોસાને નવરાવો,
હું કેવી હૈયાની લોળી ! ડોક નાળી મરડી,
લાલ મેંદી લેવા ગ્યાં'તાં.

મારી સાસુએ એમ કહ્યું, વહુ કોડમાં દીવો મેલો,
હું કેવી હૈયાની લોળી ! સોડમાં દીવો મેલ્યો,
લાલ મેંદી લેવા ગ્યાં'તાં.

સોડ બળે સાસુડી બળે, નણ્ણદી ફૂટે પેટ,
દેર મેલે છે પોક, બંદો ડોકે છે બા'ર,
લાલ મેંદી લેવા ગ્યાં'તાં.

૧૧

શું સમજી !

સ્વ. રણજીતરામના સંગ્રહ 'લોકગીત'માં ૫૪ મું ગીત આને
મળતું છે તે ગુજરાત તરફનું હોવાનું લાગે છે. તેમાં ડોસા (સસરો) અને
ડોળા (ભેંસ) એ બે શબ્દ વચ્ચે ઇરાદાપૂર્વકની ગેરસમજ બતાવી છે.

§

મા મારી તે સાસુ એમ જ કે' છે
વહુ ડોળાને પૂજો નીરો હો રામ,
હરજીડા વાણિયાનું એળે રહું.

મા હું નાની તે શું સમજી
મેં ડોસાને પૂજો નીરો હો રામ—હરજીડા

મા મારી તે સાસુ એમ જ કે' છે,
વહુ ડોસાને કંસાર મેલો હો રામ—હરજીડા

મા હું નાની તે શું સમજું,
મેં ડોખાને કંસાર મેલ્યો હો રામ—હરજીડાં
મા મારી તે સાચુ એમ જ કે' છે
વહુ ચૂલામાં મોરવણુ મેલ્યો હો રામ—હરજીડાં
મા, હું નાની તે શું સમજું,
મેં મોલાને મોરવણુ મેલ્યું હો રામ—હરજીડાં
મા મારી તે સાચુ એમ જ કે' છે
વહુ છોકરાને રાટલો મેલ્યો હો રામ—હરજીડાં
મા હું નાની તે શું સમજું,
મેં છોકરાને ગડદો મેલ્યો હો રામ—હરજીડાં
મા મારી તે સાચુ એમ જ કે' છે
વહુ ડોખાને પાડું મેલ્યો હો રામ—હરજીડાં
મા હું નાની તે શું સમજું,
મેં ડોસાને પાટું મેલ્યું હો રામ—હરજીડાં

૧૨

ભણેલી !

હાં રે સાળ, હું રે ભણેલી !

મારાથી કાંઈ થાય નૈ.

ઉતારા દેવાય નૈ, મેદીએ ચડાય નૈ—હાં રે સાળ

દાતણ દેવાય નૈ, ઝારીએ ચડાય નૈ—હાં રે સાળ

૧. ચુલો પેઠાવવા માટે છાણનો પુકો. ૨. મકાનના છાપરાની ટોચ.

૩. ગડદો=લીકો

નાવણુ દેવાય નૈ, ફૂંડીએ અડાય નૈ—હાં રૈ સાખ૦
 લોજન દેવાય નૈ, થાળીએ અડાય નૈ—હાં રૈ સાખ૦
 મુખવાસ દેવાય નૈ, પાનને અડાય નૈ—હાં રૈ સાખ૦
 પોઢણુ દેવાય નૈ, ઢાલીએ અડાય નૈ—હાં રૈ સાખ૦

૧૩

પંખો

પાંચે રૂપૈયાના સુતારી તેડાવ્યા,
 આજ મેરી પંખેકી ડાંડી ઘડાયા
 હો ખંસીવાલે ! હો મોરલી વાલે !
 ગરમી લાગે ખ્યારા પંખાકી રે.

પાંચે રૂપૈયાના દરજી તેડાવ્યા,
 આજ મેરે પંખાકી ઝાલર મેલાયા
 હો ખંસી વાલે ! હો મોરલી વાલે !
 ગરમી લાગે ખ્યારા પંખાકી રે.

પાંચે રૂપૈયાના સોનીડા તેડાવ્યા,
 આજ મેરે પંખાકી ડાંડી મઢાયા
 હો ખંસી વાલે ! હો મોરલી વાલે !
 ગરમી લાગે ખ્યારા પંખાકી રે.

મુલક મુલકના રાજ તેડાવે
 આજ મેરે પંખાકા મૂલ કરાયા
 હો ખંસી વાલે ! હો મોરલી વાલે !
 ગરમી લાગે ખ્યારા પંખાકી રે.

૧૪

નૈ જાઉં સાસરીએ

[આ ત્રણે ગીતોમાં સાસરે જવાનો કંટાળો ગવાય છે.]

§

પિયરિયું અત વાહું રે, ના મા,
નૈ જાઉં સાસરીએ રે.

સાસરીએ જાઉં તો મારો સસરોજી ભૂંડા,
લાજરિયું કઢાવે રે ના મા,
નૈ જાઉં સાસરીએ રે—પિયરિયું

પિયરિયે જાઉં તો મારા દાદોજી સારા,
બેનખા કહી બોલાવે રે ના મા,
નૈ જાઉં સાસરીએ રે—પિયરિયું

સાસરીએ જાઉં તો મારી સાસુજી ભૂંડાં,
દળણાં દળાવે રે ના મા,
નૈ જાઉં સાસરીએ—પિયરિયું

પિયરિયે જાઉં તો મારી માતાજી સારાં,
દીકરી કહી બોલાવે રે ના મા,
નૈ જાઉં સાસરીએ રે—પિયરિયું

સાસરીએ જાઉં તો મારા જેઠજી ભૂંડા,
વઉવારુ કહી બોલાવે રે ના મા,
નૈ જાઉં સાસરીએ રે—પિયરિયું

પિયરિયે જાઉં તો મારા વીરોજ સારા,
 બેનળા કહી બોલાવે રે ના મા,
 નૈ જાઉં સાસરીએ રે—પિયરિયું

સાસરીએ જાઉં તો મારી જેઠાણી ભૂંડાં,
 પાણીડાં લાવે રે ના મા,
 નૈ જાઉં સાસરીએ રે—પિયરિયું

પિયરિયે જાઉં તો મારાં ભાભીજી સારાં,
 નણુદીબા કહી બોલાવે રે ના મા,
 નૈ જાઉં સાસરીએ રે—પિયરિયું

સાસરીએ જાઉં તો મારાં નણુદીજી ભૂંડાં,
 ભાભી કહી બોલાવે રે ના મા,
 નૈ જાઉં સાસરીએ રે—પિયરિયું

૧૫

નૈ જાઉં રે નૈ જાઉં

[ગામડા ગામમાં સાસરું મળે તેનો અણગમો.]

§

દાદા રે દાદા તમે શીદ ગામડિયાં ગોતો
 હું નહિ જાઉં રે નહિ જાઉં
 સોનાને સરગટ નહિ જાઉં
 રૂપાના મોર બોલે.

કાકા રે કાકા તમે શીદ કીમિયા તેડો,
હું નહિ જાઉં રે નહિ જાઉં
સોનાને સરગટ નહિ જાઉં
રૂપાના મોર જોલે.

વીરા રે વીરા તમે શીદ વેલડિયું જોડો,
હું નહિ જાઉં રે નહિ જાઉં
સોનાને સરગટ નહિ જાઉં
રૂપાના મોર જોલે.

ભાભી રે ભાભી તમે શીદ માથડિયાં ગૂંથો,
હું નહિ જાઉં રે નહિ જાઉં
સોનાને સરગટ નહિ જાઉં
રૂપાના મોર જોલે.

કાકી રે કાકી તમે શીદ બચકડી બાંધો,
હું નહિ જાઉં રે નહિ જાઉં
સોનાને સરગટ નહિ જાઉં
રૂપાના મોર જોલે.

માતા રે માતા તમે શીદ આંસુડાં પાડો,
હું નહિ જાઉં રે નહિ જાઉં
સોનાને સરગટ નહિ જાઉં
રૂપાના મોર જોલે.

૧૬

માતા ને સાસુ

શરદ પૂનમની રાતડી રંગ ડોલરિયો
 માતાજી રમવા ઘો રે રંગ ડોલરિયો
 રમી લમી ઘેર આવીઆં રંગ ડોલરિયો
 માતાજી જમવા ઘો રે રંગ ડોલરિયો
 માતાએ પીરશી લાપશી રંગ ડોલરિયો
 મહીં પળી એક આલ્યાં ઘી રે રંગ ડોલરિયો
 શરદ પૂનમની રાતડી રંગ ડોલરિયો
 સાસુજી રમવા ઘો રે રંગ ડોલરિયો
 રમી લમી ઘેર આવીઆં રંગ ડોલરિયો
 સાસુજી જમવા ઘો રે રંગ ડોલરિયો
 બાઈજીએ પીરસ્યું બાજરીઉં રંગ ડોલરિયો
 મહીં ટીપું આલ્યાં તેલ રે રંગ ડોલરિયો
 બજ્યું બાઈજી તારું બાજરીઉં રંગ ડોલરિયો
 તારા તેલમાં ટાંડી મેલ રે રંગ ડોલરિયો
 માતાએ ગૂંથ્યાં માથડાં રંગ ડોલરિયો
 મહીં ટસર્યું લીધી ત્રણ રે રંગ ડોલરિયો
 સાસુએ ગૂંથ્યાં માથડાં રંગ ડોલરિયો
 મહીં ટોલા મેલ્યા ત્રણ રે રંગ ડોલરિયો
 માતાએ ઢાળ્યા ઢોલિયા રંગ ડોલરિયો
 ઓશીકે નાગસ્વેલ રે રંગ ડોલરિયો

સાસુએ ઢાળી ખાટલી રંગ ડોલરિયો
ઓશીકે કાળો નાગ રે રંગ ડોલરિયો

૧૭

ઐ ઐરીના સ્વામી !

એક હતી ત્યારે ઉતારા દેતી ઓરડા રે દોલ,
ઉકરડે ઉતારે ઐરાં ઐ મળી રે દોલ;
એવું નહોતો ખીલ પરણશે મા દોલ.

એક હતી ત્યારે લોજન દેતી લાપશી રે દોલ,
રાખડી ચટાકે ઐરાં ઐ મળી રે દોલ;
એવું નહોતો ખીલ પરણશે મા દોલ.

એક હતી ત્યારે મુખવાસ દેતી એલચી રે દોલ,
લાંછિયું ચવરાવે ઐરાં ઐ મળી રે દોલ;
એવું નહોતો ખીલ પરણશે મા દોલ.

એક હતી ત્યારે પોઢણ દેતી ઢાલિયા રે દોલ,
સાથરે સુવરાવે ઐરાં ઐ મળી રે દોલ;
એવું નહોતો ખીલ પરણશે મા દોલ.

૧૮

શોકયની મેમાની

આંગણે વાળ્યા ઘડં તો મેમાન છે,
ધિયા છે લચકાલોળ, રે મારો વીરો મેમાન છે.

વીરો પરોણે આવીઆ મેમાન છે,
શાં શાં લોજન દૈશ, રે મારો વીર તો મેમાન છે.

સેવે સુવાળી લાપસી મેમાન છે,
ખોખલે પીરસું ખાંડ, રે મારો વીર તો મેમાન છે.

આંગણે વાળ્યો ખાજરો મે'માન છે,
ક્યો છે લચકાલોળ, રે મારી શોક્ય તો મેમાન છે.

શોક્ય પરોણે આવી મેમાન છે,
શાં શાં લોજન દઉં, રે મારી શોક્ય તો મેમાન છે.

ચૂલે રાંધીશ રાખડી મેમાન છે,
તેર ઘાણીનાં તેલ, રે મારી શોક્ય તો મેમાન છે.

શોક્ય પડી છે ખાટલે મેમાન છે,
શાં શાં ઓસડ દૈશ, રે મારી શોક્ય મેમાન છે.

આક ધતૂરો એળિયો મેમાન છે,
ઘરડી ઘૂંટી પાઉં, રે મારી શોક્ય તો મેમાન છે.

શોક્ય પડી છે છીંડીએ મેમાન છે,
ઢેઢડા ઢરડી જાય, રે મારી શોક્ય તો મેમાન છે.

ચૂલે મેલ્યા ચોખલા મેમાન છે,
ખાઈને રોવા જાઉં, રે મારી શોક્ય તો મેમાન છે.

લાંબો તાણીશ ધૂમટો મેમાન છે,
મનમાં મંગળ ગાઉં, રે મારી શોક્ય તો મેમાન છે.

હું ને મારી બાઈજી વઢીઆં રે સંઘલાલ,
 આબ્યાં ઢીંકાઢીંક મોરી સંઘલાલ—વહુનો વીરો
 બાઈજીએ લીધું સાંખેલું રે સંઘલાલ,
 મેં લીધેલી ઇંસ મોરી સંઘલાલ—વહુનો વીરો
 બાઈજીનું સાંખેલું ભાંજિયું રે સંઘલાલ,
 ઇંસ નખાવે ચીસ મોરી સંઘલાલ.—વહુનો વીરો
 બાઈજીએ લીધું દોરડું રે સંઘલાલ,
 મેં લીધી ખેવડ *રાશ મોરી સંઘલાલ.—વહુનો વીરો
 બાઈજીનું દોરડું તૂટિયું રે સંઘલાલ,
 મેં ખાંધી ખેવડ *રાશ મોરી સંઘલાલ—વહુનો વીરો

૨૦

દમડીની ખરીદી

[એક દમડીમાં બીબીસાહેબાને આટલી બધી ચીજો જોઈએ
 છે ! દામની વિનોદપ્રેમી ખાસિયતનું ચિત્ર છે.]

§

દમડી લેને હું તો કુંભારવાડે ગઈ'તી,
 મિયાં કા મોરીઆ
 બીબી કી હેલ્ય
 છોકરા કા ભંભલા
 બનાવી દે, બનાવી દે, નૈ તો મેરી દમડી પાછી દે.

*રાશ= (રશ્મ) બળદને ખાંધવાની રસી

૨૧.

આટલું જ દેજે !

[મિયાંની બીબીએ એક જ દમડીમાં જેમ ઘણી ચીજો ભાગી, તેમ એક ચારણી સ્ત્રીએ પણ પ્રભુ પાસે સંસારી સુખતું નાનકડું વરદાન માગ્યું ! આમાં ચારણી બોલીના પ્રયોગો છે.]

§

ભણતી સાં મેં કાનડ કાળા, મીઠી મીઠી મોરલી વાળા !
 પાંચસે તો મુંહે પોઠીડા દેજે, પાંચસે ગોંખાળા,
 લાંબી બાંયાળો ચારણ દેજે, ત્રીકમ છોગાળા—ભણતી સાં.
 પાંચ તો રે મુંહે પૂતર દેજે, પાંચે પાઘાળા,
 તે ઉપર એક ઘેડી દેજે, આણાત ઘોડાળા—ભણતી સાં.
 કાળિયું ને ઘણી કુંઢિયું દેજે, ગાયુંનાં ટોળાં,
 વાંકે નેણે વઉવાડ દેજે, ધુમાવે ગોળા—ભણતી સાં.
 ભાંચી ઓસરીએ ઓરડા દેજે, તલક ગોંખાળા,
 સરખી સાહેલીનો સાથ દેજે, વાતુંના હિલોળા—ભણતી સાં.
 ગોમતી કાંઠે ગામડું દેજે, જ્યાં અમારો નેહ,
 પુનમતી ચારણ વીનવે કાના, હું માણું તે દેહ.
 ભણતી સાં મેં કાનડ કાળા !
 મીઠી મીઠી મોરલી વાળા !

[અર્થ—હે કાળા કાનજી ! હું કહું છું કે મને પાંચસો પોઠિયા, દાણાના કોથળા ભરેલા દેજે, લાંબા બાહુઓવાળો સુદૃઢ સુંદર ઘણી દેજે, પાંચ પુત્રો ને

હે રામ રઘુનાથ, હું આટલાં વરદાન માગું છું.]

[નેંઈ મૂંજ રી સાટ, ન ચૂવે ટાપરી,
મૈસડલ્યાં દો-ચારક દૂધીં વાપ રી,
ગાજર હંદા રોટ, દહીં મેં ઓલણા,
ઈતરા દે, કરતાર, ફેર નહીં વોલણા.]

[નવા મૂંજના વાણથી ભરેલો ખાટલો અને ચુવાક ન યાય તેવું ધર;
બેચાર બેસો, ને દૂઝ્યા કરે; બાજરાનો રોટલો અને દહીંમાં સાકર-આટલું
હે કરતાર મને આપલે, પછી બીજી કાંઈ માગવાનું નથી રહેતું.]

૨૨

લાજે મારો પરણ્યો પરદેશ

[પરદેશથી ધણું વળે આવતો ધણી તળાવની પાળે પોતાની
સ્ત્રીનું પારખું લે છે. નાની ઉમરે પરણેલી પત્નીએ પતિને પૂર્વે કદી
જોયો નહિ હોય એમ લાગે છે. બરડા તરફનું ગીત છે.]

§

સાતે ને સમદર જળે ભર્યા પંખીડાલાલ,
પંખીડો જોડો તળાવ.

સોના ઇંઢાણી રૂપા જોડકું પંખીડાલાલ,
સાતે સૈયર જળ ભરવા ભય.

છયેના પરણ્યા ઘેર છે પંખીડાલાલ,
સાતમીનો પરણ્યો પરદેશ.

છયેના વાન ઊજળા પંખીડાલાલ,
સાતમીનો ભીનરો વાન.

ફેલ ઘડો ને કર દાચલડી શામળડી,
તું ચાલ મારતી સાથ.

સોતું પેરાવું તને શોભતું શામળડી,
રૂપલાનો નર્દી પાર.

મોતી પેરાવું તને નરમળાં શામળડી,
મગિયાનો નર્દી પાર.

ચીર પેરાવું તને શોભતાં શામળડી,
ઘરચોળાંનો નર્દી પાર.

છાણું બૂટે ને છટકો તરે પંખીડાલાલ,
તોય નાંવું તારતી સાથ.

ભયે સમદરિયે દીવડો પ્રગટે પંખીડાલાલ,
તોય નાંવું તારતી સાથ.

બળ્યું તારું સોતું શોભતું પંખીડાલાલ,
બળ્યો તારો રૂપલાનો પાર.

બળ્યાં તારાં મોતી નરમળાં પંખીડાલાલ,
બળ્યો તારો મગિયાનો પાર.

બળ્યાં તારાં ચીર શોભતાં પંખીડાલાલ,
બળ્યો તારો ઘરચોળાંનો પાર.

લાજે મારું સાયર સાસરું પંખીડાલાલ,
લાજે મારાં મા ને બાપ.

લાળે મારું અટમકટમ રે પંખીડાલાલ,
લાળે મારાં મા ને મોસાળ.

લાળે મારો કાકો ને કાકી રે પંખીડાલાલ,
લાળે મારાં ભાઈ ને ભોભાઈ.

લાળે મારી વડેરી ઝેન રે પંખીડાલાલ,
લાળે મારો પરણ્યો પરદેશ.

વારી જાઉં તારાં વેણુને શામળડી,
રાખ્યો મારા ઘરડાનો રંગ.

[આ જ ભાવાર્થતું ' પણિહારી ' નામનું એક સુપ્રસિદ્ધ રાજસ્થાની લોકગીત, કાવ્યદષ્ટિએ તેમ જ માર્મિકતાને દિસાએ ઘણું વધુ મેળવતું, અડિયાતું ને સુંદર ઢાળે ગવાતું છે. તેનો જરૂરી ભાગ રાજસ્થાન કે લોકગીત નામના ' ધી રાજસ્થાન રીસર્ચ સોસાયટી કલકત્તા-ના સંગ્રહ-માંથી (પ્રથમ ભાગ : ઉત્તરાર્ધ : ગીત ૧૧૪ : પા. ૨૫૪) ઉતાયું છે.]

સાત સાહેલ્યાં રે જૂલરે એ પણિહારી એ લો,
પાણીડે ને ચાલી તળાવ વાલા જો.

ઘડો ય ન ફૂંચે તાલ મેં એ પણિહારી એ લો,
છંદોણી તિર-તિર જાય વાલા જો.

સાતું રે સાહેલ્યાં પાણી ભર ચલી એ લો,
પણિહારી રહી રે તળાવ વાલા જો.

ઐરાં રે કાજળ-ટીકિયાં એ લો,
થારોડા હૈ ફીકાં નેણ વાલા જો.

ઐરાં રે ઝોઢણ ચૂનડી એ લો,
થારોડો મૈલો સો વેસ વાલા જો.

ઐરાંના પિવણ ઘર વસૈ એ લંબ ઝોઢી એ લો,
મહારોડા વસૈ પરદેશ, વાલા જો.

ધડો તો પટક દેની તાલ મેં એ લો,
ચાલીની ઝોડીડેરી હાર વાલા ને.

ચાલે તો ઘડાય દૂં તને વાડલો એ લો,
ચાલે તો નવસર હાર, વાલા ને.

ખાણું તો બાણું થારી જીભડી એ લંગળ ઝોડીડો એ લો.
હસે તને કાળો નાગ વાલા ને.

ધડો તો ભરને પાછી વળી એ લો,
આપી આપી ફળસેરી ખાર વાલા ને.

ધડો તો પટકદું ઊભી ચોકમેં એ મારાં સાસુજી એ લો,
વેગો રે ઘડિયો ઊતરાવ, વાલા ને.

ફિણુ થાંને મોસો મારિયો એ મહારા વડુજી એ લો,
ફિણુને દીધી છે ગાળ વાલા ને.

એક ઝોડી માંને ઇસો મિલ્યો, મારા સાસુજી એ લો,
પૂછી મહારે મનડેરી ખાત, વાલા ને.

દેવરજી સરીસો ડીઘો પાતળો, એ મારાં સાસુજી એ લો,
નણુદલ ખા સી ઉણિયાર વાલા ને.

થે તો વડૂ ભોળા ઘણા હો, મારા વડૂજી એ લો,
ઓ તો થારે હી ભરતાર વાલા ને.

અર્થ—સાત સાહેલીઓનું બૂથ તળાવે પાણી સાંચ્યું. એક પાણિયારીનો ધડો તળાવમાં ડૂબતો નથી એની ઇંટોણી પણ તરતી તરતી ચાલી જાય છે. સાતે સાહેલી પાણી ભરીને ચાલી ગઈ, એક પાણિહારી પાછળ રહી. પાળે ઊભેલો પરદેશી ઝોડી (ઊંટસવાર) એને પ્રછે છે, ખીજીને તો કાળજી અને ચાંદલાના શણગાર છે, એક તારાં જ નયનો ફિણાં ક્રમ ? ખીજીઓને તો ઝોડવા ચૂંદડી છે, એક તું ક્રમ મેલે વેશે ? પાણિહારી જવાબ વાળે છે : ખીજીઓના પિયુ તો ઘેરે છે, એક મારો પિયુ પરદેશ છે.

ઝોડી (ઊંટસવાર) કહે છે : તો તારો ધડો તળાવમાં ફેંકી દઈને મારી વણ્ણાર સાથે ચાલ ને ! હું તને વાડલો ને .હાર વગેરે ધરેણાં ઘડાવી દઈશ.

પણિહારી—હે પીટ્યા ઊંટસવાર ! તારી જીભડી બાળું ! તને કાળો નાગ ડસે.

ધડો ભરીને પાછી વળી, પોતાના ફળિયાને બારણે બીમી રહી. સાસુજી ! ઝટ ધડો ઉતરાવો, નહિ તો હું બારણે જ બેકું પછાકું છું.

સાસુ—હે વહુ ! તને કાણે મેણું માર્યું ! કાણે ગાળ દીધી ?

વહુ—હે સાસુજી ! એક ઊંટસવારે મારા મનડાની વાત પૂછી.

સાસુ—કેવો દીડો એ ?

વહુ—દિયરજી સરીખો પાતળો દીડો, ને નણદલ બાના જેવી અણસાર દીડી.

સાસુ—અરે વહુ ! તું તો બહુ ભોળી ! એ તો ખુદ તારા ભરથાર જ હતા !

૨૩

બેની પધાર્યા

[સાસરવાસી દીકરી પિયરમાં આવે છે ત્યારે કુટુંબનાં પ્રત્યેક માનવી, પશુ વગેરેને એ કેવી લાગે છે તે વણ્ણવીને એવું બતાવ્યું છે કે દીકરી બાપને ઘેર આવીને ધરની કેટલી કેટલી સંભાળ રાખે છે.]

§

બાર બાર વરસે બેની પધાર્યા

.... વગડીઆમાં દેરજી રૂલ્યા.

વાડીએ જાતાં વહિ રે બોલી

સાંધાની કરનાર આવી રે —વગડીઆમાં દેરજી રૂલ્યા.

સાંગામાચીએ માતાજી બેઠાં
 ધબક ધીડી આવ્યાં રે — વગડીઆમાં દેરજી રૂલ્યા.
 ઘરમાં જતાં બલાડી બોલી,
 ઢાંકણુ ઢૂંબણુ આવી રે — વગડીઆમાં દેરજી રૂલ્યા.
 મોભારેથી ઉંદર બોલ્યા,
 ચાંદણુ ચૂંદણુ આવી રે — વગડીઆમાં દેરજી રૂલ્યા.
 ગમાણે જતાં બળદીઆ બોલ્યા,
 નીરજીની કરનાર આવી રે — વગડીઆમાં દેરજી રૂલ્યા.
 કુળિયામાં જતાં કૂતરા બોલ્યા,
 'ધોકલી નીરનાર આવી રે—વગડીઆમાં દેરજી રૂલ્યા.

૨૪

વીડી વાઢનારાં

[સમાન હક્કાર અને સ્વતંત્ર એવાં શ્રમજીની ધણી ધણીઆણીની વાત છે. ધણીએ પોતાનો ભારો ન ચડાવ્યો, અને સ્વાર્થી બનીને

૧ ધોકાધમણુ

સાંધાની કરનાર = ચાડી ખાનાર

ઢાંકણુ ઢૂંબણુ = ખાવાની ચીજો ઢાંકીને કાળજીપૂર્વક મૂકનાર

ચાંદણુચૂંદણુ = ઉદરનાં દર હોય તેને માટી લીપીને બંધ કરી દેનાર

ગમાણુ = બળદ બાંધવાનું ઢેકાણું

ધોકલી નીરનાર = નીરવું એટલે તો ખાવા દેવું : જેમકે પશુને ધાસ નીરવું, કૂતરાંને રોટલા નીરવા. પણ આંહી તો 'ધોકા મારનાર.'

ચાલ્યો ગયો. એટલે પત્ની પોતાને ભારે ચડાવનાર વટેમાર્ગી
વીરને પોતાની કમાઈમાંથી જમાડીને વૈર વાળે છે.]

§

સાવ રે સોનાનું મારું દાતરડું રે લોલ (૨)
હીરનો ^૧બંધીઓ હાથ, મુંજ વાલમજી લોલ !
હવે નૈ જાઉં વીડી વાઢવા રે લોલ.
પરણ્યે વાઢયા રે પાંચ ^૨પૂળકા રે લોલ (૨)
મેં રે વાઢયા છે દસ વીસ, મુંજ વાલમજી લોલ—હવે.
પરણ્યાનો ભારે મેં ચડાવીઓ રે લોલ (૨)
હું રે જાહી વનવાટ, મુંજ વાલમજી લોલ—હવે.
વાટે નીકળ્યો વાટમારગુ રે લોલ (૨)
ભાઈ મુને ^૩ભારડી ચડાવ, મુંજ વાલમજી લોલ—હવે.
પરણ્યાને આવી પાલી જારડી રે લોલ (૨)
મારે આવેલ માણું ઘઉં, મુંજ વાલમજી લોલ—હવે.
પરણ્યે ભર્યું છે એનું પેટડું રે લોલ (૨)
મેં રે જમાડ્યો મારો વીર, મુંજ વાલમજી લોલ
હવે નૈ જાઉં વીડી વાઢવા રે લોલ.

૧ બંધીઓ = રસી. ૨ પૂળકા = પૂળા. ૩ ભારડી = મારો.

કળેડાંનાં ગીતો

૨૫

પરણ્યો પારણે

[ત્રી જોખનવતી, અને સ્વામી હજુ ઘોડિયામાં હોંચક છે. કળેડાંના કંરણ રસને આ અભાગિની યુવતી દયામિત્રિત હાસ્યરસમાં પદ્મરી નાખે છે. હોંશે હોંશે પારણું ઘડાવ્યું, ખમણી હોંશે રંગાવ્યું. તેમાં સ્વામીને સુવાડી, માથે ઉપાડી રોજ ખેતરમાં મજૂરી કરવા જાય. જાડની ડાળીએ પારણું લટકાવે. પતિ રડે એટલે વટેમાર્ગીઓને એક એક હોંચકો નાખતા જવા વિનવે અને ગમ્મત કરીને પોતાની કથા જણાવી આપે.]

§

ખેતર વચાળે ખીજડી રે	હોંચકોરે નાનેરું બાળ
(તેની) અવળા સવળી ડાળ રે	
પરણ્યો પીંગલે રે	હોંચકોરે નાનેરું બાળ.
ભાઈ રે મુતારી વીરા વીનવું રે	હોંચકોરે નાનેરું બાળ
પીંગલાં ઘડી ઘડી લાવ્ય રે	
પરણ્યો પીંગલે રે	હોંચકોરે નાનેરું બાળ
ભાઈ રે રંગારી વીરા વીનવું રે	હોંચકોરે નાનેરું બાળ
પીંગલાં રંગી રંગી લાવ્ય રે	
પરણ્યો પીંગલે રે	હોંચકોરે નાનેરું બાળ

માથે ઉપાડયું પીંગલું રે હીંચકોરે નાનેરું બાળ
હાલી ચણ્યાને ખેતરે
પરણ્યો પીંગલે રે હીંચકોરે નાનેરું બાળ

હાળ્યે વળગાડયું પીંગલું રે હીંચકોરે નાનેરું બાળ
પરણ્યો પોઢ્યો પીંગલે રે હીંચકોરે નાનેરું બાળ

વાટે આવે વાટમારણ રે હીંચકોરે નાનેરું બાળ
એક હીંચકડો નાખ્ય રે
પરણ્યો પીંગલે રે હીંચકોરે નાનેરું બાળ

કોઈ કે' એનો ખેટડો રે હીંચકોરે નાનેરું બાળ
કોઈ કે' એનો વીર રે
પરણ્યો પીંગલે રે હીંચકોરે નાનેરું બાળ

નથી વીરો ને નથી ખેટડો રે હીંચકોરે નાનેરું બાળ
સગી નણંદનો વીર રે
પરણ્યો પીંગલે રે હીંચકોરે નાનેરું બાળ

શરૂની પંક્તિઓ આમ પણ ગવાય છે—

પાંચ વરસનો પરણ્યો રે હીંચકે નાનેરું બાળ
વીસ વરસની નાર રે
પરણ્યો પીંગલે રે હીંચકે નાનેરું બાળ

પીંગલું મેલ્યું શેઠડે રે હીંચકે નાનેરું બાળ
લીધી ચણાની ઓળ રે
પરણ્યો પીંગલે રે હીંચકે નાનેરું બાળ

બાધજી કેરો ખેટડો રે હીંચકે નાનેરું બાળ
 નણદી કેરો વીર રે
 પરણ્યો પીંગલો રે હીંચકે નાનેરું બાળ

૨૬

હૈયામાં વાગે !

[કન્નેડાનું બીજું રૂદન : પહેલી સ્ત્રીની માફક આ સ્ત્રી પોતાના સંતાપમાંથી વિનોદ તો ખેંચી શકતી નથી, પોતાનો રાપ નિર્દોષ બાલ-સ્વામી પર ઉતારે છે, પણ ત્યાં તુરત જ અનુકર્યા વધૂટે છે. પતિને મરાનો માર પોતાના જ હૃદયમાં વાગે છે ! એનું હૃદય નકટ બની શકતું નથી.]

§

બાર વરસની ગણગારી ગૂજરી,
 સવા વરસનો પરણ્યો રે હવે કેમ રે'વાશે ! ૧.

દળવા બેસું તો પીટ્યો બાજરો રે માગે,
 પાટલીનો ઘોઘો મારું, હૈયામાં વાગે
 રે હવે કેમ રે'વાશે !—બાર૦ ૨.

પાણીમાં જઈ તો પીટ્યો છેડે વળગ્યો આવે,
 છેડલો મેલાવું તો ઢોર મારી નાખે
 રે હવે કેમ રે'વાશે !—બાર૦ ૩.

રોટલો ઘડું તો પીટ્યો ચાનકી રે માગે,
 તાવેથાનો ગોઘો મેલું, હૈયામાં વાગે
 રે હવે કેમ રે'વાશે !—બાર૦ ૪.

ધાન. ખાંડું તો પીટ્યો ઢાકળું રે માગે,
 વેલણાનો ગોદો મેલું, હૈયામાં વાગે
 રે હવે કેમ રે'વાશે !—ખાર૦ ૫.

દળણું દળું તો પીટ્યો પાટલી રે તાણે,
 ધડ દૈને ઢીકો મેલું, હૈયામાં વાગે
 રે હવે કેમ રે'વાશે !—ખાર૦ ૬.

૨૭

ખાર વરસની

[ઉપરનો જ ભાવ રજૂ કરતું બીજું—ગીત. એને પણ પહેલાં પતિ પર કૂરતા કર્યા પછી પાછું હૈયામાં દાઝે છે. (ઐયડલામાં દાઝે.) એને સતાવીને પાછી દયા પાછીને સાચવે છે. આ બીજીગીત સોરઠી ગીત કરતાં ચડિયાતું છે.]

§

ખાર ખરની કન્યાડી છે અડી ખરનો ખોર રે,
 પાણી ભરવા જાણીં તારે ઝાંહે ઝાંહે આવે રે,
 ઝાંહે ઝાંહે આવે તારે કુંવામાં હડસેલ્યૂ રે,
 કુંવામાં હડસેલ્યૂ તારે ડાળક ડુંગક કરે રે.
 ડાળક ડુંગક કરે તારે આધિડલામાં દાન્યૂં રે,
 અધિડલામાં દાન્યૂં તારે માણે લખાવી રે,
 માણે લખાવી તારે કાંઠે વળગાયું રે. ૧.

ખાર ખરની કન્યાડી ને અડી ખરનો ખોર રે,
 વાહિદાં રોલું તારે ઝાંહે ઝાંહે આવે રે,

બાંહે બાંહે આવે તારે ઊકાડામાં દાખ્યું રે.
 ઊકાડામાં દાખ્યું તારે પુદક પુદક કરે રે,
 અધ્યડલામાં દાખ્યું તારે ટોપલું લંબાયું રે,
 ટોપલું લંબાયું તારે કાંઠે વળગાયું રે. ૨.

બાર બરની કન્યાડી ને, અડી બરનો બોર રે.
 રોટલો કરું તારે સૂલા કને આવે રે,
 સૂલા કને આવે તારે બિંબાડું ધમકાર્યું રે.
 બિંબાડું ધમકાર્યું તારે ભદડ ભદડ નાહું રે.
 ભદડ ભદડ નાહું તારે ટોડલે જઈને ઉંખું રે,
 ટોડલે જઈને બિખું તારે સારકા સીસ્કી કરે રે,
 અધ્યડલામાં દાખ્યું તારે પેલી રોટી આલી રે.
 પેલી રોટી આલી તારે સેલી રોટી માંગી રે.
 સેલી રોટી આલી તારે હૈકા હામણુ જોવે રે.
 હૈકા હામણુ જોવે તારે હૈકા વાળું આલ્યું રે. ૩.

[ગ્રામગીત : સંપાદક શ્રી રામનરેશ ત્રિપાઠી (પાનું ૧૦)]

અર્થ—૧. બાર વર્ષની કન્યા છે તેને અડી વર્ષનો વર (બોર) છે. વહુ કહે છે કે હું પાણી ભરવા બગીચે છું ત્યારે એ પાછળ પાછળ આવે છે. એટલે હું એને કૂવામાં હડસેલું છું. કૂવામાં એને ડબકાં ખાતો દેખી મને હૈયામાં દાઝે છે, એટલે હું માટલું (માંણુ=માંણ્ય) કૂવામાં લંબાવીને એને કાંઠે વળગાડી બહાર કાઢું છું.

૨. વાસીદાં વાળું છું, એ પાછળ આવે છે, હું એને ઉકરડામાં દોટી દઉં છું, એ ફૂદક ફૂદકા મારે છે, એટલે ટોપલો (સૂડલો) લંબાવીને હું એને બિંડા ઉકરડામાંથી કાઢું છું.

- મારો દેર તે લાબ્યા ફૂલડાં પિયુ નાના છે,
 દેરાણી રે ગૂંથે હાર, ભમર સજન પિયુ નાના છે. ૩
- સસરા રે લ્યો તમારો ઢાલિયો, પિયુ નાના છે,
 સાસુડી લ્યો તમારી સેજ, ભમર સજન પિયુ નાના છે. ૪
- જેઠ રે લ્યો તમારો દીવડો, પિયુ નાના છે,
 જેઠાણી રે લ્યો તમારું તેલ, ભમર સજન પિયુ નાના છે. ૫
- દેર રે લ્યો તમારાં ફૂલડાં, પિયુ નાના છે,
 દેરાણી રે લ્યો તમારો હાર, ભમર સજન પિયુ નાના છે. ૬

દેર-ભોળાઈનાં ગીતો

૩૦

રૂઢિયામાં રાખ્યાં દેરીડે

['રૂઢિયામાં રાખ્યાં દેરીડે' એ બોલ પરથી જ સૂચિત થાય છે કે ભાત લઈને ભોળાઈને ખેતરે બોલાવનાર દેરની દૃષ્ટિ સાદુ નહોતી, ઉપરાંત ભોળાઈ કોઈનું બોટલ હતું (કાગડાનું ? કે કોઈ માનવીનું ? ભોળાઈ પોતે જ ભૂખી હશે ને રસ્તે ખાધું હશે ?) દેર માર મારે છે. ભોળાઈ આત્મહત્યા કરે છે. દેર-ભોળાઈનાં આ બંધાં જ ગીતોમાં દેર-ભાભી વચ્ચેના પ્રાચીન કાલના, ઉપપતિ ને ઉપપત્તિ જેવા સંબંધની છાયા પડેલી છે. આ ગીતો વેળાનો કાળ દેર-ભોળાઈના પુરાણા સંબંધના પરિવર્તનનો હશે એમ લાગે છે.]

§

નાને દેરીડે સાંતી જોડ્યાં,

ભાભલડી ! ભાત આવો રે રૂઢિયામાં રાખ્યાં દેરીડે. ૧

મારો નહિ તો માનું દેરજી,

કાગડલે ભાત જોડ્યાં રે રૂઢિયામાં રાખ્યાં દેરીડે. ૨

સારો સોટો વાઢ્યો દેરજી,

સોટે સોટે સોરી રે રૂઢિયામાં રાખ્યાં દેરીડે. ૩

ધીનાં આંધણ મેલ્યાં દેરજી

શેરડીએ મચકાવ્યાં રે રૂઢિયામાં રાખ્યાં દેરીડે. ૪

બેડું લઈ પાણી હાથ્યાં,

* -

*

*

કૂવા કાંઠે બેડું મેલ્યું,

ધંદાણી કઠોડે રે રૂઢિયામાં રાખ્યાં દેરીડે. ૫

પરવટ વાળી પાણી લઈ

ધોડી ધુળકે ખાધો રે રૂઢિયામાં રાખ્યાં દેરીડે. ૬

કૂવા કાંઠે છોકરાં ટળવળે

ધ્યાંગઈ મારી માડી રે રૂઢિયામાં રાખ્યાં દેરીડે. ૭

૩૧

નજરના હીણા દેરીડા !

[ભાભીને બાળવતો દેર, અને લપલીત ભાભી.]

§

દેર ! તમે સારી ચલાઈમાં ચાલો

ખૂટલ કેવાશો રે દેરીડા ! ૧

દેર ! મારી ફરકે છે જમણી આંખ

નજરના હીણા રે દેરીડા ! ૨

ભાભી ! મારે પગે રાઠોડી મોજડી રે

કેવી રૂડી દિસે રે ભાભલડી !—દેર તમે ૩

ભાભી ! મારી કેટલે મરઘલડી તલવાર રે

કેવી રૂડી દિસે રે ભાભલડી—દેર તમે ૪

૩૨

તરજતી દેરીડો

[ખરડાના મેરોમાં ગવાતું ગીત છે. તેડવા આવેલા દેરની કુચેષ્ટાઓથી ખીએલી વહુ એની સાથે સાસરે જવા ના પાડે છે, રસ્તે દેર સાથે 'રાત રહેવા' ફરજ પડે છે, પણ મહત્વની વાત તો છેડે આવે છે. પતિએ જાણ્યા પછી પણ લાંબલાજી બતાવી તે સ્વયં છે કે અમૂક સમાજમાં દેરનો પુરાતન અધિકાર હજી લુપ્ત નહોતો થયો.]

§

આબ્યો આબ્યો દીવાળીનો દન જો,
તરજતી દેરીડો આણે આવીઓ રે લોલ. ૧
આવતે દેરીડે ઉલાળી છે આંખ જો,
મૂછડિયું મરડીને ડાળા ફેરવ્યા રે લોલ. ૨
માતા તી મોરાં ! રસોયું નો કરજો જો,
આજુકે આણે રે નૈ જાઉં સાસરે લોલ. ૩
ઘેલાં ઘેડી ! ઘેલડીઆં શું ખાલો જો,
પરદેશી આણું તે પાછાં નૈ વળે રે લોલ. ૪
દાદા તી મોરા ! કાપડીઆ નો તેડો જો,
આજુકે આણે રે નૈ જાઉં સાસરે લોલ. ૫

x x x

વીરા તી મોરા ! દરજીઠાનો તેડો જો
આજુકે આણે રે નૈ જાઉં સાસરે રે લોલ. ૬

લાલી તી મોરી માથડીઆં નો ગૂંથો નો
આબુકે આણે રે નૈ જાઉં સાસરે રે લોલ. ૭

x x x

આવી આવી સાસરિયાંની સીમ નો
તરજાતી દેરીડે તંબુ તાણીઆ રે લોલ. ૮
પે'રી દ્યોને નવરંગાં ચીર નો
આબુની રાતું રે આપણુ આંહી રયે' રે લોલ. ૯

x x x

ડેલીએ બેઠા સસરાળએ પૂછયું નો
આબુકે આણે રે વઉ કેમ દૂખળાં રે લોલ. ૧૦
(દેર કહે છે)

લાલલડીને આવતો તરીઓ તાવ નો,
રાતડીએ રાતડીએ માથાં હુઝતાં રે લોલ. ૧૧

x x x

સાગા માચીએ બેઠાં સાસુજીએ'	}	સૌએ એક પછી એક એ જ
'ધોડલાં હાંકતા નેહજીએ'		પ્રથમ પુછયો તેનો દેર એનો
'પુતર ધવરાવતાં નેહણીએ'		એ જ જુઠો જવાબ દીધો.

x x x

મેડીએ ચડતાં પરણ્યેજીએ પૂછયું નો
આબુકે આણે રે ગોરાંદે દૂખળાં રે લોલ. ૧૨
શું કંડું તમારા સગા વીરાની વાત નો
તરજાતી દેરીડે આણે આવીઓ રે લોલ. ૧૩

આવી આવી સાસરીઆંની સીમ ને
તરબતી દેરીડો તંબુ તાણીઆ રે લોલ ૧૪

પે'રાબ્યાં મને નવરંગાં ચીર ને
તેહુની રાતું તો અમે તિયાં રિયાં રે લોલ. ૧૫

શું કરું મારેા માંડીનયો વીર ને
માથડીઆં વાઢીને ને તો દડે રમું રે લોલ. ૧૬

[ખીજ એક આવાજ રાસમાં દેર પોતાની લાલસાને આ રીતે
વ્યક્ત કરે છે—]

આવી આવી સાસરીઆંની સીમ,
જામે ને દેરે ઝગડો માંડીઓ રે.

દેખાડ તારાં કંકુ ને કાજળ
દેખાડ અંપાવણી ચૂંદડી રે. ૧

દેખાડ તારાં નવરંગાં ચીર
દેખાડ પુલમ કેરી ઓઢણી રે.

દેખાડ તારી સોપારી એલચડી
દેખાડ લીલેરાં લર્વાંગડાં રે. ૨

૩૩

મોતીઅલ કયાં વેરાણાં !

[આ ગીતમાં તો બેઠે અને નાતેરી વડુ વચ્ચેના ગુપ્ત પ્રણયને
પરિણામે બેઉ લાઈ લડી કપાઈ મૂકા હોવાનો કિસ્સો મળે છે. ગવાતું

ક્યાંય સાંભળ્યું નથી, પણ બે ટેકાણેથી લખેલા ખંડિત પાઠ મળ્યા છે, ઉપરાંત રણજીતરામના સંગ્રહ ‘લોકગીતો’માં પણ એક પાઠ છે. આર વરસે નાનો ભાઈ ઘેર આવે છે ત્યારે પોતાની પત્નીની ડોકમાં મોતીનો હાર દેખતો નથી. કારણ પૂછતાં સ્ત્રી સાચો ઉત્તર વાળતી નથી, તેથી પોતે વહેમાય છે. સૌને એવું કારણ પૂછતાં છેવટે નાની, અણુસમણ બાળક બહેન પાસેથી સાચી વાત મળે છે અને જાતીય ઈર્ષ્યાએ ઉત્તેજિત બનીને બે સગા ભાઈઓ લડી કપાઈ મરે છે કેમકે તેઓ લડાયક રાજપૂત કોમના હશે. બેજી ભાઈઓના પરસ્પર સંહારને માટે લોક-કવિ ‘બે ભાઈ હોળી રમે છે’ એમ ઉચિત ઉપમા વાપરે છે. કારણ કે મૂળ મોતીઅલ પણ હોળી રમતાં જ વેરાયેલાં હતાં, એટલે કુદરતનો હિસાબ ચુકતે થયો.]

§

આર આર વરસે પથમલ પધાર્યા
 ઘોડા બાંધો ઘોડહાર, પથમલ લલે પધાર્યા. ૧

ડેલીએ તે બેઠા હો દાદાજી,
 કે’ને વઉવારના બેલ, મોતીઅલ ક્યાં વેરાણાં ! ૨

હું રે શું જાણું મારા પથમલ મોલી !
 જઈ તારી માતાને પૂછ, એ સૌ જાણે છે રે. ૩

સાંગામાચીએ બેસતાં હો માતાજી,
 કે’ને વઉવારના બેલ, મોતીઅલ ક્યાં વેરાણાં ? ૪

હું રે શું જાણું મારા પથમલ જલમ્યા !
 જઈ તારા વીરાજીને પૂછ, એ સૌ જાણે છે રે. ૫

ઘોડલાં ખેલવતા હો વીરાજી
 કે'જે વઢવારના ખેલ, મોતીઅલ ક્યાં વેરાણાં ! ૬
 હું રે શું જાણું મારા પથમલ વીરા,
 જઈ તારી ભોજનને પૂછ, એ સૌ જાણે છે રે. ૭
 બેટડો ધવરાવતાં હો ભાલલડી,
 કે'જે વઢવારના ખેલ, મોતીઅલ ક્યાં વેરાણાં ! ૮
 હું શું જાણું મારા પથમલ દેરી,
 જઈ તારી બેનીને પૂછ, એ સૌ જાણે છે રે. ૯
 ઢોંગલે રમતાં હો બેનીજી !
 કે'જે વઢવારના ખેલ, મોતીઅલ ક્યાં વેરાણાં ! ૧૦
 દેર ભોજન બે હોળીએ રમતાં
 હૈડે ખડિયલ હાથ, મોતીઅલ ત્યાં વેરાણાં. ૧૧

x

x

x

તરવારુંની તાળી પડે છે
 લોઈના વરસે મેહ, બે ભાઈ હોળી રમે છે. ૧૨
 સોનલાવરણી ચેથું બળે છે.
 રૂપલાવરણો ધુંસ, બે ભાઈ ભેળા બળે છે. ૧૩

૩૪

ચાડિયો દેર

[આ ગીત વૈશ્ય કે બ્રાહ્મણનું લાગે છે, સ્ત્રીએ છુપી રીતે
 પરિયાળીના લાડુ વળાવી આધા તેની જાહેર ફરતે કરનાર સાસ-

રિયાંને જાહેનનો ભાઈ જાહેનનાં સાયનું જાહેર પારખું કરાવવાની વાત
મૂકીને ચાતુરીથી સૌને ચુપ કરે છે.]

§

મેં તો પાલી વરિયાળી પલાળી

મસુરિયા તુરિયા લયો

મેં તો ઝીણી કરાવો દળાવી મસુરિયા૦

મેં તો કંદોઈ ને હાટડે દીધી મસુરિયા૦

મેં તો લાડુડા વળાવ્યા મસુરિયા૦

મેં તો છાના છપના ખાધા મસુરિયા૦

મારા નાના દેરીડે દીધા મસુરિયા૦

દેરે સાસુને જઈ વાત કીધી મસુરિયા૦

સાસુએ સસરાને વાત કીધી મસુરિયા૦

સાસરે ચોરે ચડીને વાત કીધી મસુરિયા૦

ચોરે મારા મૈયરનો ઢાઢી^૧ મસુરિયા૦

ઢાઢીએ વીરાને જઈ વાત કીધી મસુરિયા૦

વીર ચોરે ચડીને પધાર્યા મસુરિયા૦

તમે ચોરે તે તાવડા ધગાવે મસુરિયા૦

મારી બેનીનો હાથ નખાવે મસુરિયા૦

મારી બેની બળે તો હાથ કાપું મસુરિયા૦

નીકર દેરની જીભડી કાપું મસુરિયા૦

૧. ઢાઢી = લોકકવિની એક જાત

૩૫ ભોંમાં ભંડાર્યા

[દિરને બદલે નણુંદની બસુસી રજુ કરતા પાઠમાં તો ભાઈ આવીને ચોરી છુપીથી ખાનાર બેનને જીવતી દાટે છે.]

§

મેં તો અધમણુ વરીઆળી પલાળી	સુંદર વીર શામળીઆ
મેં તો તેના લાડુડા વળાવ્યા	સુંદર વીર શામળીઆ
મેં તો છાના છપના ખાધા	સુંદર વીર શામળીઆ
મારી નાની શી નણદીએ દીડા	સુંદર વીર શામળીઆ
નણદીએ સાસુને સંભળાવ્યાં	સુંદર વીર શામળીઆ
સાસુએ સસરાને સંભળાવ્યાં	સુંદર વીર શામળીઆ
સસરે ચોરે ચડીને વાત કીધી	સુંદર વીર શામળીઆ
ત્યાં મારા મૈયરનો કાઠી	સુંદર વીર શામળીઆ
એણે ત્યાંથી તે ઘોડલાં બેલાવ્યાં	સુંદર વીર શામળીઆ
જઈ વીરાજીને સંભળાવ્યાં	સુંદર વીર શામળીઆ
વીરે ત્યાંથી તે ઘોડલાં બેલાવ્યાં	સુંદર વીર શામળીઆ
વીરે પાદર આવીને તંબૂ તાણ્યા	સુંદર વીર શામળીઆ
ત્યાં બેનીબાને બેલાવ્યાં	સુંદર વીર શામળીઆ
વીરે કેડ કેડ સમાણા ખાડા ગાળ્યા	સુંદર વીર શામળીઆ
એમાં બેનીબાને ભંડાર્યા	સુંદર વીર શામળીઆ
વીરે ત્યાંથી તે ઘોડલાં બેલાવ્યાં	સુંદર વીર

વીરે પાદર આવીને પોક મેલી સુંદર વીર શામળીઆ
ઝેની તારી દશે નહિ આવું સુંદર વીર શામળીઆ*

*[સાસરવાસીમાં ચોરીથી મિથ્યાન બાતી વહુ તેા ઠીક, પણ દળતાં દળતાં લોટ ફાકતી વહુનો ને તેને જાહેરમાં વગોવનાર સસરાનો પણ એક ચિતાર રણજીતરામના 'લોકગીત'માં છે. એ ૪૧ મા ગીતમાં આપણા આમાંના ગીત ૨૩ (બિની પધાર્યા)૨૧ પણ પાઠાન્તર બળેલું છે.]

મા મારી તે સાસુ એવી ભૂંડી
દશ શેર દળણું આપે, લાલ સુખીલો.

મા મારી તે દેવ એવી ખોટી
દળતાં લોટ ખૂકું, લાલ સુખીલો.

મા મારી તે સાસુ એવી ભૂંડી
લોટ જોખા જોયો, લાલ સુખીલો.
પાશેર ઝાછો થયો, લાલ સુખીલો.

મા મારી તે સાસુ એવી ભૂંડી
જઈ સસરાને કહું, લાલ સુખીલો.

મા મારી તે સસરા એવો ભૂંડો
ચોરે ઝેસી વાત કરી, લાલ સુખીલો.

ચોરાના લોક એવા ભૂંડા,
ગામમાંથી વહુઓ કાઢી, લાલ સુખીલો.

અચકો લીધો ખચકો લીધો,
ઝાલી મહીએરીઆની વાટ, લાલ સુખીલો.

ફૂલે ગયા ત્યારે પાણીઆરી ભડકી
ઘડાની ફેડનારી આવી, લાલ સુખીલો.

ખડકીએ ગયા ત્યારે ફૂતરાં ભર્યાં
બુધાની મારનાર આવી, લાલ સુખીલો.

ઘોરડામાં ગયા ત્યારે માતા ભડક્યાં,
દળતાં દીકરી આવ્યાં, લાલ સુખીલો.

ઈશકમસ્તીનાં ગીતો

૩૬

વરણાગીઆને

[વરણાગીઓ એટલે છેલ્લખટાવ, ઈશ્ટી. આ ગીત ગુજરાતનું છે.]

§

ખાંચ વળાની તારી ઝૂંપડી વરણાગીઆ !

વાયરે ઊડી ઊડી જાય છ રે, વેગળો રૂંદેને વરણાગીઆ ! ૧

કાને તે ૧૭મરો ના મૂકીએ વરણાગીઆ

૭મરો છવનો જમરો છ રે-વેગળો ૦ ૨

ખલે તે ૨વાંસી ના મૂકીએ વરણાગીઆ !

વાંસી છવની કાંસી છ રે-વેગળો ૦ ૩

હીરકોરી ધોતિયાં ના પેરીએ વરણાગીઆ !

ધોતિયાં તો ધૂળ ઘસાવશે છ રે-વેગળો ૦ ૪

વિશેષ કેશ ના વધારીએ વરણાગીઆ !

કેશ તો વેશ લગાવશે છ રે-વેગળો ૦ ૫

૧ ૭મરો : એ નામનું કૃષ્ણ ૨ વાંસી : દાવરણ જેવું કૃષ્ણ. ખેસારેલો
લાંબો વાંસ (ભેરણીકાળ)

૩૭

જેળનિયાને રાખો

[દીપણી દીપતાં મનૂરો ગાય છે. હે માનવીઓ ! જેળનિયું સાચવીને રાખો. છતરના હુલાસને વેડફે ના.]

§

જેળનિયું આજ આવ્યું ને કાલ્ય જશે

જેળનિયું કાલ્ય જતું રેશે ! ૧

જેળનિયાને માથાના અંગોડામાં રાખો

જેળનિયું કાલ્ય જતું રેશે ! ૨

જેળનિયાને પાઘડીના આંટામાં રાખો

જેળનિયું કાલ્ય જતું રેશે ! ૩

જેળનિયાને આંખના ઉલાળામાં રાખો

જેળનિયું કાલ્ય જતું રેશે ! ૪

જેળનિયાને હરખના હિસોળામાં રાખો

જેળનિયું કાલ્ય જતું રેશે ! ૫

જેળનિયાને હાથની હથેળીમાં રાખો

જેળનિયું કાલ્ય જતું રેશે ! ૬

જેળનિયાને ઘાઘરાના ઘેરમાં રાખો

જેળનિયું કાલ્ય જતું રેશે ! ૭

જેળનિયાને પગની પાનીમાં રાખો

જેળનિયું કાલ્ય જતું રેશે ! ૮

૩૯

રંગમાં લેવાણી જાય

[ભરવાજ (સ્ત્રી) નું ગતિચક્રુર ૩૫-વર્ણન.]

§

ભરવાજા ગામને ભરવાડિયો, ઓલી ટીંબલાની ભરવાડી
અસોરણ ભરવાડી રે રંગમાં લેવાણી જાય. ૧

ભરવાડયને ઓઢવા ધાળળો રે એની સાંગર લટકતી જાય
અસોરણ ભરવાડી રે, રંગમાં લેવાણી જાય. ૨

ભરવાડયને પે'રણ ^૧કુખલાં રે એનાં હુલર હિંચોળા ખાય
અસોરણ ભરવાડી રે, રંગમાં લેવાણી જાય. ૩

ભરવાડયની આંખમાં સોયરો રે, એના નયણું અમકતાં જાય
અસોરણ ભરવાડી રે, રંગમાં લેવાણી જાય. ૪

ઠાળી અટલસનું કાપડું રે એના કાચ અમકતા જાય
અસોરણ ભરવાડી રે, રંગમાં લેવાણી જાય. ૫

ભરવાડયને પે'રવા કળદિયું રે એનાં કાંડાં લળકતાં જાય
અસોરણ ભરવાડી રે, રંગમાં લેવાણી જાય. ૬

ભરવાડયને પે'રવા ખાંપિયા રે એના પગ વોડલાળા હોય
અસોરણ ભરવાડી રે, રંગમાં લેવાણી જાય. ૭

ભરવાડયના કાનમાં ટોટિયું રે, એની આંહું અમકતી જાય
અસોરણ ભરવાડી રે, રંગમાં લેવાણી જાય. ૮

૧. કુખલા-કાનના ઉપલા ભાગમાં. પહેરવાનું રૂપાનું. યરેણું ભરવાડો પહેરે છે. નીચે થાળી વૃધરીઓ લટકતી હોય છે.

૩૬

ઘાયલ !

[કાઈ પ્રેમિક ગોવાળ અરજણિયાને એની પરણેલી પ્રેમિકા ચેતવણી આપતી ને મોહ પામતી સંબોધી રહી છે.]

§

ચાંદો ઉગ્યો ચોકમાં ઘાયલ ! ચાંદો ઉગ્યો ચોકમાં,
એ લેરીડા ! ^૧હરણ્યું આથમી રે હાલાર શેરમાં અરજણીઆ ! ૧

અંપે તારી જૂંપડી ઘાયલ રે અંપે તારી જૂંપડી,
એ લેરીડા ! આવતાં જતાંને ^૨નેડો લાગ્યો રે અરજણીઆ ! ૨

ભેસું તારી ભાલમાં ઘાયલ ! રે ભેસું તારી ભાલમાં,
એ લેરીડા ! 'પાડરૂ પાંચાળમાં જોલાં ખાય રે અરજણીઆ ! ૩

ગાયું તારી ગોંદરે ઘાયલ ! રે ગાયું તારી ગોંદરે,
એ લેરીડા ! વાછરૂ વઢીઆરમાં જોલાં ખાય રે અરજણીઆ ! ૪

પાવો વગાડય મા ઘાયલ ! રે પાવો વગાડય મા,
એ લેરીડા ! પાવો રે પરણેતર ઘરમાં સાંભળે રે અરજણીઆ ! ૫

ચીતું રે લગાડય મા ઘાયલ ! ચીતું લગાડ મા,
એ લેરીડા ! ચીતું સાસુડી ઘરમાં સાંભળે રે અરજણીઆ ! ૬

ખખીઆળું (તાડું)કડીઉં ઘાયલ ! રે ખખીઆળું કડીઉં,
એ લેરીડા ! તેડું છાંડેલ અમારું ક્ષણિયું રે અરજણીઆ ! ૭

૧. હરણી નક્ષત્ર ૨. નેડો = નેહડો, રનેહ. હાલાર, પાંચાળ, વઢીઆર, એ પ્રશ્નોનાં નામ છે.

ખલે તારે ખેસડો ઘાયલ ! રે ખલે તારે ખેસડો,
એ લેરીડા ! તેડુનો છાંડેલ અમારો *નેસડો રે અરજણીઆ ! ૮

રૂપાળીને મોઇશ મા ઘાયલ ! રે રૂપાળીને મોઇશ મા,
એ લેરીડા ! રૂપાળી ખાવડાં ખંધાવશે રે અરજણીઆ ! ૯

કુંવારીને મોઇશ મા ઘાયલ ! રે કુંવારીને મોઇશ મા,
એ લેરીડા ! કુંવારી કોરટું દેખાડશે રે અરજણીઆ ! ૧૦

ખોળામાં ખાજરી ઘાયલ ! રે ખોળામાં ખાજરી,
એ લેરીડા ! લીલી લીંબડીએ લેવાય હાજરી રે અરજણીઆ ! ૧૧

ખોળામાં ખનૂર છે ઘાયલ ! રે ખોળામાં ખનૂર છે,
એ લેરીડા ! તારા જેવા મારે મનૂર છે રે અરજણીઆ ! ૧૨

પાવો વગાડ મા ઘાયલ ! રે પાવો વગાડ મા,
એ સેલુડા ! પાવો સાંભળીને પ્રાણ વીંધાય રે અરજણીઆ ! ૧૩

તારે મારે ઠીક છે ઘાયલ ! રે તારે મારે ઠીક છે,
એ લેરીડા ! ઠીકને ઠેકાણે વેલો આવજે રે અરજણીઆ ! ૧૪

લીલો સાહટીઓ ઘાયલ રે લીલો સાહટીઓ,
એ લેરીડા ! લીલે રે સાહટીએ મોળું માણુશું રે અરજણીઆ ! ૧૫

*નેસડો=વનવાસીઓનું નાનું જગમ ગામડું.

૧ સાહટીઓ=હિનાળુ જીવારના મોલ, મૂળ શબ્દ 'હાસટીઓ'=હાસક દિવસમાં પાકનારું ધાન્ય.

શ્રી પોતાને છતરીને ચાલ્યા ગયેલા પ્રેમિક પર દેવાવરાળો ડાઢે છે.
એને શાપો આપતી ભપ છે તે છતાં 'માયાળુ' સંબોધન છોડતી નથી.]

§

ઊંડી તળાવડીનો આરો,
માયાળુ રે ! ઊંડી તળાવડીનો આરો
તારે માથે બંધકુનો ભારો રે માયાળુ ! ૧

મરજે ને માંદો તું તો પડજે
માયાળુ રે ! મરજે ને માંદો તું તો પડજે,
તારા જીવનમાં જીવડા રે પડશે રે માયાળુ ! ૨

નોધારી તે' તો મુને રાખી
માયાળુ રે ! નોધારી 'તે' મુને રાખી,
હું તો વાટલડી જોઈ જોઈ થાકી રે માયાળુ ! ૩

લીલી લોંબડલીનો છાંયો
માયાળુ રે ! લીલી લોંબડલીનો છાંયો,
હું તો વચન પાળીને નવ આવ્યો રે માયાળુ ! ૪

તારા તે હાથમાં છતરી
માયાળુ રે ! તારા તે હાથમાં છતરી,
તારી છતરી દેખીને વાત પતળી રે માયાળુ ! ૫

તારા શુંજમાં છે ગોળિયું
માયાળુ રે ! તારા શુંજમાં છે ગોળિયું,
મારે પરણ્યા ઘણીની છે હોળિયું રે માયાળુ ! ૬

તારા જોળામાં છે ખારકું
 માયાળુ રે! તારા જોળામાં છે ખારકું,
 તારા રે પંડની છે મારે ઠારકું રે માયાળુ! - ૭
 તારી તે ડોકમાં છે કંઠી
 માયાળુ રે! તારી તે ડોકમાં છે કંઠી,
 તારી કંઠી દેખીને વાત વંઠી રે માયાળુ! ૮

૪૩

છેતરપીડી

[પનીહારીને એક ગોવાળ મોટી મોટી લાલચો આપીને નસાડી
 જાય છે. પણ એને ઘેર જઈ જોતાં તો એની સ્થિતિ ઉલટા જ
 પ્રકારની નીકળી પડે છે. એક તો એ કંગાલ છે, તદુપરાંત એ
 ગંદો ગોખરો ને અકરાંતીઓ છે!]

§

જળ રે જમનાનાં પાણી ગ્યાંતાં તળાવ
 એક ઘડો ને બીજો કળશિયો રે લોલ. ૧
 x x x
 ચાલો ચાલો રે ગોરી અમારે સાથ,
 ફાડો ઘડો ને કરો કાછલાં રે લોલ. ૨
 છે છે રે મારે મેડીના મોલ
 ગોખે મેલાવેલ જાળિયાં રે લોલ. ૩
 છે છે રે મારે હીંડોળા-ખાટ
 ઘૂઘરીઆળાં ગાદલાં રે લોલ. ૪

છે છે રે મારે લેંચું બે ચાર
પડ્યાં તે પાડરૂ ઉછરે રે લોલ. ૫

છે છે રે મારે ગાયું બે ચાર
વાડામાં વાછરૂ ઉછરે રે લોલ. ૬

છે છે રે મારે ઘોડાં બે ચાર
ધમ્મળ વછેરાં ઉછરે રે લોલ. ૭

x x x
ચારે ચારે રે પીટયો ગામનાં ઢાર
સાંજે લાવે શેર કોદરે રે લોલ. ૮

દળને દળને રે ગોરી ઝીણુરો લોટ
તેની રાંધો આછી રાણડી રે લોલ. ૯

ખાય ખાય રે રાયો કુંડાં બે ચાર
કોણીએ તે રેલા ઉતર્યા રે લોલ. ૧૦

ખાજ્ય ખાજ્ય રે રાયો તારાં લખણ
ગોવાળી સાથ નવ પરણીએ રે લોલ. ૧૧

૪૪

વણુઝારા વાલ્યમને

તારાં દેશમાં આંખા આંખલી રે,
વણુઝારા વાલ્યમ લોલ,

મારા દેશમાં ઘોળી ધ્રાખ છે,
નાનકડા નાયક લોલ. ૧

તારે ખાવા ઘઉં ખાજરા રે,
 વણુઝારા વાલ્યમ લોલ.
 મારે ખાવા ટાઢા ટૂકડા રે,
 નાનકડા નાયક લોલ. ૨
 તારે રેવા મંદર માળિયાં રે
 વણુઝારા વાલ્યમ લોલ,
 મારે છે ટૂટલ છાપરાં રે,
 નાનકડા નાયક લોલ. ૩
 તારે સૂવા છે દોલીઆ રે
 વણુઝારા વાલ્યમ લોલ,
 મારે છે ટુટલ ખાટલી રે
 નાનકડા નાયક લોલ. ૪
 પોઠ્ય ફાલી ગુજરાતમાં રે
 વણુઝારા વાલ્યમ લોલ.
 અમને મેલ્યાં એકલા રે
 નાનકડા નાયક લોલ. ૫

૪૫

વાણિયાણુ મારવાડી

[મોરખીની વાણિયાણુની વીર-વાણીની સામે મૂકવા જેવું ગીત.]

§

જાંચી વાણિયાણુ કેડે પાતળી રે વાણિયાણુ મારવાડી
 કેડે ભમરિયો વાંક વાણિયાણુ મારવાડી. ૧

રાજા તે ઘોવે ઘોતિયાં રે	વાણિયાણુ મારવાડી	
વાણિયાણુ પાણીકાંની હાર	વાણિયાણુ મારવાડી.	૨
રાજાએ નાખી કુંકરી રે	વાણિયાણુ મારવાડી	
વાગી વાણિયાણી ^૧ લેલાડ	વાણિયાણુ મારવાડી.	૩
હીરકેરી ઘોતિયાં કાડિયાં રે	વાણિયાણુ મારવાડી	
પાટો ખાંધે લેલાડ	વાણિયાણુ મારવાડી.	૪
વાણિયાણુને આપ્યો ખેટડો રે	વાણિયાણુ મારવાડી	
રાજા હુલાવા જાય	વાણિયાણુ મારવાડી.	૫
વાણિયે ઉચાળા ભરિયા રે	વાણિયાણુ મારવાડી	
રાજા મનાવા જાય	વાણિયાણુ મારવાડી.	૬
રે' તો આહું ખંટી ખાજરો રે	વાણિયાણુ મારવાડી	
આહું ભગરડી લેંસ	વાણિયાણુ મારવાડી.	૭
રે' તો આહું મંદર માળિયાં રે	વાણિયાણુ મારવાડી	
આહું હીંડોળા ખાટ	વાણિયાણુ મારવાડી.	૮
ખોયાં ખંધાણું ખીનખાખનાં રે	વાણિયાણુ મારવાડી	
પારણું રતન—જડાવ	વાણિયાણુ મારવાડી.	૯

૪૬

લાલ નેગીડા

[આ ચાર ગીતોમાં ગાવા ને ફરીર વેશે આવતા માણસોના પ્રેમમાં ફસાતી સ્ત્રીઓની મનોદશા આલેખાઈ છે.]

§

નેગીડી આંખીઆં લાલ	લાલ નેગીડા,	
ભભૂતે ભરાણી તારી આંખ	લાલ નેગીડા.	
માળીની શેરીએ આં'તાં	લાલ નેગીડા,	
ગજરેકા ગોટા લઈ આવ્યા	લાલ નેગીડા.	૧

નેગીડી આંખીઆં લાલ	લાલ નેગીડા,	
ભભૂતે ભરાણી તારી આંખ	લાલ નેગીડા.	
વાણીડાની શેરીએ આં'તાં	લાલ નેગીડા,	
ચૂંદડીકા નેટા લઈ આવ્યા	લાલ નેગીડા.	૨

નેગીડી આંખીઆં લાલ	લાલ નેગીડા,	
ભભૂતે ભરાણી તારી આંખ	લાલ નેગીડા.	
સોનીકી શેરીએ આં'તાં	લાલ નેગીડા,	
ઝુમણેકા નેટા લઈ આવ્યા	લાલ નેગીડા.	૩

નેગીડી આંખીઆં લાલ	લાલ નેગીડા,	
ભભૂતે ભરાણી તારી આંખ	લાલ નેગીડા.	
મણિયારની શેરીએ આં'તાં	લાલ નેગીડા,	
ચૂડલેકા નેટા લઈ આવ્યા	લાલ નેગીડા.	૪

નેગીડી આંખીઆં લાલ	લાલ નેગીડા,	
ભભૂતે ભરાણી તારી આંખ	લાલ નેગીડા.	

૪૭

વાંસળીના વૃશીકણ

વનમાં વગાડે જોગી વાંસળી રે લોલ,
વનમાં વગાડે ખાવો વાંસળી રે લોલ;
હળતાં હળતાં રે મેં તો સાંભળ્યું રે લોલ. ૧

હળણું મેલ્યું ઘંટીએ જૂલતું રે લોલ,
હળણું મેલ્યું ઘંટીએ જૂલતું રે લોલ;
છોકરાં મેલ્યાં ઘરને ખારણે રે લોલ. ૨

ચારે જોડું ખાવડીઆ કોણ છે રે લોલ,
ચારે જોડું ખાવડીઆ કોણ છે રે લોલ;
મારો પત્યા ને તારો સાસરો રે લોલ. ૩

હળવી હાંકયે જોગીડા સાંઢડી રે લોલ,
હળવી હાંકયે ખાવડીઆ સાંઢડી રે લોલ;
પીડીએ છોલાય મારાં ત્રાજવાં રે લોલ. ૪

ચારે જોડો ખાવડીઆ કોણ છે રે લોલ,
ચારે જોડો ખાવડીઆ કોણ છે રે લોલ;
મારો ખાંધવ ને તારો જેઠ છે રે લોલ. ૫

માચીએ જોડું ખાવડીઆ કોણ છે રે લોલ,
માચીએ જોડું ખાવડીઆ કોણ છે રે લોલ;
મારી માતા ને તારી સાસુડી રે લોલ. ૬

જોડી રમે ખાવડીઆ કોણ છે રે લોલ,
જોડી રમે ખાવડીઆ કોણ છે રે લોલ;
મારો ખાંધવ ને તારો દેર છે રે લોલ. ૭

૪૮

તુંબડી કામણુગારી

તુંબડી કામણુગારી

નેગીડા તારી તુંબડી કામણુગારી. ૧

તારી તે તુંબડીનાં જળ છે મીઠાં

જળ દેખીને તરસ લાગી;

- નેગીડા તારી તુંબડી કામણુગારી. ૨

તારી ઝોળી દેખીને ભૂખ લાગી

નેગીડા તારી તુંબડી કામણુગારી ૩

તારે હોકે દેખીને હડી કાઢી

નેગીડા તારી તુંબડી કામણુગારી. ૪

તારી ગ્રલમ દેખીને ચટ તાણી

નેગીડા તારી તુંબડી કામણુગારી. ૫

તારી ભભૂત દેખીને ભાન ભૂડી

નેગીડા તારી તુંબડી કામણુગારી. ૬

૪૯

ખાવો લીલાગર લાવ્યો

[ધરની સ્ત્રીઓ પુત્રીઓને વેચીને પણ ભાંગ પીનાર ખાવાનું
ઝડપી ચિત્ર : છાકરીઓ મોળાકતના પર્વમાં નીચેના ચાર ગાય છે.]

લીલી ટોપી ને ખાવો લીલાગર લાવ્યો.
 મોતડી વેચીને ખાવો લીલાગર લાવ્યો.
 મધુકી સાંધણમાં મેલી ખાવલીઆ-લીલી ટોપી. ૧
 મોંઘી વેચીને ખાવો લીલાગર લાવ્યો,
 મગડી સાંધણમાં મેલી ખાવલીઆ !-લીલી ટોપી. ૨

૫૦

જેગી ઉતર્યો

જાંબુડેથી જેગી ઉતર્યો, હાથમાં લાલ ગેડી રે
 પરણું તો ચોલી મધુકીને પરણું
 નકર રઉં કુંવારો રે.
 ખાઉં તો મોતૈયા લાડું
 નકર રઉં ભૂખ્યો રે.
 ખેસું તો હું વડલાને છાંયે
 નકર રઉં તડકે રે.
 પીઉં તો ગંગાજળ પાણી
 નકર રઉં તરસ્યો રે.

૫૧

ફફીરને દરવાજે

ચાર ચાર જોતર ફરે ફફીરને દરવાજે
 મંચુડી પાણી હાલી ફફીરને દરવાજે

રામલે છેડો ઝાલ્યો ફકીરને દરવાજે
મેલ મેલ મારા રેયા ! ફકીરને દરવાજે
ગામમાં હાલવું નેશે ફકીરને દરવાજે

૫૨

માલૂડી

સામે ખીજડે માળો છોડી માલૂડી રે
ન્યાં કોણ કોણ ખીજડે નશે છોડી માલૂડી રે
ન્યાં નાનીઓ ખીજડે નશે છોડી માલૂડી રે
ન્યાં મણુકી ભાત નરો છોડી માલૂડી રે
સમુડી પાણી ન જૈશ, દેડકો તાણી નશે રે
દેડકાની તાણી શે જૈશ, ચીકલો ઝીઝી લેશે રે

૫૩

અપહરણ

[ઠગાયેલી ફસાયેલી સ્ત્રીનું શરીર જીવતું કામીને હાથ ન પડ્યું.]

§

નણુંદ ભોજાઈ પ્રાણી ચાલ્યાં	ને	લીલાવરણી	
પાળે પરદેશી ભિતર્યે	ને	લીલાવરણી	૧
ભોજાઈ તમારો વીરો	ને	લીલાવરણી	
નણુદી નૈ મારો વીરો	ને	લીલાવરણી	૨
મારો વીરો ગાલે ગોરો	ને	લીલાવરણી	
એની કેડયે કંદોરો	ને	લીલાવરણી	૩

તમારો વીરો કાશીએ જઈ આવ્યા	ને	લીલાવરણી	
કાશીએ કાળા થૈ આવ્યા	ને	લીલાવરણી	૪
રોતાં કકળતાં ચાલ્યાં	ને	લીલાવરણી	
વીરા ! નૈ આપણા મારગ	ને	લીલાવરણી	
મારગ ફરી પડાવ્યા	ને	લીલાવરણી	૫
રોતાં કકળતાં ચાલ્યાં	ને	લીલાવરણી	
વીરા નૈ આપણી વાડિયું	ને	લીલાવરણી	
વાડિયું ફરી વવરાવી	ને	લીલાવરણી	૬
રોતાં કકળતાં ચાલ્યાં	ને	લીલાવરણી	
વીરા નૈ આપણા ઝાંપા	ને	લીલાવરણી	
ઝાંપા ફરી ચણાવ્યા	ને	લીલાવરણી	૭
રોતાં કકળતાં ચાલ્યાં	ને	લીલાવરણી	
ચોરે દાદોજી ગેઠા	ને	લીલાવરણી	૮
બાઈ તું કેને કે'છ દાદો	ને	લીલાવરણી	
હું તો તારલો મસરો	ને	લીલાવરણી	૯
સાંગામાચીએ માતા	ને	લીલાવરણી	
બાઈ તું કેને કે'છ માતા	ને	લીલાવરણી	
હું તો તારલી સામુ	ને	લીલાવરણી	૧૦
ઢાંગલે પોતીએ રમે	ને	લીલાવરણી	
બાઈ તું કેને કે'છ	ને	લીલાવરણી	
હું તો તારલી નથુદી	ને	લીલાવરણી	૧૧

સામે	વીરજી	ખેઠા	ને	લીલાવરણી	
બાઈ	તું	કેને	કે'છ	વીરો	ને લીલાવરણી
હું	તો	તારલો	પરણ્યો	ને	લીલાવરણી ૧૨
ચડપ	ચોટલો	આલ્યો	ને	લીલાવરણી	
હાથમાં	દાણડો	આળ્યો	ને	લીલાવરણી	૧૩

૫૪

અદડી ને હરિસંગ

કોરા કાચતું ખેડું અદડીને
 કોરા કાચતું ખેડું ને.
 સોવર પાણી હાલી અદડી
 સોવર-પાણી હાલી ને. ૧

ઘોડાં પાવા આવે હરિસંગ
 ઘોડાં પાવા આવે ને.
 ખેડત્રીઆં ચડાવે હરિસંગ
 ખેડત્રીઆં ચડાવે ને. ૨

તારા ખેડાંને નેડો દ્વાગ્યો રે અદડી!
 તારા ખેડાંને નેડો લાગ્યો ને.
 હાલ્યને લાગી નળે હરિસંગ
 હાલ્યને લાગી નળે ને. ૩

અડધાના લાડવા લીધા હરિસંગ
 અડધાના લાડવા લીધા ને.

પાળે, ઝેસી ખાધા અઢડી લેળા

પાળે ઝેસી ખાધા અઢડી લેળા ને. ૪

હવે તરસ્યું લાગી હરિસંગ

હવે તરસ્યું લાગી ને. ૫

વેળુમાં વીરડા ગાળ્યા હરિસંગ

વેળુમાં વીરડા ગાળ્યા ને.

ખોળલે પાણી પીધાં હરિસંગ

ખોળલે પાણી પીધાં ને. ૬

હવે તડકા લાગ્યા હરિસંગ

હવે તડકા લાગ્યા ને.

તારી છતરીના છાંયા હરિસંગ

તારી છતરીના છાંયા ને. ૭

૫૫

‘કૂચલનો’ ને ‘મામાની’

[કૂચલનો = કૃષ્ણનો પુત્ર. મામાની = મામાની પુત્રી, અર્થાત વર ને વહુ. અમુક કોખોમાં મામા કૂચનાં પરણે છે. માલધારી વરવહુ. વચ્ચે ગરીબીનો પ્રસંગ.]

કૂ

ગરમાં ચ્યુ’તું રે માહુંડું ગરમાં ચ્યુ’તું

કાપડું કાટ્યું રે કૂચલના ! કાપડું કાટ્યું,

ચીંગડાં નાખી પેચ મામાની ! ખરચી ખૂટી.

ખરચી ખૂટી રે મામાની ! ખરચી ખૂટી

ખેરવું હોય તો પેચ મામાની ! દોસતી તૂટી.

ઝોઢણું ફાટયું રે ફૂચલના ! ઝોઢણું ફાટયું,
 થીંગડાં નાખી પેચ મામાની ! ખરચી ખૂટી-ખરચી ખૂટી રે. ૨
 ઘાઘરો ફાટયો રે ફૂચલના ! ઘાઘરો ફાટયો
 થીંગડાં નાખી પેચ, મામાની ! ખરચી ખૂટી-ખરચી ખૂટી રે. ૩

૫૬

ક્યાંથી !

ભિની ભિની દાળ મારી ચડતી ગલાલી,
 શેકડીએ સાયળાને ઘેરો ગલાલી. ૧
 મારા સાયળની મોજડી ગલાલી,
 તે તારી ઝોસરીએ ક્યાંથી ગલાલી ! ૨
 મારા સાયળનો રેટો ગલાલી,
 તે તારે ઢાલીએ ક્યાંથી ગલાલી ! ૩
 મારા સાયળની વીંટી ગલાલી,
 તે તારી આંગળીએ ક્યાંથી ગલાલી ! ૪
 મારા સાયળની પોંચી ગલાલી,
 તે તારા હાથમાં ક્યાંથી ગલાલી ! ૫

૫૭

પાડોશણુ

તેં સૂતેલા સ્વામીને જગાડયો, તેં તો મારા પિયુને જગાડયો,
 પાડોશણુ મોરચો લગાડયો.

- ડેલીએથી ડંકો વગાડ્યો, મેડીએથી મોરચો લગાડ્યો,
 પાડોશણ છેલને જગાડ્યો—તેં સૂતેલાં ૨
 છેલ સાટુ ઉતારા મગાવો, પિયુ સાટુ બેઠકું મગાવો,
 પાડોશણ છેલને જગાડ્યો—તેં સૂતેલાં ૩
 છેલ સાટુ દાતણીઆં મગાવો, પિયુ સાટુ ઝરીયું મગાવો,
 પાડોશણ છેલને જગાડ્યો—તેં સૂતેલાં ૪
 છેલ સાટુ નાવણ મગાવો, પિયુ સાટુ ફૂંડીયું મગાવો,
 પાડોશણ છેલને જગાડ્યો—તેં સૂતેલાં ૫

૫૮

જુઠડા સમ

[પતિના આચરણ પર સ્ત્રીને સંદેહ ઉપજી ચૂક્યો છે. બેવકા
 સ્વામી જુઠા સોગંદ ખાઈ 'તમે મને જ્ઞાલા'ની પ્રતીતિ કરાવવા મથે
 છે. એ કુપંથે વજેલાને ચતુર ગૃહિણી નિર્મળ ગૃહજીવનની સાચી
 રસિકતાનો ખ્યાલ આપીને-અને જીવન વચ્ચેનો વિરોધ બતાવીને
 પાછો વાળવા મથે છે.]

§

તમારા સમ જો તમે મને વાલાં !

જુઠડા સમ શીદ ખાવછો જી

તમારું મન માને ત્યાં જાવ છો.

૧.

આવા તે રૂઠા ચોરડા મેલીને

છાપરામાં સૂવા જાવ છો જી—તમારું મન ૨.

'આવાં તે રૂઠાં દાતણ મેલીને
 આવળ ધોરડી આવવા જવ છે જ—તમારું મન ૩.
 આવાં તે રૂઠાં નાવણ મેલીને
 ખાડે ખાળોચીએ નાવછે જ—તમારું મન ૪.
 આવાં તે રૂઠાં લોજન મેલીને
 ટાઢા દુકડા ખાવા જવ છે જ—તમારું મન ૫.
 આવાં તે રૂઠાં પોઢણ મેલીને
 દૂટેલ ખાટલે સૂવા જવ છે જ—તમારું મન ૬.

૫૯

લોભે લક્ષણ જાય

[બરડામાં ગવાતું]

§

તારું સુંદર મુખ દેખાડ,
 મને લાભો લાગ્યો છે. ૧.
 મને લાભો લાગ્યો રે કે
 મારે નેણલે લાગ્યો રે
 તારા ઝાંઝરનો ઝમકાર,
 મારે હૈડે લાગ્યો છે. ૨.

(રાગ ખલ્લાય છે)

સાચું બોલો સુંદર શામ, તમારું કોઈ ન લિયે નામ,
 તમે ક્રિયાં રિયાંતા રાત, તમારે કેનો હુતો સાથ;
 અમે વનમાં રિયાંતા રાત, અમારે વનમાળીનો સાથ. ૩

પાંલડી ક્યાં વિસારી આવ્યા, કેનીક ધાળળ ઢરડી લાવ્યા,
 પાંલડી અદલાખદલી થાય, તમારાં લોલે લક્ષણુ જાય. ૪
 વાંસળી ક્યાં વિસારી આવ્યા, કેનુંક વેલણુ ફૂટી લાવ્યા,
 વાંસળી અદલાખદલી થાય, તમારાં લોલે લક્ષણુ જાય. ૫
 આખડી ક્યાં વિસારી આવ્યા, કેનાંક ખાસક ફૂટી લાવ્યા,
 આખડી અદલાખદલી થાય, તમારાં લોલે લક્ષણુ જાય. ૬
 તમે ક્યાં રિયા'તા રાત, તમારે કેનો હતો સાથ,
 અમે વનમાં રિયા'તા રાત, અમારે ગોપીયુંનો હતો સાથ. ૭

[ગોલિલવાડમાં ગવાતો પાઠ]

§

મારા છેલ છખીલા કાન, તમને હજુ ન આવી ભાન,
 વાંસળી ક્યાં મૂકીને આવ્યા, કેઈનું વેલણુ ઝાલી લાવ્યા. ૧
 મારા છેલ છખીલા કાન, તમને હજુ ન આવી ભાન,
 પામરી ક્યાં મૂકીને આવ્યાં, કેઈની ધાળળ ઝોઢી લાવ્યા. ૨
 તમને કઈ મળી'તી વેલી, ઘર બુઝાવી દીધું મેલી,
 મારા છેલ છખીલા કાન, તમને હજુ ન આવી ભાન. ૩

૬૦

ભાનભૂલી

[પ્રણયમાં ભાન ભૂતવાનો ચિતાર છે. શુદ્ધગુદ્ધ ભૂલેલી પ્રેમિકા
 પાણી ભરવા જાય છે પણ ઘડો ભૂલીને : પછી ગળણમાં પાણી

ભરવા મથે છે. ગાય દોવા બેસે છે પણ તાંબડી ભૂલી જાય છે. પછી ખોળામાં જ દોહે છે એટલે સાળુ ભીંજાય છે. દોહ્યા પછી વાછરડાને અદલે પોતાના બાળકને જ ખીણે બાંધી બેસે છે. છાસ વલોવવા બેસે છે તો દહીંને અદલે ઘી ગોળામાં રૂંટે છે. મહી વલોવવાનાં નેતરાં (દોરડાં) વડે સ્વાઈને બાંધવાને અદલે પતિને ચાંભલી સાથે બાંધી વાળે છે વંગેરે.]

૬

મારા વા'લાના વનમાંય, વાગે રૂડી વાંસલડી
હું તો ઘેલી કરું ઘરમાંય કેાણે ભીડી સાંકળડી,

કુંભ વન્યા જળ ભરવા ચાલી,

શિર પર મેલી ઘંઠાણી રે;

ગળણું લઈ જળ ભરવા બેઠી,

ઘરની શુધ ખુધ ભૂલી રે વાગે રૂડી વાંસલડી

—મારા વા'લાના ૧

જોણીઆ વન્યા ગા' દોવા બેઠી,

સાડી ભીંજણી નવ ભણી રે,

વાછરડું વાળંતાં વહુએ

બાળક બાંધ્યાં તાણી રે વાગે રૂડી વાંસલડી

—મારા વા'લાના ૨

ઘી તાવીને છાશમાં રેડ્યાં,

દૂધમાં રેડ્યાં પાણી રે

નેતરું લઈ નાહોલીઓ બાંધ્યો,

ઘરનો ધણી નવ ભણ્યો રે વાગે રૂડી વાંસલડી

—મારા વા'લાના ૩

વાસણ વન્યાનાં ભોજન પીરસ્યાં,
 મોદકમાં મરચાં ભેળ્યાં રે;
 સાકર વડીનાં ગ્રાક વઘાર્યાં,
 સેવમાં સૂક જ ભેળી રે વાગે રૂડી વાંસલડી

—મારા વા'લાના ૪

સાસુ કે' વહુને વૈતર વળચું,
 ઓસડિયાં ભિતરાવે રે;
 દેર કહે ભોજનને ખાંધે,
 સાન કરી સમજવે રે વાગે રૂડી વાંસલડી

—મારા વા'લાના ૫

૬૧

અલભેલાછ

અમે આભ્યાં તમારે આશરે અલભેલાછ.
 અમે શું રે કરીએ જઈ સાસરે અલભેલાછ. ૧
 વાલા સાસરિયાં સંતાપશે અલભેલાછ.
 અમને અવળેા ધંધેા આપશે અલભેલાછ. ૨
 હું તો ખીવરાવી ખીની નથી અલભેલાછ,
 હું તો ઓશિયાળી કોઈની નથી અલભેલાછ. ૩
 હું તો ઓશિયાળી પ્રભુ તમ તણી અલભેલાછ,
 મારે માથે છે તમ જેવો ધણી અલભેલાછ. ૪

હીરો લાગ્યો અમારા હાથમાં અલબેલાણ.
 તમે શોભો સૈયરના સાથમાં અલબેલાણ. ૫
 કાજળ દીસે છે તારી આંખમાં અલબેલાણ,
 તું તો નેણુંની ચોટું નાખ્ય મા અલબેલાણ. ૬
 આળ નો કરો કાના એવડી અલબેલાણ,
 હું તો નથી તમારા જેવડી અલબેલાણ. ૭
 મને રોકી જમૂના ઘાટમાં અલબેલાણ.
 મારાં મહી છલકાશે વાટમાં અલબેલાણ. ૮

૬૨

અધઘડી

અગર ચંદણનો રે હો ઓટો,
 વાંલે મારે નાખ્યો કૂલનો ગોટો
 અધઘડી ઊભલા રે હો રે'ને,
 ઊભલા ઉતારા કરતા નાને.
 એ શું બોલ્યાં રે હો ગોપી,
 તેં તો મારી સઘળી લાણું લોપી-અગર. ૧
 અધઘડી ઉભલા રે હો રે'ને,
 ઉભલા દાતણ કરતા નાને.
 એ શું બોલ્યાં રે હો ગોપી,
 તેં તો મારી સઘળી લાણું લોપી-અગર. ૨

૬૩

હુલડી કેને દીધી ?

[ગજાતું એક ઘરેણું બાળા કૃષ્ણે કેને દીધું છે તેની રસિક કથા.]

§

તારી હુલડી ક્યાં છે કાન,
જશોદા પૂછે છે.
તું મારી પાસે માન
કારણ શું છે રે.

ઘણા ઘણેરા ગરથ ખરચીને નંગ ઘડાવું અનોપ રે,
હોતે કરીને તારે હૈયે ધરાવું, શામળીઆ સુમણ
તારી હુલડી ક્યાં છે કાન. ૧

કેને ઘરે તું રમવા ગ્યોતો કેણ હતું તુજ પાસ રે,
કઠેથી શા માટે છોડી, શામળીઆ સુમણ
તારી હુલડી ક્યાં છે કાન. ૨

સૌ સખીયુંને લેગી કરીને પૂછે જશોદા માડી રે,
હુલડી ખોવાણી મારા ગિરધરકરથી તમથી નથી અજાણી
તારી હુલડી ક્યાં છે કાન. ૩

મરકીને મોહનજી ખોલ્યા, સાંભળો જશોદા માત રે,
વાત કરતાં લાજીં છું, તમે મેલો લીધી વાત
તારી હુલડી ક્યાં છે કાન. ૪

એકજ ગોપી ગોરે વાને નાની ને લટકાળ રે,
તેની સાથે મારે પ્રીત બંધાણી, હસીહસી મુજને બોલાવે
મેં હલડી દીધી છે. ૫

મારું મન થિયું રળીઆત
હલડી દીધી છે,
તમે જીવોને મારે હાથ
પોંચી લીધી છે ! ૬

વેણામાં વેલેરી ઊઠીને જીને જળે નવરાવે રે,
એનાં આભૂષણ મુજને માડી કરપણ લઈ પેરાવે
મેં હલડી દીધી છે. ૭

તેલ કૂલેલ મુગંધી લેને મારે મસ્તક સારે રે,
કનક કાંચકી કરમાં લેને હળવે હળવે એળે
મેં હલડી દીધી છે. ૮

ચોરસ મારી ચોટી ગૂંથે, સુંદરી કેશ સમારે રે,
એનાં ઘરેણાં મુજને પેરાવે, કેશર તિલક તાણે
મેં હલડી દીધી છે. ૯

કૂલવાડીએથી કૂલ મગાવે, હાર ગજરા ગૂંથાવે રે,
ગજરા મારે કાને છવરાવે, કંઠે હાર પેરાવે
મેં હલડી દીધી છે. ૧૦

હીંડોળામાં ફૂલ પથરાંવીને માંહી મને પોઠાડે રે,
હીરલા-દોરી કરમાં લેને, હજવે દોરી તાણે
મેં ફલડી દીધી છે. ૧૧

સાવ સોનાનો પલંગ ઢળાવે ગાદી તકીઆ બિછાવે રે
પ્રીત કરી મુજને પોઠાડે, ચરણ કમળ તળાસે
મેં ફલડી દીધી છે. ૧૨

શિવ બ્રહ્માદિક પાર ન પામે વેદજ કહી કહી હાયાં રે,
વશ કીધો મને મજ સુંદરીએ હીરની દોરીએ છાયા
મેં ફલડી દીધી છે. ૧૩

૬૪

ચંદ્રાવળી

[ચંદ્રાવળી નામની ગોપ-નારીને કૃષ્ણ સ્ત્રીવેશે ભોળવે છે, એની
અહિન બનીને એને ફસાવી આવે છે, તેની આ વિલક્ષણ કથા છે.]

§

માથે મટુકી ને મહીડાંની ગોળી,
મહીડાં વેચે ચંદ્રાવળી રે;
વેચન્તી સાટન્તી પ્રોળમાં પેઠી,
કાનુડો છેડેલો ઘેરી રિયો રે. ૧

મેલો મેલો કાનુકા છેડલો અમારો,
 અમ ઘેર સસરો રીસાળવા રે;
 તમારા સસરાને ખીજી વડવારૂ અણાવું,
 તમ પે રૂપે આગળાં રે. ૨

છેડલો વછોડી અંદ્રાવળ નાઠી,
 કાનાને મોઢડે મથ ઢળી રે;
 ટૂટ મૂટ ખાટલી ઘોડહારમાં સૂતો,
 પૂછે જશોદા માવડી રે. ૩

કેણે કુંવર તમને ગાળ જ દીધી ?
 કેણે કુંવર તમને ફૂલવ્યા રે ?
 નથી રે માતાજી મને ગાળજ દીધી,
 નથી રે માડી મને ફૂલવ્યો રે. ૪

મારાં માતાજી, પેટડામાં દુઃખે,
 વૈદું જાણે અંદ્રાવળી રે;
 ચઠતાં આખડતાં જશોદાજી આવ્યાં
 ક્યાં રે અંદ્રાવળના ઓરડા રે. ૫

અંદ્રાવળની સાસુ બેઠાં દાતણ ડોળે,
 બિલાં અંદ્રાવળ ઢોળે વાચરો રે;
 કુંવર કાનુકાને પેટમાં દુઃખે,
 જાણે અંદ્રાવળ ગોરડી રે. ૬

આઠ ધતુરો ને એળીઆની ગોળી
 ઘોળી ઘોળી પાવ માડી ! કાનને રે,
 પડતાં આખડતાં જશોદા રે આબ્યાં,
 *અવળાં એસડ માને ચીંધીઆં રે ! ૭

ચાલો મોરી માતા દોશી-હાટે જાયેં,
 ચૂંદડી મૂલવીએ મોંઘા મૂલની રે;
 ચાલો મોરી માતા ! સોની હાટ જાયેં,
 શ્રમણાં મૂલવીએ મોંઘા મૂલનાં રે. ૮

ચાલો મોરી માતા ! મણીઆર-હાટે જાયેં,
 ચૂડલો મૂલવીએ સવા લાખનો રે;
 ચાલો મોરી માતા ! સરાયાં-હાટ જાયેં
 ચાંદલો મૂલવીએ સવા લાખનો રે. ૯

ચાલો મોરી માતા ! મોચી-હાટે જાયેં,
 મોજડી મૂલવીએ મોંઘા મૂલની રે;
 ચાંદલો ચોડયો ને ચૂંદડી એઠી,
 મોજડીનો મચકો કયો રે. ૧૦

એઠી પે'રીને કાને વાટ જ લીધી,
 જઈ ભિમા પાણીઆરી-શેરડે રે;
 બાઈ રે પાણીઆરી, બેન પાણીઆરી
 કિયા રે ચંદ્રાવળના એરડા રે. ૧૧

*પાઠ ૨ : એસડ બતાવ્યું કડલો એળીઓ રે "

૧ ઊગમણા ઓરડા ને આથમણી રેલી,
આંગણીએ મોરલા મોતી ચરે રે;
ટીંડે ટીંડારાં ને ગોળે પારેવાં,
ઇ રે ચંદ્રાવળના ઓરડા રે. ૧૨

૨ સાસુ ને વહ બે વલોણું વલોવે,
બા'ર આવો, વહની બેન આવ્યાં રે;
નથી રે કાકાની ને નથી રે મામાની
નથી મારે માડીજઇ બેનડી રે. ૧૩

તમે રે હતાં બેની તમારે સાસરે,
વાંસે જલમીને અમે ઉઝરીઆં રે;
અમારી બેની હોય તો અમ સરખાં ઊજળાં
અમે રે ગોરાં ને તમે શામળાં રે.

૧ પાઠાન્તરો: (૧) ધૂધરીઆળો ઝાંપો ને સાંકળીઆળી વાહચુ
(૨) ઓકળીઆળા ઓરડા ને સુખડ કમાડ રે

૨ ઘરડાનો પાઠ :

સોલલાની ગોળી ને રૂપાનો રવાયો,
મહીડાં વલોવે ચંદ્રાવળી;
મહીડાં ફેરન્ટાં બેની કેમ નથી બોલતાં,
આપણે કૈયે બે બેનડી !
નથી રે અટમ મારે નથી રે કટમ રે,
નથી મારે માળજી બેનડી !
નથી રે મામા ને નથી રે મોસાળીઆં,
નથી મારે દૈયાની દીકરી !

તમારી વેળાએ માએ દૂધ સાકર સેવ્યાં
 અમ વેળા સેવ્યાં કાળાં બાંધુકાં. રે ૧૪
 પીતળ લોટા જળે ભર્યાં બેની બા,
 બિઠો મારી બેની દાતણ કરો રે;
 તમારી સાસુને બેની દાતણ કરાવો,
 આપણે કરશું બે બેનડી રે.
 દાતણ કરે ને ઈ તો ચીર બિડાડે.
 આ રે સરગટ બાણે પુરખની રે. ૧૫
 ત્રાંબા ને કુંડી જળેભરી બેનબા,
 બિઠો મારી બેનબા નાવણ કરો રે;
 તમારી સાસુને બેની નાવણ કરાવો,
 આપણે કરશું બે બેનડી રે.
 નાવણ કરે ને ઈ તો નીર બિડાડે
 બધી રે સરગટ બાણે પુરખની રે. ૧૬

૩ (૧) ગોહિલવાડી પાઠ :

તમારી વેળાએ માએ દૂધ સાકર પીધી
 ‘અમ વેળા સુધી કાળી રાખડી રે.

(૨) ગોહિલવાડી બીજો પાઠ :

‘તમારી વેળાએ માએ ઢાંચા રે સેવ્યા,
 અમારી વેળાએ બાળ્યાં કાળજાં બે !

(૩) તમારી વેળાએ માએ ફૂલડાં રે સેવ્યાં,
 ફૂલ રે સરીખાં તમે બિજળાં રે;
 અમારી વેળાએ માએ લવંગ જ સેવ્યાં,
 લવંગ સરીખાં અમે શામળાં રે.

ચલાણે તે ચોળ્યાં ચરમાં બેની બા,
 બિઠો મોરી બેની લોજન કરો રે;
 લોજન કરે ને ઇ તો કોળીઆ બિઠાડે,
 બધી રે સરગટ જાણી પુરખની રે ! ૧૭

લર્વાંગ સોપારી ને એળચી બેની બા !
 બિઠો મોરી બેની સુખવાસ કરો રે;
 સુખવાસ કરે ને ઇ તો એલચી બિઠાડે,
 બધી રે સરગટ જાણે પુરખની રે ! ૧૮

૧૬૦ ચણુ સામે ઢાલીઓ બેની બા !
 બિઠો મોરી બેન પોઢણુ કરો રે;
 રતમે સુવાડો પેલાં છોડ ને વાછડ,
 પછી સુથે આપણુ બે બેનડી રે. ૧૯

x x x

બાર બાર મહિનાની રાતડી કીધી,
 પાંચ મહિનાનાં પડોઢીઆં રે.

૧ બરડાનો પાઠ—

તમારા સસરાને બેન બાઈ ! ડેલીએ સુવરાવો,
 આપણે બે બેન્યું એકલી.

૨ તમારા પરણ્યાને બેની ! મેડીએ સુવરાવો,
 આપણે ને બે બેન્યું એકલી.

તમારાં છોડને બેની પારણીએ પોઢાડો
 આપણે ને બે બેન્યું એકલી.

કાઢી કટારી ને ભાંગી સોપારી,
થોને ગોરાંદે મુખવાસ કરે રે ! ૨૦

x x x

ગાયું ને લેંસું કરે રે હીંદોરા,
રખે ને કાને મને છેતરી રે !

ફટ રે કાનુડા ફટ રે ગોઝારા !
છળ રે કરીને મને છેતરી રે ! ૨૧

મુરજ ભિગે તો સોને મઢાવું
ફૂકડો બોલે તો પાળું પાંજરે રે.

સૂરજ ભિગે તો આખો રે ગળું,
ફૂકડો બોલે તો વાહું ચાંચડી રે. ૨૨

૬૫

કણુબાણ કડવલી

[કડવી કણુબાણના નિદેશ વાળા આ ત્રણ રાસડા ગવાય છે. એમાં તો એના ધણીને રણુછોડ નામે ઉલ્લેખ છે. એક રાસડામાં કડવીએ હનુભાઈ ગરાસીઆનું ઘર માંડ્યાની ને ખીજમાં એક બાવા સાથે નાસી ગયાની વાત છે. એકમાં એણે ધણીને ઝેર 'ખવરાવ્યું' એવું, ને ખીજમાં એને જ પકડીને મારી નાખ્યાનું વર્ણન છે. લોકગીતોમાં પાત્રોનાં ને રચાતોનાં નામ આવે તેને વિશ્વાસપાત્ર માનવા ન્હવું નથી, એ નામો તો ગીતો ગાનારાઓ પોત પોતાના પ્રદેશની કોઈ સાચી ખોટી ઘટનામાંથી પણ મૂકી દે છે.]

ઉગમણા ઝોરડા કડવીને નવ ગમ્યા રે,
ખપેડાખંધ જોરડે મનડાં મોયાં રે
રણુમાં રોળી રે કણુખણુ કડવલી રે ૧

કાચાળાં કાપડાં કડવીને નવ ગમ્યાં રે,
કોણી ઉતાર કપડે મનડાં મોયાં રે
રણુમાં રોળી રે કણુખણુ કડવલી રે ૨

રણુછોડ પરણ્યો કડવીને નવ ગમ્યો રે,
હનુલાઈ ગરાશિયે મનડાં મોયાં રે
રણુમાં રોળી રે કણુખણુ કડવલી રે ૩

જાડા સાડલા કડવીને નવ ગમ્યા રે,
ઝીણી પછેડીએ મનડાં મોયાં રે
રણુમાં રોળી રે કણુખણુ કડવલી રે ૪

ભરેલા ઘાઘરા કડવીને નવ ગમ્યા રે,
ચેરદાર ઘાઘરે મનડાં મોયાં રે
રણુમાં રોળી રે કણુખણુ કડવલી રે ૫

રાયખાઈ સાસુ કડવીને નવ ગમી રે,
શાખા સાસુએ મનડાં મોયાં રે
રણુમાં રોળી રે કણુખણુ કડવલી રે ૬

ગાયું ને લેંસુ કડવીને ન ગમી રે,
ગરાશિયાને ઘોડે મનડાં મોયાં રે
રણુમાં રોળી રે કણુખણુ કડવલી રે ૭

કડવી (૨)

૬૬

- સાત સાત બેડાં કડવી ધમકે ભરી આવી ને,
આઠમે બેડે વાર લાગી રે કડવડી. ૧
- હાથ નથી ધોયા. પગ નથી ધોયા,
અવડડી વાર શેણે લાગી રે કડવડી. ૨
- તળાવની પાળે બાવે વાંસળી વગાડે ને,
વાંસળીએ સાસુજી ! મન મોયાં રે કડવડી. ૩
- આલો બાવાજી આપણે ભાગેડું થાયેં ને,
ભાગીને ભાલ ભેળાં થાયેં રે કડવડી. ૪
- તારી વાંસે કડવી સાત ઘોડા છુટયા ને,
આઠમે ઘોડે ઘેરી લીધી રે કડવડી. ૫
- પેલો તે ઝાટકો અંજોડે વાગ્યો ને,
ખીજો ઝાટકો ખંભા વચ્ચે રે કડવડી. ૬
- સાત સાત દિવસ કડવી પડદે સૂતેલી ને,
આઠમે દિવે દેયું મેલી રે કડવડી. ૭

કડવી (૩)

૬૭

- પેલો આણે કડવી દસ જમણુ રહી ને,
ખીજો આણે વેર વાળ્યાં રે કડવડી. ૧

કડવીની બાઇજી રંટિયો કાંતે ને,
કડવી બેઠી સોમલ વાટે ને કડવલી. ૨

સાંજ પડી ને બાઇજી ! શેનાં ધાન ખાંડું ને,
બાજરાનું. ડુંભરીઉં ખાંડે રે કડવલી. ૩

સાંજ પડી ને રણછોડ વાળુ કરવા આવ્યો ને,
માડી ! મને વાળુડાં દેજે રે કડવલી. ૪

માડી રે માડી ! ધાન કડવાં લાગે ને,
તાંબડીમાંથી દૂધડિયાં દેજે રે કડવલી. ૫

વાળુ કરી રણછોડ વાડીએ આવ્યો ને,
અડધે જઇને વમન થિયાં રે કડવલી. ૬

ત્યાંથી તે રણછોડ દોટાદોટ આવ્યો ને,
માડી ! માડી ! કમાડ ઉઘાડો રે કડવલી. ૭

પાછલી પછીતે ઢાલિયા ઢાળો રે કડવલી

. x x x

રણછોડની માડી જોલાવવા લાગી ને,
એકવાર હોંકારો દેજે રે જલમિયા ! ૮

રણછોડની માયે છોકરો દોડતો મેલ્યો ને,
રણછોડના દાદાને તેડાવો રે કડવલી. ૯

રણછોડના દાદા ગાડાં સાંખદાં કરો ને,
કડવીને મેયર વળાવો રે કડવલી. ૧૦

મુકવાની ધારમાં ગાઇં ઊભાં રાખ્યાં લે,
કડવીનો નાક ચોટલો કાપ્યો રે કડવતી. ૧૧

ત્યાંથી કડવતી દોડાદોડ ચાલી લે,
માડી રે માડી કમાડ ઉઘાડો લે
કડવી કપાઈ ઘેર આવી રે કડવતી. ૧૨

રૂપિયાની કોથળી કડવી કડવતી !
મર રે વાલા મુઠ મર રે ગોતરણુ ૧૩

x x x

૬૮

પારવતી

[એવી જ ભાગેડૂ જીજ એક ' પારવતી ' નામની સગવારણુ એક
સ્ત્રી વિશેના રાસડો છે.]

૬

ધાન ન ભાવે, પાણી ન ભાવે,
સૂતાં નીંદરા ન આવે
પારવતીનો પવન-છવડો બળે.

સૂઘવાના પારવતીને ગમતા નથી,
મારે જરૂર કોગીડાને તલું-પાવતીનો ૧
બહું રે કરતે 'શરમાળીઆ ગાપડ !

અમારી 'બીરૂં' રૂંજે-પારવતીનો ૨

સાસુ રે મેલ્યાં સસરો રે મેલ્યા,
 મેલી નણદીની માયા-પારવતીનો ૦ ૩
 દેર રે મેલ્યા જોઈ રે મેલ્યા,
 મેલી જોઈણીની જોડયું-પારવતીનો ૦ ૪
 આડોશી મેલ્યાં, પાડોશી મેલ્યાં,
 મેલી બજારીઆની માયા-પારવતીનો ૦ ૫
 ભીમે પારવતીને ગમતો નથી,
 એને જરૂર રામજીને જાણું-પારવતીનો ૦ ૬
 ડોકમાં છે કંઠી, નાડીએ છે કૂમકાં,
 રામજીની રહયું લાગી-પારવતીનો ૦ ૭

મુસલમાની રાસડા

૬૯

બંસી બન્તવે

રાત કૂવે પર બંસી બન્તવે;

બંસી બન્તવે, રાત્રીનાં દિલ લલચાવે—રાત૦ ૧

કોરે સે ખૂમચેમેં દર્દીશ જમાયા;

રાત ખાવે, રાત્રીનાં દિલ લલચાવે—રાત૦ ૨

કોરી સી મટકીમેં ઠંડા જલ પાની;

રાત પીવે, રાત્રીનાં દિલ લલચાવે—રાત૦. ૩

કોરે સે પસેમેં પાન સોપારી;

રાત ચાવે, રાત્રીનાં દિલ લલચાવે—રાત૦ ૪

ચુન ચુન કહીયુમેં મેજ ગિઝારી;

રાત સૂવે, રાત્રીનાં દિલ લલચાવે—રાત૦ ૫

૭૦

ગોઠુ જ રાત

વાય વાય રે માલુ ખેસા અરૂંદા ઝીઝિવા.

મારે વ્યાંગલુ વ્યાંગલી ને ને પર બેઠો મારુ;

મપદા બોલો મારતા રે મારાં મનસાં કહે છે ભેદ ૩

માલુ ખેસા અરૂંદા ઝીઝિવા—વાય૦ ૧

મારે આંગણુ આંખલી ને તે પર બેઠો કાગ;
 બિડી જને તું કાગડા રે મારો સાયબો આવે છે આજ રે
 માલણુ એસા જરૂંદા ઝીઝવા-વાય૦ ૨

તેલ કટોરો કાંગચી ને માંહી ડાખર ભરિયાં તેલ;
 ચોટો ગૂંથ્યો ચોસરો તે જાણે વામુંગી નાગ વળગેલ રે
 માલણુ એસા જરૂંદા ઝીઝવા-વાય૦ ૩

હું હાલી બજારમાં ને સામે મળિયલ છેલ;
 હેડાને રાખું હાકલી ત્યાં મારાં ઝડપું નાખે છે નેણુ રે
 માલણુ એસા જરૂંદા ઝીઝવા-વાય૦ ૪

બિંચી મેડી બિજળી ને ખટકે હીંડોળા ખાટ;
 હું ને મારો પિયુ બે હીંચતાં ત્યાં ઝઘડો લાગ્યો સારી રાત રે
 માલણુ એસા જરૂંદા ઝીઝવા-વાય૦ ૫

સૂરજ તું ને પૂજશું રે ભરી મોતનકો થાળ;
 ઘડીક મોઠો બિગળે રે મારો સાયબો ને આવે કાલ્ય રે
 માલણુ એસા જરૂંદા ઝીઝવા-વાય૦ ૬

સાંજ પડે ને દન આથમે રે માલણુ લાવે ફૂલ;
 હવે તે ફૂલને શું કરું રે મારો સાયબો ગિયો છે દૂર રે
 માલણુ એસા જરૂંદા ઝીઝવા-વાય૦ ૭

સાંજ પડે ને દન આથમે રે સૈયર લાવે છે તેલ;
 હવે તે તેલને શું કરું રે મારો ઘેરે નથી આજ છેલ રે
 માલણુ એસા જરૂંદા ઝીઝવા-વાય૦ ૮

૭૧.

મોતનમાલા

સૈયાં મેરો બેડો ઉતારો, હમારે ઘરે મોતનમાલા.

સૈયાંને લીધી એક મેડી,
હમને લીધી છે હવેલો, હમારે ઘરે મોતનમાલા.

સૈયાંની મેડીએ કોઈ ન જાવે,
હવેલીમાં સળ લોક આવે, હમારે ઘરે મોતનમાલા—સૈયાં૦ ૧

સૈયાંને લીધી એક વાડી,
હમને લીધી ફૂલવાડી, હમારે ઘરે મોતનમાલા.

સૈયાંની વાડીએ કોઈ ન જાવે,
બગીચામાં સળ લોક આવે, હમારે ઘરે મોતનમાલા—સૈયાં૦ ૨

સૈયાંને રાંધી ખારી ખીચડી,
હમને પકાઈ બરીઆની, હમારે ઘરે મોતનમાલા.

સૈયાંકી ખીચડી કોઈ ન ખાવે,
બરીઆની સળ લોક લાવે, હમારે ઘરે મોતનમાલા—સૈયાં૦ ૩

સૈયાંને રાખી એક છોકરી,
હમને રાખ્યા એક ચેલા, હમારે ઘરે મોતનમાલા.

સૈયાંકી છોકરી કુછ ન જાણે,
હમેરા ચેલા અલગેલા, હમારે ઘરે મોતનમાલા—સૈયાં૦ ૪

૭૨

હિન્દવાણી—મુસલમાની

- મુસલમાની ને વડી મેરખાની રે,
હો બા રાધાજી મુસલમાની રે,
કડલાં તે પેરશે હિન્દવાણી રે,
લંગર લટકાવે મુસલમાની રે—મુસલમાની૦ ૧
- ચૂડિયું તે પેરશે હિન્દવાણી રે,
ખંગડી લટકાવે મુસલમાની રે—મુસલમાની૦ ૨
- ઢાકિયું તે પેરશે હિન્દવાણી રે,
દાણિયું લટકાવે મુસલમાની રે—મુસલમાની૦ ૩
- ટીબકી તે પેરશે હિન્દવાણી રે,
ખુલાખ લટકાવે મુસલમાની રે—મુસલમાની૦ ૪
- કાપડું તે પેરશે હિન્દવાણી રે,
આલો લટકાવે મુસલમાની રે—મુસલમાની૦ ૫
- ઘાઘરો તે પેરશે હિન્દવાણી રે,
ધળર લટકાવે મુસલમાની રે—મુસલમાની૦ ૬
- સાડલો તે પેરે હિન્દવાણી રે,
ઓઢણી લટકાવે મુસલમાની રે—મુસલમાની૦ ૭

૭૩

ચાલો પિયા !

અંધારી રાત ને બાદલ છાંયા,
એ છ બાદલીને છાંયે મારી આંખ તો મળી
ચાલો પિયા ! સુખની રાત મળી. ૧

બળરે બળરે હું તો ફરી,
શેરીએ શેરીએ નેધ તો વળી
ચાલો પિયા ! સુખની રાત મળી. ૨

મારગે મારગે હું તો ફરી
વાડીએ ને ખેતરે નેધ તો વળી,
ચાલો પિયા ! સુખની રાત મળી. ૩

૭૪

પિયુ ન્યાં હો—

[પ્રિય લાગતાં રાખરાણી, કુંવરકુંવરીનાં નામ મૂકી ગવાય છે.]

§

રાત અંધારી ને વાદળી કાળી,
વાદળી નેધ હું તો પાછી વળી
પિયુ ! ન્યાં હો ત્યાં સુખની રાત બની. ૧

દેશ તે દેશના રાજા જોયા રે મેં
 રાજા — જોઈ આંખડી ઠરી,
 પિયુ ! જ્યાં હો ત્યાં સુખની રાત બની. ૨

દેશ તે દેશની રાણીયું જોઈ રે મેં
 રાણી — જોઈ આંખડી ઠરી,
 પિયુ ! જ્યાં હો ત્યાં સુખની રાત બની. ૩

દેશ તે દેશના કુંવર જોયા રે મેં
 કુંવર — જોઈ આંખડી ઠરી,
 પિયુ ! જ્યાં હો ત્યાં સુખની રાત બની. ૪

દેશ તે દેશની કુંવરી જોઈ રે મેં
 કુંવરી — જોઈને આંખડી ઠરી,
 પિયુ ! જ્યાં હો ત્યાં સુખની રાત બની. ૫

રમત-રાસડા

૭૫

કોણ કોને વાલાં !

જળની માછલડીને જળ વાલાં રે.

ઘરને વાલું ઘોડિયું રે,
ઘોડિયાંને વાલાં જાળ માછલડીને જળ વાલાં રે. ૧
જાળકને વાલો વાટકો રે,
વાટકાને વાલાં દૂધ માછલડીને જળ વાલાં રે. ૨
પુરુષને વાલી પાઘડી રે,
પાઘડીને વાલાં ફૂલ માછલડીને જળ વાલાં રે. ૩
*અસ્ત્રીને વાલો કંચવો રે,
કંચવાને વાલો હાર માછલડીને જળ વાલાં રે. ૪
ડોશીને વાલો રેંટિયો રે,
રેંટિયાને વાલી માળ માછલડીને જળ વાલાં રે. ૫
ભામણને વાલો લાડવા રે,
લાડવાને વાલી દાળ માછલડીને જળ વાલાં રે. ૬

*પાઠાન્તર : અસ્ત્રીને વાલો ચૂડલો રે
ચૂડલીને વાલી ચીપ—માછલડીને.

૭૬

દરિયાની માછલી

દરિયાના ઘેટમાં રેતી,
 સાહેબનું નામ લેતી, હું દરિયાની માછલી.
 જાળી નાખી તો હવે લલે નાખી,
 મને ખારણે કાઢવી નો'તી—હું ૨
 ખાર કાઢી તો હવે લલે કાઢી,
 મને સૂંડલે નાખવી નો'તી—હું ૩
 સૂંડલે નાખી તો હવે લલે નાખી,
 મને ઘર ઘર વેચી નો'તી—હું ૪
 ઘર ઘર વેચી તો હવે લલે વેચી,
 મને છરીએ છોલવી નો'તી—હું ૫
 છરીએ છોલી તો હવે લલે છોલી,
 મને તાવડે તાવવી નો'તી—હું ૬
 તાવડે તળી તો હવે લલે તળી,
 મને મરચે ચડાવી નો'તી—હું ૭
 મરચે ચડાવી હવે લલે ચડાવી,
 મને ચપ ચપ ચાવવી નો'તી—હું ૮
 ચપ ચપ ચાવી તો હવે લલે ચાવી,
 મને ખારણે ફેંકવી નો'તી—હું ૯

ખા'ર ફેંકી તો હવે ભલે ફેંકી,
મને કાગડાને નાખવી નો'તી—હું ૧૦

૭૭

તેલની રેલ

નવટાંક તેલ લાવી રે નવટાંકી રે,
તેલ લાવી પેઢલિયે મેલ્યું, શાક સુધારવા બેઠી રે—નવટાંકી રે
આવી પાડેશણ હેતવા લેવા, આવી તેલ ઢાળ્યું રે—નવટાંકી રે
ત્યાંથી રેલ પેઢલીએ ચાલી, ઉખરાડિયા તણાઈ ગિયા—નવટાંકી રે
ત્યાંથી રેલ પાણીઆરે ચાલી, કળશિયા તણાઈ ગિયા—નવટાંકી રે
ત્યાંથી રેલ ફળીમાં ચાલી, પાડરડાં તણાઈ ગિયા—નવટાંકી રે
ત્યાંથી રેલ બજારે ચાલી, વેપારિયું તણાઈ ગિયા—નવટાંકી રે
ત્યાંથી રેલ ચોરે ચાલી, ચોવટિયા તણાઈ ગિયા—નવટાંકી રે
ત્યાંથી રેલ પાદર ચાલી, છોકરડાં તણાઈ ગિયા—નવટાંકી રે
મોટાં છોકરાં ગાડે ચડિયાં, પટેલ ચડિયાં પાડે,

પટલાણી ચડિયાં શીંકે,

શીંકું તૂટ્યું, માથું કૂટ્યું, પટેલ કૂટે પેટ—નવટાંકી રે

૭૮

અજબ ડાખડી !

દોઢ રૂપિયાની *ડાખડી રે વોરી,
આવી આંગણીએ બાંધી દેરીડા ! ડાખડી શીદને વોરી ? ૧

- ઇ રે ડાબલડીને ચરવા મેલી,
પટેલનાં પાદર લેખ્યાં દેરીડા ! ડાબડી૦ ૨
- ઇ રે ડાબલડીને પાણી પીવા છોડી,
સાતે સમુદર સોખ્યા દેરીડા ! ડાબડી૦ ૩
- ઇ રે ડાબલડીની છાશ તાણુવા બેઠા,
નવ નવ નેતરે તાણી દેરીડા ! ડાબડી૦ ૪
- ઇ રે ડાબલડીનું ઘી તાવવા બેઠા,
*માકો જીવન બે બાધ્યા દેરીડા ! ડાબડી૦ ૫
- ઇ રે ડાબલડી મરવા સૂતી,
ઢેઢે ધીંગાણાં માંડ્યાં દેરીડા ! ડાબડી૦ ૬

૭૯

બાઈજીને જુડાડ્યાં !

[કાંતવાનું કામ અકાદ્ અર્ધ પડતાં વલુએ કરામત કરી, પછી પોલીસ-તપાસ કરવામાં પ્રવીણ સામુને વલુએ ટક્કે ચડાવ્યાં.]

§

- કહલે કહલે વઢ પૂણિયું રે લાવે
લઈને ચૂલામાં નાખે રે મારી સૈયર સમાણી. ૧
- સામુ કહે વઢ પૂણિયું દેખાડો,
પૂણિયુંનું સૂતર કાંતું રે મારી સૈયર સમાણી. ૨

*માકો ને જીવનન્ધીના બે વેપારી

- સાસુ કહે વઉ સૂતર દેખાડો,
સૂતર સૂતરિયાને આપ્યું રે મારી સૈયર સમાણી. ૩
- સાસુ કહે વઉ રૂપિયો દેખાડો,
રૂપિયાની ગાગર લીધી રે મારી સૈયર સમાણી. ૪
- સાસુ કહે વઉ ગાગર દેખાડો,
ગાગર કૂવામાં ડૂબી રે મારી સૈયર સમાણી. ૫
- આગળ સાસુજી ને વાંસે વઉજી,
કૂવો ગોતવા આઘ્યાં રે મારી સૈયર સમાણી. ૬
- આઘેરાં રે વઉએ ધકકો તે દીધો,
બાઈજી કૂવામાં ખૂડ્યાં રે મારી સૈયર સમાણી. ૭
- બાઈજી ખૂડ્યાં ને સાડલો તરે,
રખે ને પાછાં વળે રે મારી સૈયર સમાણી. ૮

૮૦

કયાંથી ખતાવું!

[ઉપલા ગીત ૭૯ નો સોરઠી બીજો પાઠ]

§

ખઠનો ભારો લેવા ગઈ'તી રે
મારી " સૈફ" સંગાથે. ૧

- વહુ રે વહુ મને ભારો બતાવો,
ભારો રે બધજી ક્યાંથી બતાવું !
ભારો લેંસુને નીચો રે મારી૦ ૨
- વહુ રે વહુ મને લેંસ બતાવો,
લેંસ રે બધજી ક્યાંથી બતાવું !
લેંસ ૧ જાડુમાં આઢી રે મારી૦ ૩
- વહુ રે વહુ મને દૂધ બતાવો,
દૂધ હું બધજી ક્યાંથી બતાવું !
દૂધનાં દહીં કરી વાળ્યાં રે મારી૦ ૪
- વહુ રે વહુ મને દહીં બતાવો,
દહીં હું બધજી ક્યાંથી બતાવું !
દહીંની છાશ કરી વાળી રે મારી૦ ૫
- વહુ રે વહુ મને છાશ બતાવો,
છાશ હું બધજી ક્યાંથી બતાવું !
છાશ પાડોશણને આલી રે મારી૦ ૬
- વહુ રે વહુ મને માખણ બતાવો,
માખણ હું બધજી ક્યાંથી બતાવું !
માખણનાં ઘી કરી વાળ્યાં રે મારી૦ ૭
- વહુ રે વહુ મને ઘીય બતાવો,
ઘીય હું બધજી ક્યાંથી બતાવું !
ઘી મેં વાણીકાને આપ્યાં રે મારી૦ ૮

૧ જાડુ : બેસોતું ટાળું. આઢી : ચરવા ગઢ

વહુ રે વહુ મને રૂપિયા બતાવો,
રૂપિયા હું બઘણ કયાંથી બતાવું!
રૂપિયાની લીધો આરી રે મારી૦ ૯

વહુ રે વહુ મને આરી બતાવો,
આરી હું બઘણ કયાંથી બતાવું!
આરી છોકરડે ફેડી રે મારી૦ ૧૦

વહુ રે વહુ મને કટકા બતાવો,
કટકા હું બઘણ કયાંથી બતાવું!
કટકા ઉકરડે નાખ્યા રે મારી૦ ૧૧

વહુ રે વહુ મને ઉકરડો બતાવો,
ઉકરડો હું બઘણ કયાંથી બતાવું!
ઉકરડા નદીમાં નાખ્યા રે મારી૦ ૧૨

વહુ રે વહુ મને નદી બતાવો,
નદી હું બઘણ કયાંથી બતાવું!
નદી દરિયામાં ડાળી રે મારી૦ ૧૩

વહુ રે વહુ મને દરિયો દેખાડો,
દરિયો હું બઘણ કયાંથી બતાવું!
દરિયો દેશમાં ફરિયો રે મારી૦ ૧૪

૮૧.

ઝારીની ખોળણ

[ઉપલા ગીતનો ગુજરાતમાં ગવાતો પાઠ]

§

પૈસાની આણી ઝારીરે મારી સહિયર સમાણી
 વહુ રે વહુ રે ઝારી બતાવું, વહુ રે વહુ રે ઝારી બતાવું,
 ઝારી તો નંદઈ ગઈ છે રે, મારી સહિયર સમાણી. ૧

વહુ રે વહુ રે કકડા બતાવું, વહુ રે વહુ રે કકડા બતાવું,
 કકડા તો પૂંજમાં વાળ્યા રે મારી સહિયર સમાણી. ૨

વહુ રે વહુ રે પૂંજે બતાવું, વહુ રે વહુ રે પૂંજે બતાવું,
 પૂંજે તો દરિયામાં નાખ્યો રે, મારી સહિયર સમાણી. ૩

વહુ રે વહુ રે દરિયો બતાવું, આગળ બંધજી ને કેડે વહુજી,
 બંધજીને માર્યા ધક્કા રે, મારી સહિયર સમાણી. ૪
 જુઓ! ગામના લોકો રે, બંધજી ઝારી ખોળે છે!

૮૨

સસરા-વહુના ધડાકા

શીંગ	લેવા	ચાં'તાં	શવજી	માદળીઆ	
શીંગ	કોની	સાટું	શવજી	માદળીઆ	
શીંગ	છોકરાં	સાટું	શવજી	માદળીઆ	૧

છોકરાંતું નામ શું	શવળ	માદળીઆ	
હીમળ ને ખીમળ	શવળ	માદળીઆ	૨
સસરાને પીરસ્યો રોટલો	શવળ	માદળીઆ	
આ તો વઉ કાચો !	શવળ	માદળીઆ	૩
કાચો કાચો શું કરો છો			
લાવો મારો પાછો	શવળ	માદળીઆ	૪
સસરાને પીરસ્યું દહીં	શવળ	માદળીઆ	
આ તો વઉ ખાટું	શવળ	માદળીઆ	૫
ખાટું ખાટું શું કરો છો			
મેલું એક પાટુ	શવળ	માદળીઆ	૬
સોળ સાંકાની વાડ કરી	શવળ	માદળીઆ	
સસરો કે' વહુ ઠેકો	શવળ	માદળીઆ	૭
ઠેકો ઠેકો શું કરો છો			
ભાંગું તારો ઠેકો	શવળ	માદળીઆ	૮

૮૩

ગિરધરલાલજી રે !

[કામળ હૃદયની કન્યા સાસરિયાના સંતાપ સહી સહીને નોકર બની બય, ત્યાર પછી સાસુની સાથે કેવા ઘડાઘડ લે છે, કામકાજમાં કેવી અવળગનગઈ આદરે છે, સાસુને કુઆવવા જોટલી ધાતકી બને છે, અને સાસુને સ્વધામ પહોંચાડ્યા પછી વૃદ્ધ સસરાનાં ખાનપાનાદિમાં

કેવી નફટાઈ માંડે છે તેનું એક પછી એક ચિત્ર ઉપરનાં અને આ ગીતોમાં આવેખાયલું છે. જનતાની કટાક્ષત્તિમાંથી આ કૃતિઓ જન્મે છે.]

§

ગિરધરલાલજી રે મારું સોનાનું છે બેડું,
 ગિરધરલાલજી રે મારી હીરની ઇંટાણી.
 ગિરધરલાલજી રે અમે સરોવર પાણી ગ્યાંતાં.
 ગિરધરલાલજી રે અમે પાળ્યે બેડાં મેલ્યાં.
 ગિરધરલાલજી રે અમે આવળ દાતણ વાઢ્યાં.
 ગિરધરલાલજી રે અમે આરે બેસી ડાળ્યાં.
 ગિરધરલાલજી રે અમે ઉગતો સૂરજ પૂજ્યો.
 ગિરધરલાલજી રે અમે ^૧માડીનયો માગ્યો.
 ગિરધરલાલજી રે અમે બેડલાં ભરી આલ્યાં.
 ગિરધરલાલજી રે પાળે વણુઆરાનો બેટો.
 ગિરધરલાલજી રે અમને એડી કાંકર નાખ્યાં.
 ગિરધરલાલજી રે મારા સોના બેડલાં ^૨નાંદ્યાં.
 ગિરધરલાલજી રે બાઈજી બેડલાં જિતરાવો.
 ગિરધરલાલજી રે વઉજી ઠાલાં બેડાં ઠણક્યાં.
 ગિરધરલાલજી રે બાઈજી વણુઆરાનો બેટો.
 ગિરધરલાલજી રે બાઈજી એડી કાંકર નાખ્યાં.
 ગિરધરલાલજી રે મારાં સોના બેડલાં નાંદ્યાં.
 ગિરધરલાલજી રે વઉજી વણુઆરાને જાજો !

^૧ માડીનયો=ભાઈ. ^૨ નાંદ્યાં=નંદન્યાં, ફેડ્યાં.

ગિરધરલાલજી રે બાઈજી જઈશું તો શું થાશે ?
 ગિરધરલાલજી રે વહિજી ઘઉં ગોરડીઆ ખાને !
 ગિરધરલાલજી રે બાઈજી ખઈશું તો શું થાશે ?
 ગિરધરલાલજી રે વહિજી ગોળ માળવીઓ ખાને !
 ગિરધરલાલજી રે બાઈજી ખઈશું તો શું થાશે ?
 ગિરધરલાલજી રે વહુજી અવળા પોઠીએ ખેસને !
 ગિરધરલાલજી રે બાઈજી ખેસશું તો શું થાશે ?
 ગિરધરલાલજી રે વહિજી લાલ લાકડી આલને !
 ગિરધરલાલજી રે બાઈજી આલશું તો શું થાશે ?
 ગિરધરલાલજી રે અમે વાટકામાં વખ ઘોળ્યાં.
 ગિરધરલાલજી રે અમે આંખો મીચી પીધાં.
 ગિરધરલાલજી રે અમે સોડો તાણી સૂતાં.

૮૪

કોયડા

[આવાંને અંગ્રેજીમાં 'Riddlesongs' કહે છે. ત્રીજી કડીથી
 એમાં દરેક કડીમાં ઉખાણું નાખેલ છે. જવાબો આપેલ છે. એક
 જૂદા પાઠમાં દરેક ઉખાણુની દોઢય 'અંખોડે ગલફૂલ વાલા !'
 એ રીતે વળે છે.]

§

એક અંધારી ઝોરડી રે, બીજી વેરણ રાત વાલા.
 ત્રીજી અખૂંકે વીજળી રે, ચોથલા વરસે મેઘ વાલા. ૧

સખી રે સૂરજને વિનયે રે, ઘડીક મોટેરો ઉચ્ચ વાલા.
 ઘડીઆં જો ઘડીઆં શું કરો રે, ઘડીઆં ઊઘડીઆં કમાડ વાલા. ૨
 તણુ તણુનું લાકડું રે, નાખ્યું મુતારીને ઘેર વાલા.
 તણુસો ને સાઠ ઘટે રેટિયા રે; બાર ઘાણીનો ખોળ વાલા. ૩
 ઘડયું ઘડામણુ વાળી રે લેજો, વધ્યું ઘટ્યું પાછું આપ વા'લા.
 ચતુર હોય તો સમજી રે લેજો, મૂરખ કરે વિચાર વા'લા. ૪
 [અર્થ—ચંદ્રમા]

લેંશ વીંઆણી પાડો પેટમાં રે, દૂધ કચેળે જાય વા'લા.
 ચતુર હોય તો સમજી રે લેજો, મૂરખ કરે વિચાર વા'લા. ૫
 [અર્થ—પાકલ કેરી]

કાળો તી માર્યો કાગડો રે, લીઝડો માર્યો હુંસ વા'લા.
 નાખ્યો વાણીડાના હાટમાં રે, ત્રાજવીએ તોળાય વા'લા. ૬.
 ખાય ભામણ ખાય વાણિયા રે, ખાય અઢારે આલમ વા'લા.
 ચતુર હોય તો સમજી રે લેજો, મૂરખ કરે વિચાર વા'લા. ૭
 [અર્થ—ઈંગણાં]

ઊંચી નારી ડેડ પાતળી રે, તેનો ચોટલો ચોરે ચોળાય વા'લા.
 ચતુર હોય તો સમજી રે લેજો, મૂરખ કરે વિચાર વા'લા. ૮
 [અર્થ—?]

વેંત તે જેવડી વરખડી રે, હાલ તે જેવડાં પાંદ વા'લા.
 કાચાં તે કમળ ઊતરે રે, પાકે તર્યે થાય મૂલ વા'લા.
 ચતુર હોય તો સમજી રે લેજો, મૂરખ કરે વિચાર વા'લા. ૯.
 [અર્થ—કુંભારનો ચાકડો]

સસરો જમાઈ બાપ દીકરો રે, ચારેની એક ઘરનાર વા'લા.
ચતુર હોય તો સમજી રે લેજો, મૂરખ કરે વિચાર વા'લા. ૧૦

[અર્થ—તરવાર]

સાસુ વવારૂ, મા દીકરી રે, ચારેનો એક ભરથાર વા'લા.
ચતુર હોય તો સમજી રે લેજો, મૂરખ કરે વિચાર વા'લા. ૧૧

[અર્થ—સાહસો]

૮૫

વાંસળી-ઘેલા

મારા વા'લાના વનમાંય વાગે રૂડી વાંસલડી.
હું તો ઘેલી ફરૂં ઘરમાંય, કેણે ખીડી સાંકળડી !

કુંભ વન્યા જળ ભરવા ચાલી,

શિર પર મેલી ઈંઢાણી રે;

ગળાણું લઈ જળ ભરવા ખેડી,

ઘરની શુધ ખુધ ભૂલી રે વાગે રૂડી વાંસલડી

—મારા વા'લાનાં ૧

ઘોંણીઆ વન્યા ગા' દોવા ખેડી,

સાડી ભીંજાણી નવ જાણી રે,

વાછરડું વાળંતાં વહુએ

ખાળક ખાંધ્યાં તાણી રે વાગે રૂડી વાંસલડી

—મારા વા'લાનાં ૨

ધી તાવીને છાશમાં રેડયાં,
 દૂધમાં રેડયાં પાણી રે;
 નેતરૂં લઈ નાહોલીઓ ખાંધ્યો,
 ઘરનો ધણી નવ જાણ્યો રે વાગે રૂડી વાંસલડી
 —મારા વા'લાનાં ૩

વાસણુ વન્યાનાં લોજન પીરસ્યાં,
 મોઢક મરચાં લેળ્યાં રે;
 સાકર વડીનાં શાક વઘાર્યાં,
 સેવમાં સૂંઠજ લેળી રે વાગે રૂડી વાંસલડી
 —મારા વા'લાનાં ૪

સાસુ કે' વહુને વધતર વળથું,
 ઓસડીઆં ઊતરાવો રે;
 ઠેર કહે લોજાઈને ખાંધો,
 સાન કરી સમજાવો રે વાગે રૂડી વાંસલડી
 —મારા વા'લાનાં ૫

૮૬

કયાં રે વાગી !

કાન તારી મોરલીએ જ રે, મારાં મન હિયાં.
 સમી સાંજની જ રે, વળેગણુ કયાં રે વાગી !
 ગૂદા રાગની જ રે, મોરલી કયાં રે

મધરાતની જ રે, અભાગણી કયાં રે વાગી !

સરવા સાદની જ રે, મોરલી કયાં રે વાગી !

કાન તારી મોરલીએ જ રે ગરજો ઘેલો કીધો

—સમી સાંજનીં ૧

કાન તારી મોરલીએ જ રે સૈયરૂનો સાથ મેલ્યો

—સમી સાંજનીં ૨

કાન તારી મોરલીએ જ રે મા ને બાપ મેલ્યાં

—સમી સાંજનીં ૩

કાન તારી મોરલીએ જ રે રોતાં બાળ મેલ્યાં

—સમી સાંજનીં ૪

કાન તારી મોરલીએ જ રે કોઠીએ કણ ખૂટ્યાં

—સમી સાંજનીં ૫

૮૭

ન્યાતજતનાં લક્ષણો

અણની દાળ મને પીળી પીળી લાગે, પીળી પીળી લાગે !
લીલુડો વીરભટ વાલેરો લાગે. ૧

બામણની જાત મને લાડુબાઈ લાગે, લાડુબાઈ લાગે !
લીલુડો વીરભટ વાલેરો લાગે. ૨

વાણિયાની જાત મને વેવટ્ટી ઝો લાગે, વેવટ્ટી ઝો લાગે !
લીલુડો વીરભટ વાલેરો લાગે. ૩

લુવાણાની જાત મને લીંગરી ઝો લાગે, લીંગરી ઝો લાગે !
લીલુડો વીરભટ વાલેરો લાગે. ૪

નાગરની જાત મને નવરંગી લાગે, નવરંગી લાગે !
લીલુડો વીરભટ વાલેરો લાગે. ૫

સઘની જાત મને સાંધાળી લાગે, સાંધાળી લાગે !
લીલુડો વીરભટ વાલેરો લાગે. ૬

લુવારની જાત મને લુચ્ચી ઝો લાગે, લુચ્ચી ઝો લાગે !
લીલુડો વીરભટ વાલેરો લાગે. ૭

મગડાની દાળ મને લીલી લીલી લાગે, લીલી લીલી લાગે !
લીલુડો વીરભટ વાલેરો લાગે. ૮

૮૮

માછલો

*પોષ મહિનાની પૂનમે પાણી ઓ'તાં
મને માછલો રે કરડી.

* ખીલ દાળમાં ગવાતું—

પોષ મૈનાની પૂનમે હું તો પાણીડાં ભરવા ગમ'તી
મને માછલો કરડી ઓ'તો.

મારા મૈયરના માળી તેડાવું
તૂને મરાવું કાલ્ય,
માછલે મને કરડી મારે
કાંઈ ન આવ્યો કામ-મને માછલે૦ ૧

મારા મૈયરના માળી આવ્યા
માછલો મારવા જાય,
બાર બંધૂકે માછલો માર્યો
પડ્યો પાણી બાર-મને માછલે૦ ૨

માછલા તારું હાડકું મારે
કાંઈ ન આવે કામ,
રાણીને થાશે ચૂડલો
રાજને થાશે ઘેરખો-મને માછલે૦ ૩

માછલા તારું ચામડું મારે
કાંઈ ન આવે કામ,
રાણીનો થાશે કંચવો
રાજને થાશે ઢાલું-મને માછલે૦ ૪

માછલા તારું પૂછડું મારે
કાંઈ ન આવે કામ,
રાજને થાશે ચમરો
રાણીને થાશે પંખો-મને માછલે૦ ૫

૮૯

રંગ લાગ્યો રે

કેરી ગાગરીમાં રંગ રેડ્યો રે;
 કેસરીઓ પટ લાગ્યો છખીલા રંગ લાગ્યો રે.
 એક વાર ઘોઘે નજે છખીલા રંગ લાગ્યો રે.
 ઘોઘાના ધૂધરા લાગ્યે છખીલા રંગ લાગ્યો રે.
 લાવે તો બે ભેડ લાગ્યે છખીલા રંગ લાગ્યો રે.
 નીકર ઝગડો થાશે છખીલા રંગ લાગ્યો રે.
 શોકય ધડાધા લેશે છખીલા રંગ લાગ્યો રે.
 —કેરી૦

૯૦

તારી સેજડીમાં

તારી સેજડીમાં ફૂલ રે રંગ રસીઆ.
 રંગ રસીઆ, માટે નાન વસીઆ—તારી૦
 મુને કડલાં ઘડાવ્ય રે રંગ રસીઆ,
 કાંખીએ રતન જડાવ્ય રે—તારી૦

૯૧

વેલડી આવે રે

સામે કઠિ વેલડી આવે રે
 આવતાં દીડી વાલમીઆ!

ઘડીક ઊભલા રો' તો રે
ચૂંદડી લાવું વાલમીઆ !

પેયાનો ઝમકારો
નાવડીઓ નાનો વાલમીઆ—સામે કાંઠે. ૧

ઘડીક ઊભલા રો' તો રે
કડલાં લાવું વાલમીઆ.

પેયાનો ઝમકારો
નાવડીઓ નાનો વાલમીઆ—સામે કાંઠે. ૨

૯૨

ઊભા રો' રંગ રસિયા !

સોના ધંઢાણી રૂપાં ખેડલું રે
નાગર ઊભા રો' રંગ રસીઆ !

પાણીડાં ગઢ'તી તળાવ રે
નાગર ઊભા રો' રંગ રસીઆ ! ૧

કાઠે તે કાન ઘોડાં ખેલવે રે નાગર૦
કાન મુને ઘડુડો ચડાવ્ય રે નાગર૦ ૨

તારો ઘડો તે ગોરી તો ચડે રે નાગર૦
તું જો મારા ઘરડાની નાર રે નાગર૦ ૩

ફટ રે ગોઝરા ફટ પાપીઆ રે નાગર૦
તું છો મારો માડીનયો વીર રે નાગર૦ ૪

અરડી મરડીને ઘડો મેં ચઢ્યો રે	નાગર૦
તટી મારા કમખાની કસ રે	નાગર૦ ૫
ભાઈ રે દરજીડા વીરા વીનવું રે	નાગર૦
ટાંકય મારા કમખાની કસ રે	નાગર૦ ૬
કસે તે ટાંકય ઘમર ધૂધરી રે	નાગર૦
હેયે તે લખ્ય ઝીણા મોર રે	નાગર૦ ૭
ભંતાં વાગે તે ઘમર ધૂધરી રે	નાગર૦
વળતાં ઝીંગોરે નીલા મોર રે	નાગર૦ ૮

૯૩

સોનાગરી

[હિપહું ન ગીત પણ જૂદા ધ્રૂવ પદનું ને જૂદા ઢાળનું]
 આઠ કૂવા ને નવ પાવઠાં રે છ રે ભાં;
 પાણીઠાં ગઈતી તળાવ રે સોનાગરી,
 સોનાગર રાસડો ભેડીઓ રે છ રે ભાં. ૧.
 કાંઠે કાનુડો ઘોડા ખેલવે રે છ રે ભાં.
 વીરા મુને ઘડૂલો ચડાવ્ય રે સોનાગરી-સોનાગર૦
 [અગાઉના ગીત મુજબની પંક્તિઓ સાથે નવો 'ટંક' ભેડી દેવાય છે]

૯૪

લીંબુડું જૂલે

[જૂદા ઢાળનું]

સોના ઈંદાણી રૂપા ખેડહું લીંબુડું જૂલે છે બાગમાં
 પાણીઠાં ગઈતી તળાવ રે ” ” ”

૯૫

સેંજળીઆરી સર

[જૂદા ઢળઝં]

સોનલા ઇંઢાણી રૂપા ખેડલું,
પાણી આં'તાં સેંજળીએ તળાવ રે
સેંજળીઆળી સરનાં પાણી સાંચર્યાં.

કાંઠે તે કાન ઘોડાં ખેલવે,
કાન સુને ઘડૂલો ચડાવ્ય રે
સેંજળીઆળી સરનાં પાણી સાંચર્યાં.

૯૬

રાજલ કોયલડી રે

[જૂદા ઢળઝં]

સોના ઇંઢાણી રૂપા હો રે ખેડલું રે,
પાણીમાં ગઈ'તી તળાવ
વનમાં ખોલી રાજલ કોયલડી રે

કાંઠે કાનડો ઘોડાં હો રે ફેરવે રે,
વીરા મને ઘડૂલો ચડાવ્ય
વનમાં ખોલી રાજલ કોયલડી રે

૯૭

નગર બ્રામણી

[નૃદા લગતું]

બેરંગી રૂડી રૂપાળી નગર બ્રામણી.

સોનલા ઇટાણી રૂપા બેડકું, પાણીકાં ગઈ'તી તળાવરે—બેરંગી૦
કાંઠે તે કાન ઘોડાં બેલવે, કાન મને ઘડૂલો ચડાવ્ય રે—બેરંગી૦

૯૭

કે'દી આવશે !

વાડ્ય પછવાડે ધૂમે મોરલા,

કેયલડી કાંઈ કરે છે કિલોળ રે

વે'વારીઓ કે'દી આવશે ! ૧

સાડલો ફાટ્યો માડી મારે ધૂંધટે,

હવે આં છે ઘરચોળાનાં તેજ રે—વે'વારીઓ ૨

કાપડું ફાટ્યું માડી મારું કોણીએ,

હવે આં છે સોનાસળીનાં તેજ રે—વે'વારીઓ ૩

ઘાઘરો ફાટ્યો માડી મારે ઠીંચણે,

હવે આં છે અટલસુના તેજ રે—વે'વારીઓ ૪

૯૮

લાલ ગલાલ

સામી પરોળમાં બેસતાં,

સામાં વાણીકાનાં હાટ.

વાણીડા લાબ્યે ચૂંદડી,
એ તો મારી અંગાને કાજ.

લાવે તો અદકા મૂલની,
લોખડી લાલ ગલાલ.

ઘેલી ઘેલી ફરું ફૂદડી,
નરખું નવલી ભાત્ય.

વાળી વાળી ફરું ફૂદડી,
નરખું નવલી ભાત્ય. ૧

સામી પરોળમાં બેસતાં,
સામાં સોનીડાનાં હાટ.

સોનીડા લાબ્યે નથડી,
એ તો મારી અંગાને કાજ.

લાવે તો અદકા મૂલની,
નથડી લાલ ગલાલ-ઘેલી ઘેલી ૦ ૨

સામી પરોળમાં બેસતાં,
સામાં કંસારાનાં હાટ.

કંસારા લાબ્યે હેલડી,
એ તો મારી અંગાને કાજ.

લાવે તો અદકા મૂલની,
હેલડી લાલ ગલાલ-ઘેલી ઘેલી ૦ ૩

૯૯

ને જાડે !

પાંચ જાગૃતીઓની વારી રે લોલ,
ફરતી છે ફૂલવાડી રે લોલ,
ફૂલમાં વીણવા ગઈની રે લોલ,
સમરે આલે, આવ્યા રે લોલ.
સાસરા ભેળી ને જાડે રે લોલ- પાંચ ૧

× × × × ×

પરજો આવ્યા આલે રે લોલ.
ટકરક ટીકી તાળી રે લોલ,
મસરક ચાંદલો માંડ્યો રે લોલ,
એ હવે ઢાકી રે લોલ !

કેતીની ને જાડે
એ હવે ઢાકી રે લોલ ! ૨

૧૦૦

વાધરણ

[આ ગીતમાં યગલા આંતર વાધરણ જેવો લંકા કરીને બેઠો છે.]

§

એલી વાધરણ, તારા વાડામાં ચીલડાં જોડાં,

• એની એજ પાંચ પંક્તિઓ 'સાસુ' 'જા' 'સ' 'જા' 'સ' મૂકીને ગવાય છે.

વાબ્યાં માખાપ !
 ઊગ્યાં માખાપ !
 વેડ્યાં માખાપ !
 ખાધાં માખાપ !—એલી૦ ૧

એલી વાઘરણુ, *હરિખાને દરખાર જાજે,
 એલી વાઘરણુ, કોરો તે કમખો દેશે.

ગઈ'તી માખાપ !
 આલ્યો માખાપ !
 પે'યો માખાપ !
 ફાટ્યો માખાપ ! એલી૦ ૨

એલી વાઘરણુ, *.....ખાને દરખાર જાજે
 એલી વાઘરણુ, કોરો તે ધાઘરો દેશે.

૧૦૧

મહીસાગર મેળે

[ગુજરાતનું છે. એમાં આવતા લોળીઆં, ગૂલર વગેરે' પણ
 ગુજરાત બાળુના રાણુગારો છે.]

§

અલી રાણુ વઉ ! મહીસાગર મેળે આવતાં'તાં,
 અલી રાણુ વઉ ! કડલાંનાં દાન કરતાં'તાં.
 અલી રાણુ વઉ ! કાંખીયુંની લે' લાગી હો રાણુ વઉ,
 મહીસાગર મેળે આવતાં'તાં. ૧

* ગામના દરખારોની જૂદી જૂદી રાણીઓનાં નામ અને જૂદાં જૂદાં વસ્ત્રોનાં નામ લેવાય છે.

અલી રાજ વડે ! ચડવાનાં દાન કરતાં'તાં,
અલી રાજ વડે ! કાંકણીની લે' લાગી હો રાજ વડે,
મહીસાગર મેળે આવતાં'તાં. ૨

અલી રાજ વડે ! મગડનાં દાન કરતાં'તાં,
અલી રાજ વડે સાથુડાની લે લાગી હો રાજ વડે !
મહીસાગર મેળે આવતાં'તાં. ૩

અલી રાજ વડે ! ચોદણીનાં દાન કરતાં'તાં,
અલી રાજ વડે ! તુળમીની લે લાગી હો રાજ વડે !
મહીસાગર મેળે આવતાં'તાં. ૪

અલી રાજ વડે ! લોળીઆનાં દાન કરતાં'તાં
અલી રાજ વડે ! ગૂલરની લે લાગી હો રાજ વડે,
મહીસાગર મેળે આવતાં'તાં. ૫

૧૦૨

સવજી વેવારીઓ

[રાસડા ગાનારીઓના એ સામસામા પક્ષ પડી જાય-ને પછી
અને વચ્ચે વડચડ થાય.]

§

—સવજી વેવારીઓ ચીતળ શે'ર ઓતો,

—ચૂંદડી લાવ્યો !

—સવજી વેવારીઓ કેની કાજ લાવ્યો ?

—તારી કાજ લાવ્યો !

- સવલ વેવારીઓ જાતે ધૂતારો,
 —તાઈં શું ધૂતું !
 —સવલ વેવારીઓને કરડ્યો કાળો નાગ,
 —કે'નારાને કરડ્યો !

૧૦૩

અજળ લડાઈ !

ઢાલીઆ ઉપર ઢાલ તળાઇ,
 નાનુભાઈના ઘરમાં હુઇ લડાઈ.
 કે'ને નાનુભાઈ શેણે લડિયા,
 લવોંગની લાકડીએ લડિયા,
 સોપારીને સોટે લડિયા,
 એલચડીને ડાડે લડિયા,
 પાટલાને યાચે લડિયા.

ઈતિહાસ--ગીતો

૧૦૪

કમળકૂલનો હુમાર

[કુંવારી કન્યાને ફૂલ મંથનાં ગર્ભ રહી જાય એવી ઘટનાઓ ઉપનિષદ કાળથી ચાલે છે. આ ગરબો તો 'અત્યાકામ-જ્ઞાતા' વાળા જ કિસ્સાને વર્ણવતો અધૂરો લાગે છે. જુઓ 'કુર્યાનીની ક્યાઓ.']

§

જળ રે જમાનાનાં બાઈ જીલવાને ચ્યાં'તાં.
જીલતાં રે જીલતાં બાઈને કમળ કૂલ લાધ્યું. ૧
કમળ કૂલ લાધ્યું બાઈએ પગડિયામાં લીધું.
પગડિયામાં લઈને બાઈએ હાથડિયામાં લીધું. ૨
હાથડિયામાં લઈને બાઈએ નાકડિયે ફૂલ સૂધ્યું.
નાકડિયે ફૂલ સૂધ્યું બાઈને રહિયામાં લાગ્યું. ૩
'પરથમ રે માસે બાઈએ કાંઈ ચે ન જણ્યું.
ખીજે તે માસે બાઈએ સેયરને સંભળાવ્યું. ૪
અન્નડાં નો ભાવે બાઈને નીંદરા ઘણી આવે.
સેયરે રે જઈને બાઈની માતાજીને કીધું. ૫

૧ સગર્ભાને જ ગ્રેષ્ઠાઓ યાય છે તેનું વર્ણન કરીને આધાન રહ્યાની સ્થિતિ, જ્વનિ રૂપે, સૂચિત રાખી છે.

તમારી રે ભ્રમાવંતીને શાં શાં લાંછન લાખ્યાં.
 વીરે રે વાગડ દેશના વાગડીઆ તેડાવ્યા. ૬
 વાગડીઆ^૧ તેડાવી બાઈની વેલડી ભેડાવી.
 વેલડી ભેડાવી બાઈને વનરાવન વળાવ્યાં. ૭
 વનરાવનમાં જઈને બાઈએ ખેટડો રે નયો.
 પાંચ રે વરસનો દીકરો ભણવાને ચાલ્યો. ૮
 પંડયા રે પંડયા અમને ભણતાં શીખાડો.
 છોકરા રે છોકરા તારે કોણ જ છે માતા ? ૯
 કોણ છે માતા તારે કોણ જ છે પત્યા ?
 પંડયા રે પંડયા મારી માને પૂછી આવું ૧૦
 માતા રે માતા મારે કોણ છે પત્યા.
 કોણ છે પત્યા મારે કોણ છે માતા. ૧૧
 દીકરા રે દીકરા તારે કમળ છે પત્યા.
 કમળ છે પત્યા તારે ભ્રમાવંતી માતા. ૧૨

૧૦૫

ફૂલડિયે ઓધાન

[ઉપરના જ નેવો આ બીજો કિસ્સો છે, આ ‘ફૂલ
 સુંધવા’ની વાત ચારિત્રદોષને સચવતું રૂપક લાગે છે. કચ્છના રાજવી
 લાખા ફૂલાણીનો જન્મ પણ ફૂલ સુંધવામાંથી થયો હોવાની કથા
 છે. આ પણ અધૂરો ગરબો લાગે છે.]

- દીકરો દાદાછતે વીનવે સરી સુંગેલી
દાદા ! ઘડીક રમવા મેલ સમરું સુંગેલી. ૧
- રમી ટરીને ઘેરે આવિયાં સરી સુંગેલી
મા'દેવે આલ્યાં ફૂલ સમરું સુંગેલી ૨
- એ રે ફૂલડીએ ઓધાન રિયાં સરી સુંગેલી
દીકરો દાદાછતે વીનવે સરી સુંગેલી
તારી ઘેડોને વન વળાવ સમરું સુંગેલી. ૩
- વનમાં ચણાવી દે મઠી સરી સુંગેલી
ઘેડી વનમાં જઈને રો' સમરું સુંગેલી. ૪
- નવે તે માસ પૂરા ધિયા સરી સુંગેલી
અવતરિયા ફૂલકુંવર સમરું સુંગેલી. ૫
- જીરો ફૂલો જળે ભર્યો સરી સુંગેલી
પધરાવો ફૂલકુંવર સમરું સુંગેલી. ૬
- પાપનાં હોય તો ખૂડશે સરી સુંગેલી
ઘેડી ! ધરમનાં લઈ ઘેરે આવ સમરું સુંગેલી. ૭

૧૦૬

સાંઢો સુંખરો

[શ્રી મણિબેન મોતીલાલ શર્મા નામે દ્રાઈ બહેને મોકલેલ આ રાસ ધડર બાલુનો લાગે છે, એક વર આપે જાતી આપેલ, ને બીજો

સરી=શ્રી. 'સુંગેલી'ના અર્થ સમજતો નથી.

વર આપે (પોતે) ગોતેલ, એ બેઉ સાથે પરણવા આવ્યા. તેમાંથી કન્યાએ પોતાના ધૃચ્છિત વરને સ્વીકાર્યો, પોતે જ એની શોધમાં સાંઢયે બેસીને સુંબર દેશમાં ગઈ હતી.]

§

નણુંદ રે લોનઘ પાણીડાંની હાર.

હો નણુંદ લોનઘ પાણી સંચર્યા મારા રાજ. ૧

બેડાં મેલ્યાં સરોવરીઆ પાળ,

હો ઉઢાણી વળગાડી આંખા ડાળખે મારા રાજ. ૨

લોનઘ રે મારી બેડીલું ભરી આપ,

હો મારે બેવો રે સાંઢો સુંબરો મારા રાજ. ૩

નણુદી રે મારી સુંબરાને જાવ,

હો સુંબરો ઓઢાડે પીળી પામરી મારા રાજ. ૪

માતા રે મારી બેડીલું જિતરાવ,

હો માથું તપે ને છાતી ફાટશે મારા રાજ, ૫

દીકરી રે મારી કોણે દીધી ગાળ ?

હો કઈ રે સૈયરે મેંણું બોલિયું મારા રાજ. ૬

માતા રે મારી નથી દીધી રે ગાળ,

હો વડી રે લોનઘએ મેંણું બોલિયું મારા રાજ. ૭

નણુદી રે મારી સુંબરાને જાવા,

હો સુંબરો ઓઢાડે પીળી પામરી મારા રાજ. ૮

આતા રે લોતા બાવળ વઢાવ,
 હો તેનો ઘડાવો સમરથ રેંટિયો મારા રાજ. ૯
 તેનાં રે કાંતો ઝીણું હીર,
 હો તેની વણાવો પીળી પામરી મારા રાજ. ૧૦
 કાંતું તો ભીંજાય મારા હાથ,
 હો 'ભિનતાં ભીંજાય મારી આંગળી મારા રાજ. ૧૧
 રતના રે સપ્તકા ! સાંઢલડી શણગાર,
 હો મારે જાણું રે સુંબર દેશમાં મારા રાજ. ૧૨
 જોડી રે જોડી માગમ રાત,
 હો સૂરજ ઉઘ્યા રે સુંબર દેશમાં મારા રાજ. ૧૩
 પાણી રે ભરતી જેની પનિકાર,
 હો ક્રિયા રે સુંબરજના ઓરડા મારા રાજ. ૧૪
 સુંબરાની દાસી ! દીવલડો અજવાળ,
 હો મારે જોવો રે સાંઢો સુંબરો મારા રાજ. ૧૫
 શાની શાની વણું રે દીવેટ,
 હો શાનો અજવાળું જમુરખ દીવડો મારા રાજ. ૧૬
 નરમા ડેરી વણુ રે દીવેટ,
 હો ઘીનો અજવાળો જમુરખ દિવડો મારા રાજ. ૧૭
 * * *
 સીમાડે આવ્યો રાયાં રે જોંગાર
 હો વાડીએ આવ્યો રે સાંઢો સુંબરો મારા રાજ ૧૮

વાડીએ આવ્યો રાયાં રે ખેંગાર,
 હો ગાંદરે આવ્યો રે સાંઢો સુખરો મારા રાજ. ૧૯
 ગાંદરે આવ્યો રાયાં રે ખેંગાર,
 હો બનરે આવ્યો રે સાંઢો સુખરો મારા રાજ. ૨૦
 બનરે આવ્યો રાયાં રે ખેંગાર,
 હો તોરણે આવ્યો રે સાંઢો સુખરો મારા રાજ. ૨૧
 તોરણે આવ્યો રાયાં રે ખેંગાર,
 હો માયરે આવ્યો રે સાંઢો સુખરો મારા રાજ. ૨૨
 માયરે આવ્યો રાયાં રે ખેંગાર,
 હો બાજઠે બેઠો રે સાંઢો સુખરો મારા રાજ. ૨૩
 પરણવા આવ્યો રાયાં રે ખેંગાર,
 હો પરણી જિતર્યો રે સાંઢો સુખરો મારા રાજ. ૨૪
 સુરવાળ વાળો રાયાં રે ખેંગાર,
 હો લેંધીવાળો સાંઢો સુખરો મારા રાજ. ૨૫
 અંગરખીવાળો રાયાં રે ખેંગાર,
 હો જત્રાવાળો રે સાંઢો સુખરો મારા રાજ. ૨૬
 પાલડીવાળો રાયાં રે ખેંગાર,
 હો ફેંટાવાળો રે સાંઢો સુખરો મારા રાજ. ૨૭
 મશરૂવાળો રાયાં રે ખેંગાર,
 હો મોળીયાંવાળો રે સાંઢો સુખરો મારા રાજ. ૨૮

બેડીવાળો રાયાં રે જોંગાર,
 હો તોડવાળો રે સાંઢો મુંઝરો મારા રાજ. ૨૯
 વીટીઓવાળો રાયાં રે જોંગાર,
 હો વેઢવાળો રે સાંઢો મુંઝરો મારા રાજ. ૩૦
 દોરા વાળો રાયાં રે જોંગાર,
 હો દુપિઆવાળો રે સાંઢો મુંઝરો મારા રાજ. ૩૧
 બાપનો લેએલ રાયાં રે જોંગાર,
 હો આપનો લેએલ સાંઢો મુંઝરો મારા રાજ. ૩૨

૧૦૭

જવલખા

[જવલખા નામે ગરામીઆની દીકરીનું રૂપ દેખીને ચંદરો નામે રાજા એનાં માળાપ પાસે જઈ જુગારમાં જવલખાને હોતે છે. કન્યાને છુપાવી તેને રથાને ખીછ સ્ત્રીઓને સુંદર પોશાકમાં હાજર કરવામાં આવે છે, પણ ચંદરો તો મેઝાં ફાટેલા વસ્ત્રોમાં ય અછતી ન રહેનારી રાજકન્યાને જ ઓળખી લઈ ઊઠાવી જાય છે. ફલા-એલી રાજકન્યા પિયરીઆને શાપ દેતી જાય છે.]

§

સોના ઇંટોણી ને રૂપા જોડલું રે,
 પાણીમાં આંતાં જવલખા તળાવ રે. ૧
 પાળે તે ઊતર્યું છે ચંદરાનું ઢળકટક,
 જળમાં ઊભેલાં જવલખાને દોહાં રે. ૨

- કુણ રા'ની બેટી ને કુણ રા'ની બેની રે,
કઈ બાની કુંબે જલમ્યાં જવલખા રે ? ૩
- અલેસંગની બેટી અમરસંગની બેની રે,
તેજબાની કુંબે જલમ્યાં જવલખા રે. ૪
- ન્યાંથું દળકટક ડેલીએ આવ્યું રે,
તેડાવો અમરસંગ, જુગટે રમીએ રે. ૫
- હું હાઈં તો મારાં રાજ લોગવજો રે,
તમે હારો તો તમારી બેનીને પરણું રે. ૬
- પે'લો રે પાસો જેસંગ રાજ જીત્યા રે,
બીજલો પાસો અમરસંગ હાર્યા રે. ૭
- ત્રીજલો રે પાસો જેસંગ રાજ જીત્યા રે,
ચોથલો પાસો અમરસંગ હાર્યા રે. ૮
- ન્યાંથું દળકટક ડેલીએ આવ્યું રે,
ઝટપટ કરી જવલખા સંતાડો રે. ૯
- સોનું પે'રાવી સોનલખા દેખાડ્યાં રે,
નહિ રે મોટાનાં છોડે નહિ રે જવલખા રે. ૧૦
- રૂપું પે'રાવી રૂપાળીખા દેખાડ્યાં રે,
નહિ રે ધીંગાનાં છોડે, નહિ રે જવલખા રે. ૧૧
- વાંકે અંબોડે વાળંદડી દેખાડી રે,
નહિ રે મોટાનાં છોડે, નહિ રે જવલખા રે. ૧૨

મસોતાં ચેરાવી જવલણા દેખાડ્યાં રે,

ધ રે મોટાનાં છોડ, ધ રે જવલણા રે. ૧૩

જોડો તે ઘોડવેલ્યું ને જોડો માફલીઆ રે,

ઝટપટ કરી જવલણા વળાવો રે. ૧૪

તેડાવો અલેસંગ મળતા જાયેં રે,

લવોભવ બાપુ વાંઝીઆ રે'જો રે. ૧૫

રાખો ઘોડવેલ્યું ને રાખો માફલીઆ રે,

લવોભવ વીરા બંધીખાને રે'જો રે. ૧૬

રાખો ઘોડવેલ્યું ને રાખો માફલીઆ રે,

લવોભવ માતા અંધાપા લોગવજો રે. ૧૭

૧૦૯

વીરમલ

[સગી બહેને ભાઈને ઝેર દઈ માર્યો !!]

§

વીરમલની માએ વીરમલ વારીઆ,

રાજબાઈ ઘેર પરોણાલે મ જાજો રે;

ઠાકોર વીરમલ વારિયા. ૧

ઘેલાં માતાજી ઘેલું શું જાલો !

માની જણી વેરણુ નો'ય રે—ઠાકોર ૨

સાંકડી શેરીમાં રાજબાઈ સામા મળ્યાં,
 અલિયું ઘોડલડાંની વાઘ રે—ઠાકોર૦ ૩
 મેલો યેની રે મેલો રાજલબાઈ,
 જાય છે રજપૂતોનો સાથ રે—ઠાકોર૦ ૪
 તારા રજપૂતોને ઉતારા ચોરડા,
 વીરમલને મેડિયુંનો વાસ રે—ઠાકોર૦ ૫
 તારા રજપૂતને જમણ તાંસળી;
 વીરમલને બાદલપરનો થાળ રે—ઠાકોર૦ ૬
 હાટડે હાટડે રે રાજબાઈ ધી તોળે,
 લેળો તોળ્યો છે સુમલખાર રે—ઠાકોર૦ ૭
 પેલો કોળીએ રે મોં મચકોડિયાં,
 બીજે કોળીડે ઢેલ્યા થાળ રે—ઠાકોર૦ ૮
 ત્રીજે કોળિયે રે સોડયું તાણિયું,
 ચોથે કોળિયે રે છાંડયા પ્રાણ રે—ઠાકોર૦ ૯
 પેલો કાગળ એના દાદાજીને,
 જેણે ને ભાંગી ભાયુંની જોડ રે—ઠાકોર૦ ૧૦
 બીજો કાગળ એની માતાજીને,
 જેનાં ને ધાવેલ છાનાં થાન રે—ઠાકોર૦ ૧૧
 ત્રીજો કાગળ એની બેનીને;
 જેણે તે ત્રોડી જમણી બાંધરે—ઠાકોર૦ ૧૨

૧૧૦

વેલો રાવળ

[હળવદનો બ્રાહ્મણ વીર વેલો રાવળ ટાંઢ ગામના જોશીની કન્યાનું હરણ કરી લાગ્યો, એટલે જોશી કુટુંબે વાંકાનેર રાજનું શરણ લઈ હળવદ ઉપર હલ્લો કર્યો. વેલો રાવળ ધ્રાંગધ્રા રાજની સહાય લઈ જુદાં ચડ્યો અને રણમાં દુશ્મનને મારીને પોતે મરાયો, તેનું વીરગીત છે. કાવ્યનો આરંભ સુરપદ્ય નથી પણ પદ્યોનું વૃત્તાંત સંપૂર્ણ છે. હળવદમાં વેલા રાવળની ખાંભી છે. શરણેશ્વર મહાદેવ પણ હળવદમાં છે.]

§

વાળ્યાં વાળ્યાં વાંકાનેરનાં ઢોર,
ખાડું તે વાળ્યું રે વાંકાનેર ગામનું. ૧

.....
કોંઢિયે ને આપી રે રાવળજીને દીકરી રે. ૨

દીકરી આપી, હળવદ ભાંગ્યાં શેર,
*મારૂંદરનો સંચ રે રાવળજી ! ચૂંથી ગિયો. ૩

લૂંટ્યો એના તુંબડાનો ટોપ,
ચકલિયુંનો માળો રે રાવળજી ! ચૂંથી ગિયો. ૪

ત્યાંથી રાવળજી ચડ્યે ઘોડે અસવાર,
જઈને ધ્રાંગધ્રે રે લાલ તંબૂ તાણિયા. ૫

* એ નામે ગામ

- રાજસાળને દીધા આશીરવાદ,
અમારી ને લગ્ન રે રાજરાણા રાખજો. ૬
- લ્યે! રાવળજી સીધાં ને સેમાન,
ચાંપે ને જમે રે રાવળજી ચૂરમાં. ૭
- ત્યાંથી રાવળજી ચડ્યે ઘોડે અસવાર,
શરણેશર જઈ લાલ ઘોડો ચોલિયો. ૮
- શરણેશરને લાગે લગી લગી પાય,
અમારી લગ્ન રે શરણેશર રાખજો રે. ૯
- વેલા રાવળ તારી બિપરણી ઉતાર્ય,
ખીટીના ભર્યા રાવળજી ન ચડો મામલે. ૧૦
- વેળા રાવળ તારાં મીઠળાં છોડી નાખ્ય,
કેસરીએ વાઘે રે નો ચડ્ય મામલે. ૧૧
- લેને લેને કાંઈ તરહક માયલાં તીર,
ખંધુકું ને ગોળી રે લેને પોંચતાં. ૧૨
- લેને લેને નદિયું માયલાં નીર,
પોટલીએ ને પાણી રે લેને પોંચતાં. ૧૩
- *બિંબરડેથી લપટયો જમણો પગ,
બારસાળે ભરાણાં રે મશરૂ મોળિયાં. ૧૪
- તેજણુ છોડતાં થઈ છે તરહક છીંક,
ખીંતીએ ભરાણાં રે રાવળજીનાં લાલુડાં. ૧૫

- કાળે જોડે મળી છે કુંભાર્ય,
છાશ ને છમકટી રે રાવળજી સાગી મળી. ૧૬
- આડો ઊતર્યો કાશુડો વણનાગ,
ઘઘણીની ભારી રે રાવળજી સાગી મળી. ૧૭
- વારે વારે ડગવઢ ગામનાં લોક,
આવે રે અપશકને રાવળજી ન ચડે મામલે. ૧૮
- વેલા રાવળજી તું પાછું વાળી લે,
ભગતરિયાં ને આવે રે લેશીજનાં ખેં ભર્યાં. ૧૯
- પાછો વળું તો લાજે સુંદર રાવળ જાપ,
એક કોરે લાજે રે મશાલિયાતું જેસાણું. ૨૦
- ઊંડા રણમાં પડે ઉગમણી ખૂમ,
આથમણા પડે રે રાવળજીના રીડિયા. ૨૧
- જીઝ્યા , જીઝ્યા કારડિયા રજપૂત,
એક કોરે જીઝે રે રાવળજી રાણો એકલા. ૨૨
- ખૂટ્યાં ખૂટ્યાં તરહક માયલાં તીર,
ખંધુકું ને ગોળી રે રાવળજી પરવારિયો. ૨૩
- માર્યા માર્યા કારડિયા રજપૂત,
એક કોરે માર્યા રે વેલો રાવળ એકલા. ૨૪
- ઊંડા રણમાં ઝીણી ઉડે જોય,
સાંઢિયો ને આવે રે રાવળજીનો ખે ભર્યો રે. ૨૫

પૂછે પૂછે હજવદ ગામનાં લોક,
 ૧ કસળિયાં ને કેળે રે રાવળજીના ડીલનાં. ૨૬
 એ કસાળયાં કીધેલાં કેમ જાય,
 છાતિયું ને ફાટે રે હૈડાં મારાં ઉમટે. ૨૭
 માર્યો માર્યો વાંકાનેરનો મીર,
 સુંદરજી રાવળનો રે ગૂડ્યો હેમર હાથિયો. ૨૮
 નંદુ વઉનો ઊતરિયો શણુગાર,
 રંગ વઉનો નંદબ્યો રે નવરંગ ચૂડલો. ૨૯

૧૧૧

લેલીડો ઘેલો

[લેલી સાહેબ નામે પોરબંદર રાજ્યના ગોરા વહિવટકર્તા હતા. દેશી રાજાની બાળ ઉમ્મર દરમ્યાન સરકારી તંત્ર આવે છે ને જે ફેરફારો કરે છે તેના પ્રત્યે વસ્તીનું વલણ આવું હોય છે. ગોરા વહિવટકર્તાઓ અસલી રાજસમૃદ્ધિને, જેસવી નામે છે એવી લોકોમાં સાચીખોટી માન્યતા થઈ પડી છે તે લોકગીતોમાં પકડાઈ ગઈ છે. આ રાસડો પોરબંદર રાજ્યના બરડા પ્રદેશમાં ગવાય છે.]

§

રે સાળ, રાણાના રાજમાં લેલીડો ઘેલો.

મરીઅમ મદમડી કાગળિયા મોકલે,

૨ છાંયામાં છાપો નાખ્યો—રે સાળ ૦ ૧

કાળુભા સલામે ચાલ્યા, કાળુભા સલામે ચાલ્યા,
કાળુભાની માતા રૂવે. (૨) ૫

માતા શીદને રૂવે, માતા શીદને રૂવે,
જાણે જનમ્યો નો'તો, કાળુભા જનમ્યો નોતો ! ૬

વીરા શીદને રૂવે, વીરા શીદને રૂવે,
જાણે બેલી નો'તો, કાળુભા બેલી નો'તો ! ૭

કાકા શીદને રૂવે, કાકા શીદને રૂવે,
જાણે ભતરીજ નો'તો, કાળુભા ભતરીજ નો'તો ! ૮

મામા શીદને રૂવે, મામા શીદને રૂવે,
જાણે ભાણેજ નો'તો, કાળુભા ભાણેજ નો'તો ! ૯

કાળુભા સલામે ચાલ્યા, કાળુભા સલામે ચાલ્યા,
રંગમોલે રાષ્ટ્રિયું રૂવે (૨) ૧૦

રાષ્ટ્રિયું શીદને રૂવે, રાષ્ટ્રિયું શીદને રૂવે,
જાણે પરણ્યા નો'તા, ફેરા ફરિયા નો'તા ! ૧૧

૧૧૩

સૌ રૂવે

[બરડાનો પાઠ]

§

કાળુભાનો કાળો ઘોડો ને કાળો કબજો
કાળુભા કાળો પેરે દરવેશ રે—કાં રે કાળુભા મધરાસમાં ૧

કાળુભાની રાણિયું રૂવે રંગમોલમાં,
 કાળુભાની દાસી રૂવે દરબાર રે—કાં રે કાળુભા. ૨
 કાળુભાનો લીલો ઘોડો ને લીલો કબજો,
 કાળુભા લીલો પેરે દરવેશ રે—કાં રે કાળુભા. ૩
 કાળુભાની માતા રૂવે એની મેહિયે,
 કાળુભાની એની રૂવે બારે માસ રે—કાં રે કાળુભા. ૪
 કાળુભાનો રાતો ઘોડો ને રાતો કબજો,
 કાળુભા રાતો પેરે દરવેશ રે—કાં રે કાળુભા. ૫
 કાળુભાના હાટે રૂવે હાટ વાણિયા,
 કાળુભાના ચોરે રૂવે ચારણસાટ રે—કાં રે કાળુભા. ૬
 કાળુભાના પોપટ રૂવે એને પાંજરે,
 કાળુભાની મેના રૂવે મધરાત રે—કાં રે કાળુભા. ૭
 કાળુભાનાં ઘોડાં રૂવે રે ઘોડાહારમાં,
 કાળુભાના હાથી રૂવે દરબાર રે—કાં રે કાળુભા. ૮

૧૧૪

મામલો મદરાસના ચોકમાં

કાળુભાનો દાદો લખી કાગળ ચોકલે રે
 દીકરા ! એકવાર ગાદીએ આવ—મામલો મદરાસના ચોકમાં. ૧
 દાદા ! હવે ન કર્યો આરતા રે,
 બેસિયું જડી છે રાતોરાત—મામલો. ૨

કહીને પાછી દીધી, એમાં પાદશાહને મન પાણુ પાછળથી વસેલું આભિજનત્ય ડોકાય છે.

આ ગીત આજે ક્યાંઈ ગવાતું નથી, તેનું કારણ એની અતિ લંબાઈ લાગે છે. એ ગીતનો પહેલો પરિચય એક પારસી વિદ્વાન બાનુ શ્રી પુતળીઆઈ કાબરાજીએ અંગ્રેજીમાં 'ધ ઇન્ડિઅન એન્ટીકવેરી'માં આપેલો, એક પારસી વિદ્વાને 'કાઠિયાવાડ ગુજરાતની જૂની વાર્તાઓ' માં (સને ૧૮૭૨) ગદ્ય વાર્તા રૂપે આપ્યો, સ્વ. મહીપતરામ રૂપરામે એના 'વનરાજ ચાવડો' વારતાને છોડે આ ગીત ટાંકયું, 'ગુર્જર ગરબાવળી' ઈત્યાદિ છૂટક છૂટક ગરબાવળીઓમાં આ ગીત 'ભિતયું', ને છેલ્લે શ્રી રસિકલાલ પરીખે તેનું 'મેના ગુજરી' નામે નાનું નાટક ઉતાર્યું.

ગુર્જરાતી રાષ્ટ્રગાથા બનવાને લાયક આ વેધક ને રોમાંચક કલાકૃતિનો ઢાળ પણ ઘેરગંભીર, એકસૂરીલો, યુદ્ધનાદીલો છે.]

§

કે કાબુલસે બાદશા ચડે ને સારી દિલ્હીકા દિવાન રે.

કે બાદશા ભિતરે બાગમેં મેં કયા મસ દેખન જાઉં રે,

કે હાથમેં લઉં લાલ માટલી, કંદોયણ હો કે જાઉં રે.

કે બાદશા ભિતરે બાગમેં મેં કયા મસ દેખન જાઉં રે,

કે હાથમેં લઉં લાલ ખેડલું, પનિહારણ હો કે જાઉં રે.

કે બાદશા ભિતરે બાગમેં મેં કયા મસ દેખન જાઉં રે,

કે હાથમેં લઉં લાલ લાકડી ગોવાલણ હો કે જાઉં રે.

કે બાદશા ભિતરે બાગમેં મેં કયા મસ દેખન જાઉં રે,

કે હાથમેં લઉં કૂલછાળડી મેં માલણ હો કે જાઉં રે.

કે ફૂલફગરનો ઘાઘરો સાગુટે કમળી ડેર રે,
 કે કડત્તાં કાંળી અણુવટવિંછવા ઝાંઝરનો ઝમકાર રે,
 કે ખાંચે ગુણુખંધ ઘેરખા અને દશે આંગળીએ વેઠ રે.
 કે કાને કલ્કાફૂલ શોભતાં ને વળી ઝીણી ઝમૂકે આલ રે,
 કે કોટે તે પાટિયાં શોભતાં અને કઠે એકાવળ હાર રે.
 કે હીલી ગજનું કાપડું ને ગજમોતીનો હાર રે,
 કે કાને તે વાળીઓ શોભતી ને ટીલડી તપે લેલાટ રે.
 કે બાલે બાલે મોતી પરોવ્યાં જાણે ઊગ્યો મુરજ લાણુ રે,
 કે છોટી મટકીમાં દહીં જમાયો દૂધ લિયો મણુ ચાર રે.
 કે સામુ કહે તુમ સુણો જવરિયાં, લશ્કરમેં મત જાવ રે,
 કે દિલ્લો શેરકો બાદશાહ તુજે રખેગો મહોલનમાંય રે,
 કે સામુનાં વાર્યાં ના વળ્યાં વહુ મહી વેચવાને જાય રે,
 કે ચલી ગુજરીઆં દહીં બેચનકું બાદશાહકે દરબાર રે,
 કે અઇયર લ્યો કોઇ મહિયર લ્યો કોઇ લ્યોને મીઠડાં દૂધ રે.
 કે હાટે મોહ્યા હાટ વાણિયા ને ચોરે મોહ્યા ચોપદાર રે,
 કે ચલી ગુજરીઆં મહી બેચનકું, બેઠી લાલ બજાર રે.
 કે બાદશાહકું તો બજાર હુઇ ને ગુજરી દેખત આય રે,
 કે અલિયાં ગલિયાં કયા ફિરના ગોરી! પેઠા પડદા માંહ્ય રે.
 કે પડદેમેં બેઠી મોજ કરો ગોરી ચાવો નાગરપાન રે,
 કે અલિયાં ગલિયાં બહોત ભટ્ટી તેરે પડદે લગા દઉં આગ રે
 કે હિંદવાણી તું હરામખદી બાદશાહકું દેવે જવાબ રે.
 કે બાદશાહ કહેવે સુણુ ગુજરી, તુમ સુણો અમેરી બાત રે,
 કે કાથ કથીરમેં કયા પહેરના, ગોરી પેરો સોના શેર રે.

કે કાથ કથીર મેરે ખોત ભલી તેરે સોને લગા દઉં આગ રે,
 કે હિંદવાણી તું હરામજદી બાદશાકું દેવે જવાબ રે.
 કે બાદશા કહેવે સુણુ ગુજરી તુમ સુણો અમેરી ખાત રે,
 કે કાળી કામળમેં કયા ઓઢના ગોરી, પેરો દખણી ચીર રે.
 કે કાળી કામળ મેરે બહોત ભલી તેરે ચીરકું લગા દઉં આગ રે,
 કે હિંદવાણી તું હરામજદી બાદશાકું દેવે જવાબ રે.
 કે બાદશા કહેવે સુણુ ગુજરી તુમ સુણો અમેરી ખાત રે.
 કે ઘેંશ છાશમેં કયા ખાના ગોરી, ખાઓ મિઠાઈ માલ રે;^(૧૧)
 કે ઘેંશ છાશ મેરે બહોત ભલી મેરા હિંદુકા અવતાર રે,
 કે હિંદવાણી તું હરામજદી બાદશાકું દેવે જવાબ રે.
 કે બાદશા કહેવે સુણુ ગુજરી તુમ સુણો અમેરી ખાત રે,
 કે મકના હાથી અજબ બન્યા ગોરી હાથી દેખન આવ રે,
 કે તેરે હાથીમેં કયા દેખના, મેરે આંગણુ ભૂરી લેંસ રે,
 કે ટંકે સવામણુ દૂધ કરે, તારા હાથીસેં ભલી મેરી લેંસ રે.
 કે હિંદવાણી તું હરામજદી બાદશાકું દેવે જવાબ રે.
 કે બાદશા કહેવે સુણુ ગુજરી તુમ સુણો અમેરી ખાત રે,
 કે મેરા કુંવર ગોરી અજબ બન્યા ને કુંવર દેખન આવ રે.
 કે તેરા કુંવરમેં કયા દેખના, મેરે ઘેર એસા ગોવાલ રે.
 કે હિંદવાણી તું હરામજદી બાદશાકું દેવે જવાબ રે.
 કે બાદશા કહેવે સુણુ ગુજરી તુમ સુણો અમેરી ખાત રે,
 કે સોળસેં રાણી મેરી ખૂબ બની તે રાણી દેખન આવ રે.
 કે તેરી રાણીમેં કયા દેખના, મેરે ઘેર એસી પનિયાર રે,
 કે હિંદવાણી તું હરામજદી બાદશાકું દેવે જવાબ રે.

કે બાદશા કહેવે સુણ ગુજરી તુમ સુણો અમેરી ખાત રે,
 કે મેરા ઘોડા અજળ બન્યા, ગોરી ઘોડા દેખન આવ રે.
 કે તેરા ઘોડામેં કયા દેખના, મેરે ઘેરે ગવરી ગાય રે.
 કે હિંદવાણી તું હરામખદી બાદશાકું દેવે જવાબ રે.
 કે બાદશા કહેવે સુણ ગુજરી તુમ સુણો અમેરી ખાત રે,
 કે મેરી મૂછો અજળ બની, ગોરી મૂછો પે મોહી આવ રે.
 કે તેરી મૂછોમાં કયા દેખના, મેરે બકરેકું એસા પૂંછ રે,
 કે હિંદવાણી તું હરામખદી બાદશાકું દેવે જવાબ રે.
 કે બાદશા કહેવે સુણ ગુજરી તુમ સુણો અમેરી ખાત રે,
 કે કિયું તમારું સાસરું ને કિયા પુરુષ ઘેર નાર રે ?
 કે ગઢગોકુળ મારું સાસરું ને ચંદા પુરુષ ઘેર નાર રે ?
 કે કોણ દેશની તું ગોવાલણી ને શું છે તમારું નામ રે,
 કે ગઢ માંડવની ગોવાલણી ને મેના ગુજરી નામ રે,
 કે છોટી મટકીકા મૂલ કરો ગોરી ઉસકા કયા હોય મૂલ રે ?
 કે છોટી મટકીકા મૂલ કરું તો તેરી શુદ્ધપુદ્ધ જાવે મૂલ રે,
 કે હિંદવાણી તું હરામખદી બાદશાકું દેવે જવાબ રે.
 કે બાદશા કહેવે સુણ ગુજરી તુમ સુણો અમેરી ખાત રે,
 કે દુસરી મટકીકા મૂલ કરો ને ગોરી ઉસકા કયા હોય મૂલ રે,
 કે દુસરી મટકીકા મૂલ કરું તેરી સોલસેં રાણીઉં ફૂલ રે.
 કે હિંદવાણી તું હરામખદી બાદશાકું દેવે જવાબ રે.
 કે બાદશા કહેવે સુણ ગુજરી તુમ સુણો અમેરી ખાત રે,
 કે ત્રીસરી મટકીકા મૂલ કરો ને ગોરી ઉસકા કયા મૂલ હોય રે ?

કે તીસરી મટકીકા મૂલ કરું, તેરા મકના હાથી ડૂલ રે,
 કે હિંદવાણી તું હરામજદી બાદશાહું દેવે જવાબ રે.
 કે બાદશા કહેવે સુણ ગુજરી તુમ સુણો અમેરી બાત રે,
 કે ચોથી મટકીકા મૂલ કરો ને ગોરી ઉસકા કયા હોય મૂલ રે?
 કે ચોથી મટકીકા મૂલ કરું તારી સારી દિલ્લી ડૂલ રે,
 કે હિંદવાણી તું હરામજદી બાદશાહું દેવે જવાબ રે.
 કે બાદશા કહેવે સુણ ગુજરી તુમ સુણો અમેરી બાત રે,
 કે તેરા રૂપ તે કિને દિયા જાણે સોતું ઘડે સોનાર રે.
 કે અલ્લામિયાને મુજે રૂપ દિયા ને કરમ દિયા કિરતાર રે,
 કે હિંદવાણી તું હરામજદી બાદશાહું દેવે જવાબ રે.
 કે ગલખલ ગલખલ કયા બોલતી ગોરી બોલો સમજકી બાત રે,
 કે અકડ છકડ ગોરી કયા બોલતી કંઈ છકડ લગાઈ દો ચાર રે.
 કે હાથે ઠાલી રે હાથકડિયાં ને હાથી પર બેઠાય રે,
 કે હાથી કે હોદ્દે પર બેઠી કોઈ ^{તરફ} લેવે નામ રે.
 કે મને ન જાણીશ એકઢી, મારા ગુજર ચડે નવ લાખ રે,
 કે હિંદવાણી તું હરામજદી બાદશાહું દેવે જવાબ રે.
 કે ગુજરી કહેવે સુણ બાદશાહ તુમ સુણો અમેરી બાત રે,
 કે મારું તમાચા ને ઉડ જાય પઘડી મુખડા હો જાય લાલ રે,
 કે ટકે ટકે તેરા ટકું બેચાઈ ને દમડીકા દસ ઉંટ રે.
 કે ટકે ટકે તેરી ઢાલ બેચાઈ ને દો કોડી તરવાર રે,
 કે બાદશાહું તો ગુસ્સા લગા ને ડાઢી બેઠી માંચ રે,
 કે પ્રામણ વીરા વીનવું! તને આણું હૈયાનો હાર રે.

કે કાગળ જઈને આપજે મારા હીરીઆ દેરને હાથ રે,
કે હીરીએ કાગળ વાંચિયો ને ભાઈ ગુજરી પડી ખેડી માંચ રે.
કે ચંદીએ કાગળ વાંચિયો ને ભાઈ ગુજરી પડી ખેડી માંચ રે,
કે છેને પડી ભાઈ પડવા દો એવી લાવીશું જે ચાર રે.

કે તાણી ખાંધો ભાઈ ઢાલ તરવાર ને તાણી ખાંધો હથિયાર રે,
કે શૂરા હોય સો સૈન્ય ચલો ને નહિ કાયરકા કામ રે.
કે કેસરિયા ભાઈ વાઘા પહેરો હો જાઓ લાલ ગુલાલ રે,
કે ત્યાંથી હીરીઓ દોડીઓ ને ગયો ઘોડારની માંચ રે.
કે તાણી ખાંધો તંગડો ભાઈ ઢીલી મેલોને લગામ રે,
કે દિલ્લી જતી ઘેર આવું તો રેવંત માફ નામ રે.

કે હીરીઓ ચંદીઓ ઘોડે ચડ્યા ને ગુજર ચડ્યા નવલાખ રે,
કે હીરીઓ ઘોડો ખેડીઓ ને ઘોળી માર્યા પચાસ રે,
કે લેજે લવાની લોખ આ તો ગુજર કેરો રોગ રે,
કે ચંદીઓ ઘોડો ખેડિયો ને જય દિલ્લી મેદાન રે.
કે હીરીઓ પેઠો શહેરમાં કાંઈ નાઠા જાય રે,
કે તોપોદી ધુમરોળ હુઈ ને હુવા અંધારા ઘેર રે.
કે બાદશાહું તો ખખર નહિ ને રૈયત નાઠી જાય રે,
કે સૂતો બાદશા જાગજે તારે નગર પડ્યો લેકાર રે.
કે સૂતો બાદશા જાગીઓ ભાઈ કયા હોતા ધમરોળ રે,
કે સૂતો બાદશા જાગીઓ ને મુગલ ચડ્યા ખાંણું લાખ રે.
કે તાંબાળુ નોખત ગડગડે ને એના ઢમકે વાગે ઢાલ રે,
કે ફાગણ સુદ ચૌદશના દાંડે મામલો મચિયો જોર રે.

૧ કે ગુજરી રહીને બોલિયાં ને બોલ્યાં એકજ બોલ રે,
 કે હીરીઓ પહેરે કાંચળી ને હથિયાર મુજને આલ રે.
 કે બાદશા સાથે એસી લડું મેરા જુગમાં હો જાય નામ રે.
 કે તલવારોની તાળી પડે ને ૨બરછી આવે પાન રે.
 અગાડી પિછાડી ડેરા તાણા ને ખીચમાં રખો મેદાન રે,
 કે વચમાં રખો ગુજરી લાઇ જીતે તે લેઇ જાય રે.
 કે હીરીઓ ને ચાંદીઓ બોલિયા રાજ સાંભળો અમારી વાત રે,
 કે પહેલો તે ઘાવ તમે કરો ને અમે તમારી રૈયત રે.
 કે પહેલો ઘાવ બાદશાએ કીધો ગુજર લશ્કર માંચ રે,
 કે હીરીઓ ને ચાંદીઓ ઘુસ્સે થયા જેમ બકરામાં પડિયા વાઘ રે.
 કે તલવારોની તાળી પડે ને લોહીના વરસ્યા મેઘ રે,
 ૩ કે તમારી ગુજરી તમને મુખારક ! ગુજરી હુમારી બેન રે.

૧. આંહી ગુજરી પોતાના બહાદુર હેરને ને મહેલું મારે છે તે પરથી લાગે છે કે ગુજર સેના પ્રથમ પ્રથમ કંઠક દીલી રહી હતી.

૨. બરછી આવે પાન=શત્રુઓનાં લોહીથી જુલું મોં લાલ બન્યું છે તેવી બરછી.

૩. ક્યાની સમાપ્તિ તો આંહી જ શોભે. પણ પાછળથી લોકમાનસમાં ધાર્મિક કે કોમી સંકુચિતતા પેદા હતી તે વેળામાં એ સાંકડી ક્રોધવૃત્તિ પર કમક્ષ કરવા કેમકે આ છેલ્લો પ્રસંગ હિમેર્યો હતો—

કે ત્યાંથી ગુજરી ચાલિયાં ને ગયાં સાસુને ઘેર રે,
 કે સાસુ મેણાં બોલિયાં વહુ જવ બાદશાને ઘેર રે.
 કે આ વહુઅરને જવા દિયો હું ખીજી પરણાવું કાલ રે,
 કે ત્યાંથી ગુજરી ચાલિયાં ને ગિયાં નણદલને ઘેર રે.
 કે નણદલ મેણાં બોલિયાં બાબી જવ બાદશાને ઘેર રે,
 કે ત્યાંથી ગુજરી ચાલિયાં ને ગિયાં પાવાગઢમાંચ રે,
 કે પાવા તે ગઢમાં અતોપ થઈ ગઈ મહાકાળી કહેવાય રે.

જ્ઞાન-ગીતા

૧૧૬

પરભવનાં પાપ

[લોકસમાજમાં પાપ-પુણ્યની જે કલ્પના હતી તે પણ વાસ્તવને અનુરૂપ, સચુક્તિત્વ અને જીવનનિષ્ઠ - હતી. સામાજિક વ્યવસ્થાન નિયમોના ભંગ એટલે જ મોટું પાપ : અને તે દોષનો દંડ પણ સુમેળવતો હતો : ઓછું તોળનાર વેપારીને ચકલું બની દાણોદાણો વીણવો પડે, કાપડ ચોરનાર દરજીને ખિસ્કોલું બની ગાલા કરડવા ફાંફાં મારવાં પડે. પણ પુરુષની પહેલાં જન્મનાર સ્ત્રીને ટિટોડીને જન્મ શા માટે એ સમજતું નથી.]

§

ધનુષ્ય બાણ લઈ અરજૂન ચાલ્યા,
સામા મળીઆ ચકલા ભાઈ;
કે' ચકલા તમે જુગરા કે સુગરા,
સત્ય વચન સંભળાવો રે ભાઈ. ૧

પેલા જુગમાં વાણિયા હતા,
ઓછું અઢકું આલતા ભાઈ;
તેનાં અમને પાતક લાખ્યાં,
તેણે સરજ્યા ચકલા ભાઈ. ૨

ધનુષ્ય બાણ લઈ અરજૂન ચાલ્યા,
સામાં મળ્યાં ખીલખોડી ભાઈ;

કે' ખીલખોડી નુગરાં કે સુગરાં,
સત્ય વચન સંભળાવો રે બાઈ. ૩

પેલા તે જુગમાં દરજી રે હતાં,
કટકો કાપલો ચોરતાં રે ભાઈ;
તેનાં તે અમને પાતક લાગ્યાં,
તેણે સરજ્યાં ખીલખોડાં ભાઈ. ૪

ધનુષ્ય બાણ લઈ અરજણ ચાલ્યા,
સામાં મળ્યાં ટિટોડી બાઈ;
કે' ટિટોડી નુગરાં કે સુગરાં,
સત્ય વચન સંભળાવો બાઈ. ૫

પેલા તે જુગમાં નારી રે હતાં,
પુરુષની પહેલાં જમતાં ભાઈ;
તેનાં તે અમને પાતક લાગ્યાં,
તેણે સરજ્યાં ટિટોડી બાઈ. ૬

ધનુષ્ય બાણ લઈ અરજણ ચાલ્યા,
સામાં મળ્યાં વડવાંગડ બાઈ;
વડવાંગડ નુગરાં કે સુગરાં,
સત્ય વચન સંભળાવો રે બાઈ. ૭

પેલા જુગમાં નારી રે હતાં,
રોજ ધડાકા લેતાં ભાઈ;
તેનાં તે અમને પાતક લાગ્યાં,
તેણે સરજ્યાં વડવાંગડ બાઈ. ૮

૧૧૭

પરભવનાં પાપ (૨)

[આંહીં પણ પાણે પાની ધસવીઃઅને ચૂલે છાણું ભાંગવું ને દીવે દીવો કરવો એમાં રહેલો સામાજિક દોષ સમજતો નથી.]

§

રામજી કરસનજી મને શું ન મળ્યા,	
મેં શા કરીઆ અપરાધ;	
રામજી પાણે પાની મેં ઘસી,	
મને તેનાં લાગ્યાં પાપ.	
રામજી પાપે પાપે પરહર્યા,	
પરહરીઆં દેવ મોરાર.	૧
રામજી ધાવતાં વાછડું મેં વાળ્યાં,	
મને તેનાં લાગ્યાં પાપ.	૨
રામજી દીવે દીવો મેં કર્યો	
મને તેનાં લાગ્યાં પાપ	૩
રામજી ચૂલે છાણું મેં ભાંગ્યું	
મને તેનાં લાગ્યાં પાપ.	૪
રામજી વનમાં મોરલા મેં માર્યા	
મને તેનાં લાગ્યાં પાપ	૫

૧૧૮

આંખો

[ધર્મ અથવા જ્ઞાનને આંખાનું રૂપક અપાયું છે. રાણેા રાવ-
તીઓ એટલે રણુશી નામનો ગઢઢેલડી (પ્રાચીન મેરખી)નો રાજ્ય અને
ખીમડો કોટવાળ એ આ રાજ્યને દીક્ષા દેનાર ત્યાંનો ભક્ત ચમાર.]

§

ક્રિયો પુરષ તે લાંબો આંખલિયાનાં ખીજ ને,
ક્રિયે ને પુરષે રે આંખો રેપિયો. ૧

રાણેા રાવતીઓ લાંબો આંખલિયાનાં ખીજ ને,
ખીમડે ને કોટવાળે આંખો રેપિયો. ૨

મંગાવો મંગાવો કાંઈ કવલી ગા'નાં દૂધ ને,
દહાએ ને દૂધે રે આંખો સીંચિયો. ૩

ઈ રે આંખાનાં મૂળ ગિયાં પડતાળ ને,
ચોરાશી નેજન રે આંખો ચડી ગિયો. ૪

ઈ રે આંખાનાં રૂપલા વરણાં પાન ને,
સોના રે વરણી તો સાખું લાગિયું. ૫

ક્રિયે તે પુરષે વાળી આંખલિયાની ડાળ ને,
ક્રિયે ને પુરષે રે આંખો વેડિયો. ૬

માન-ગીતો

રાણે રાવતીએ વાળી આંખલિયાની ઠાળ્ય ને,
 ખીમડે ને કોટવાળે આંખો વેડિયો. ૭
 પેલી કેરી કાંઈ આળુ ને ગિરનાર ને,
 ખીલ તે કેરી રે સિંગલદીપમાં. ૮
 ત્રીલ કેરી કાંઈ હલ્લીને ફરખાર ને,
 ચોથી તે કેરી રે રંગતમાં વાપરી. ૯
 જોડ્યા જોડ્યા કાંઈ ખીમડિયો કોટવાળ ને,
 ચારે તે જુગનાં રે આગમ ભાખિયાં. ૧૦

૧૧૯

મોંઘો મનખો

ઝાડવે ઝાડવે માળા નાખિયા રે
 પરભુલ ! લખલે લાંબા લેખ
 મોંઘો મનખો ફરી ફરી ને મળે રે.
 પરભુલ ! મા વિના શી દીકરી રે
 પરભુલ ! બાપ વિના શા લાડ—મોંઘો. ૧
 પરભુલ ! સાસુ વિના શું સાસરું રે
 પરભુલ ! સાસરા વિના શી લાજ—મોંઘો. ૨

૧. અમુક સાધક ભક્તોએ એક મંડળ, જેમાં નવલ-તોળી, માલદે-રૂપાદે,
 રામદે પીર ને દાસુલદે, કલીબચા ને એની હુરમ વગેરેનો સમાવેશ થતો.

પરભુજી ! જેઠ વિના શા ઘુંઘટા રે
 પરભુજી ! જેઠાણી વિના શો વાદ—મેંઘો. ૩
 પરભુજી ! દેર વિના શાં હસવાં રે
 પરભુજી ! દેરાણી વિના શી જોડ—મેંઘો. ૪
 પરભુજી ! વીરા વિના શી ઝેનડી રે
 પરભુજી ! લોજાઈ વિના શાં માન—મેંઘો. ૫

૧૨૦

પરાણીઆને

મારગ મેલીને પરમારગે નો જાયેં વાલા !

ભિલા ગડગોથડાં ખાયેં પરાણીઆ !

દીઠડે મારગ જાયેં. ૧.

ઊંડા ઊંડા જળની આજ્યું નો કરીએ વાલા !

કાંઠે ઝેસીને નાયેં રે પરાણીઆ !

દીઠડે મારગ જાયેં. ૨.

પર રે અસતરીની આજ્યું નો કરીએ વાલા !

આજ્યું કરીએ તો ગાળ ખાયેં રે પરાણીઆ !

દીઠડે મારગ જાયેં. ૩.

ઊંચા ઊંચા ઝાડની આજ્યું નો કરીએ વાલા !

નીચાં પડયાં ફૂળ ખાયેં પરાણીઆ !

દીઠડે મારગ જાયેં. ૪.

૧૨૧

કુંડુંબ-વડલો

મારે આંગણુ વડ પીપળની છાંય ને,
 પાંદડે થોડો ને ડાળે અત ઘણો રે લોલ. ૧

ડાળે ડાળે પરભુજનો વાસ ને,
 પાંદડે ને પાંદડે દીવા બળે રે લોલ. ૨

સસરો મારો અરજણુ લીમ ને,
 સાસુડી સમઢરીઆ માયલી વેળડી રે લોલ. ૩

જેઠ મારો આપાલીલો મેઘ ને,
 જેઠાણી ઝખુકે ઝીણી વીજળી રે લોલ. ૪

દેર મારો દેવળસંગનું દેરું ને
 દેરાણી દેવળસંગ માયલી પૂતળી રે લોલ. ૫

નણુંદ મારી વાડી માયલી વેલ્ય ને
 નણુદોઈ મારો વાડી માયલો વાંદરો રે લોલ. ૬

૧૨૨

દાડનાં ગીત

[દાડનાં ગીતો ઘણે ભાગે ગુજરાતમાં જ છે કેમકે ત્યાં દાડ
 ગાળનારી કોમે વસે છે જેની સ્ત્રીઓ પણ પીએ છે. કાઠિયાવાડની

જીઓ લગભગ સુરાથી મુક્ત હોવા છતાં, આ ગીતો ગાનારી મને
આંહી જ મળેલી.]

§

મહુડો	રોયો	માણુરાજ,	હું	મૈયારી	રે
હોવે	હોવે	માણુરાજ,	હું	મૈયારી	રે
મહુડો	સીંચો	માણુરાજ	"	"	"
મહુડો	ટોચો	માણુરાજ	"	"	"
મહુડો	વેડયો	માણુરાજ	"	"	"
દારૂ	પાડયો	માણુરાજ	"	"	"
દારૂ	પીધો	માણુરાજ	"	"	"
લેરું	લીધી	માણુરાજ	"	"	"

*

*

*

અરધાનો	સીસો	લીધો	છે	મધરો	દારૂ	મારો	છે
મેં	તો	જાણે	અજાણે	પીધો	છે	"	"
મને	તેની	લેરડીઉં	આવે	છે	"	"	"
મારા	પગ	કેરાં	કડલાં	રે	"	"	"
એ	તો	દારૂડામાં	ડૂલ્યાં	રે	"	"	"
મારી	કેડય	કેરો	ઘાઘરો	રે	"	"	"
એ	તો	દારૂડામાં	ડૂલ્યો	રે	"	"	"

પરિશિષ્ટ

['બિન્દી ખધાર્યા' ગીત ૨૩ : પાનું ૨૮-તે ખંડિત ગીતનો આ પૂરો પાઠ છે.]

§

ખેતર પાદર વાળા દેરજી,
ભાભી ભાત લૈ હાલી રે,
વગડીઆમાં દેરજી ફૂલ્યા. ૧

મારો નૈ તો માનું દેરજી,
કાગડીએ ભાત ખોટયાં રે-વગડીઆમાં ૨

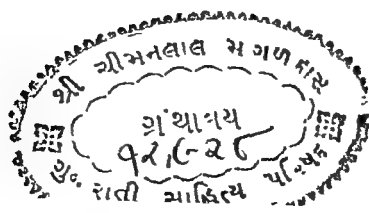
સારો સોટો વાઢયો દેરજી,
સોટુંડે સખકાબ્યાં રે-વગડીઆમાં ૩

કાંખમાંખચકી ને હાથમાંજોડા,
લીધો મૈયરીઆનો મારગ રે-વગડીઆમાં ૪

આઘેરાક જતતાં કાપર ખોલી,
વગર તેડી હાલી રે-વગડીઆમાં ૫

સોવરીએ જતતાં સંયદું ખોલી,
જોડયણ મારી આવી રે-વગડીઆમાં ૬

- ચોરે તે બેઠા દાદોજી બોલ્યા,
ખોળાની ખૂંદનાર આવી રે-વગડીઆમાં૦ ૭
- માયીએ બેઠાં માતાજી બોલ્યાં,
ધમક ઘેડી આવી રે-વગડીઆમાં૦ ૮
- બેટડો ધરાવતાં ભાભી બોલ્યાં,
વાદની વદનાર આવી રે-વગડીઆમાં૦ ૯
- ધોડાં ખેલવતા વીરોજી બોલ્યા,
કાપડાં લેણી આવી રે-વગડીઆમાં૦ ૧૦
- ઝાંપલે આવતાં કૂતરી બોલી,
ધોકા ઢીપણુ આવી રે-વગડીઆમાં૦ ૧૧
- ઘરમાં જતાં મીંદડી બોલી,
તાવણુ ચાટનારી આવી રે-વગડીઆમાં૦ ૧૨
- કનેરે જતાં બિંદર બોલ્યો,
ચાંદનારી ચૂંદનારી આવી રે-વગડીઆમાં૦ ૧૩
- મોભારે જતો હોલો બોલ્યો,
હો ! હો ! કરતી આવી રે-વગડીઆમાં૦ ૧૪

શ્રી. મેઘાણીનાં પુસ્તકો

લાંબી વાર્તાઓ

સત્યની શોધમાં	૧—૦—૦	અપરાધી	૨—૮—૦
સોારઠ, તારાં		નિરંજન	૨—૦—૦
વહેતાં પાણી	૨—૮—૦	વેવિશાળ	૧—૪—૦
વસુંધરાનાં વહાલાં દવલાં	૧—૮—૦	ખીડેલાં દાર	૨—૦—૦
સમરાંગણુ	૧—૮—૦	બહારવટિયો જોગીદાસ	૦—૪—૦
રા' ગંગાજળિયો	૧—૮—૦	તુલસી-ક્યારો	૨—૮—૦
ગુજરાતનો જય	૧—૮—૦		

લઘુકથાઓ

જેલઓફિસની બારી	૧—૦—૦	પ્રતિમાઓ	૧—૪—૦
ઓળીયો અને ખીજી		પલકારા	૧—૮—૦
પ્રેમકથાઓ	૦—૪—૦	મેઘાણીની નવલિકાઓ	
વર્તમાન યુગના		ભા. ૧ અને ભા. ૨	
બહારવટિયા	૦—૬—૦	(છપાય છે)	
કુરબાનીની કથાઓ	૦—૬—૦		

ગીતો

યુગવંદના	૨—૦—૦	વેણીનાં ફૂલ	૦—૮—૦
એકતારો	૧—૦—૦	કિલ્લોલ	૦—૮—૦

નાટકો

શાહજહાં (અનુવાદ)	૧—૦—૦	વઠેલાં અને ખીજાં	
રાણી પ્રતાપ	૧—૮—૦	નાટકો	૧—૦—૦

લોકસાહિત્ય [મેઘાણી સંપાદિત]

પુરાતન જ્યોત	૧—૮-૦	ચૂંદડી ભા. ૧	૦-૧૦-૦
સોરઠી સંતો	૦-૧૨-૦	” ” ૨	૦-૧૨-૦
[બંનેમાં સંત-કથાઓ]		[બંને લક્ષ્મીગીતના સંગ્રહો]	
ધરતીનું ધાવણુ : લોકસાહિત્ય :		રઘિયાણી રાત ભા. ૧	૦-૧૦-૦
પુસ્તક ૧ છું	૨-૦-૦	” ” ” ૨	૦-૧૨-૦
” ૨ છું (છપાય છે.)		” ” ” ૩	૦-૧૦-૦
કંકાવટી ભા. ૧	૦-૧૨-૦	[સ્ત્રીઓનાં ગીતો]	
” ” ૨	૦-૧૪-૦	સોરઠી ગીતકથાઓ	૧-૦-૦
[બંનેમાં વ્રતકથાઓ]		[ફહા-સાહિત્ય]	

સોરઠી કથાસાહિત્ય

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર ભા. ૧	૧-૮-૦	સોરઠી બહારવટિયા ભા. ૧	૧-૦-૦
” ” ” ૨	૧-૮-૦	” ” ” ૨	૨-૦-૦
” ” ” ૩	૨-૦-૦	” ” ” ૩	૧-૮-૦
” ” ” ૪	૨-૦-૦	દાદાજીની વાતો	૦-૮-૦
” ” ” ૫	૧-૮-૦	ડોસીમાની વાતો	૦-૮-૦

પ્રવાસ-સાહિત્ય

સૌરાષ્ટ્રનાં ખંડેરોમાં ૦-૮-૦—સોરઠને તીરે તીરે ૦-૮-૦

મળવાનું ઠેકાણું : ગુજ્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય
ગાંધી રોડ : અમદાવાદ

સૂચિપત્ર

[જૂન : ૧૯૪૨]

ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય
ગાંધી રસ્તા : અમદાવાદ.

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય ની ત્રણ ગ્રંથમાળાઓ

તરુણ ગ્રંથમાલા

માત્ર એક જ વર્ષમાં સૌને પ્રિય થઈ પડેલ
એક અનૈડ ગ્રંથમાળા : પાકું પૃંદું : વાર્ષિક
લવાનમ : રૂપિયા ચાર : પાન આશરે ૬૦૦થી
૭૦૦ : પોસ્ટેજ સાથે. હળવું છતાં મુંઝર સાહિત્ય.

ગૂર્જર બાળગ્રંથાવલિ

[સચિત્ર]

બાર પુસ્તક : ૬૫૦ પાન સાથે એક ભેટ
પુસ્તક, વાર્તા, કાવ્ય, ઇતિહાસ, પ્રવાસ,
વિજ્ઞાન, હુન્નર-ઉદ્યોગ, હાસ્ય, ગણિત,
ઉપાણી, સંવાદ, પ્રાણી, ખગોળવિદ્યા વગેરે
આકર્ષવનને સ્પર્શતા વિષયોની, બાળકો
સમજી શકે તેવી ભાષામાં, બાળસાહિત્યની
દુનિયામાં પ્રસિદ્ધિ મેળવેલા લેખકોના
સહકારથી તૈયાર થયેલી અનુપમ ગ્રંથમાલા:
ત્રણે વર્ષના રૂ. ૧૨-૧૨-૦ (ભેટ પુસ્તક સાથે)

ગૂર્જર ગ્રંથમાલા

દિલ્હીના સર્વશ્રેષ્ઠ સાહિત્યકારનાં સર્વોત્તમ
પુસ્તકો આપતી ગ્રંથમાલા : તરુણ ગ્રંથા-
વલિના ગ્રાહકોને આ ગ્રંથમાળાનાં પુસ્તકો
પર પંદર ટકા ડિસ્કન આપવામાં આવે છે.

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય : ગાંધી રસ્તો : અમદાવાદ

બાલસાહિત્ય	
૧ બિશેરી પદ્ય	૨૦ અંગુલિયાબાધ
(રમણનાથ શાહ) ૦-૩-૦	[ભાગ ૧ીજે] ૦-૩-૦
૨ પા પા પગડી, ૦-૬-૦	ગૂર્જરબાલગ્રંથાવલિ (સચિત્ર)
૩-૪ દેશદેશની વીર	[પહેલા વર્ષનાં પુસ્તકો]
કથાઓ [સચિત્ર]	૨૧ પ્રાતિઃકથાઓ
ભાગ ૧-૨ „ ૧-૧૨-૦	[ચોથી આવૃત્તિ] ૦-૨-૬
૫-૬ દેશદેશની અદ્-	૨૨ હીરામોતી
ભુત વાનો [સચિત્ર]	[ત્રીજી આવૃત્તિ] ૦-૩-૦
ભાગ ૧-૨ „ ૧-૧૦-૦	૨૩ ભુલભુલ „ ૦-૨-૬
૭-૮ બાળકોનું મદા-	૨૪ દન દન દન „ ૦-૨-૬
ભારત ભાગ ૧-૨	૨૫ ક્યારે સમજશું ? „ ૦-૩-૦
સચિત્ર „ ૧-૧૨-૦	૨૬ ટોલરેટાચની
૯ શેખિન્સન કૂઓ ૧-૪-૦	નીતિકથાઓ „ ૦-૩-૦
૧૦ ડોનકવીકોટ ૦-૮-૦	૨૭ વરતો અને
૧૧ સંવાદ કુચુમ ૦-૮-૦	ઉખાલ્યાં „ ૦-૨-૬
૧૨ બાઈબલ કથાઓ ૦-૮-૦	૨૮ વેરાયલાં ફૂલ „ ૦-૩-૦
૧૩ કાગળ પત્રો ૦-૩-૦	૨૯ રઝળતો
૧૪ રાષ્ટ્રધ્વજ ૦-૪-૦	રાજહંસ „ ૦-૩-૦
૧૫ બહારવટિયો મીરખાં ૦-૫-૦	૩૦ પ્રશ્નપેટી „ ૦-૩-૦
૧૬ બાલ ભજનાવલી ૦-૩-૦	૩૧ ગણિતગમ્મત „ ૦-૨-૬
૧૭ આપણે પાપે ૦-૨-૬	૩૨ હસતું મોં „ ૦-૩-૦
૧૮ યુવારો ૦-૩-૦	૩૩ પ્રાણીવર્ણન (ત્રીજી) ૦-૫-૦
૧૯ સમર્પણની કથાઓ	૩૪ બાળકોની રમતો „ ૦-૪-૦
[ટાગોર] ૦-૬-૦	૩૫ ધરતીકંપ „ ૦-૪-૦
	૩૬ ચાર સુંદર સંવાદે ૦-૦-૦

૩૭ જાપાનનો

જાપાનમુખી „ ૦-૩-૦

૩૮ ચાંદો સરજ „ ૦-૪-૦

૩૯ જંગલમાં રખડતાં „ ૦-૪-૦

૪૦ જ્ઞાનગંગા „ ૦-૩-૦

ખીજી વર્ષ (સચિત્ર)

૪૧ અંતરનાં અજવાળાં

[ખીજીવાર] ૦-૫-૦

૪૨ કૂતરાંની કહાણી „ ૦-૮-૦

૪૩ ગરવી ગુજરાત „ ૦-૭-૦

૪૪ જગતના જંગલ-

માંથી „ ૦-૫-૦

૪૫ કીર્તિમંદિર „ ૦-૬-૦

૪૬ વાઘની બોડમાં „ ૦-૬-૦

૪૭ વિજ્ઞાનવિનોદ „ ૦-૫-૦

૪૮ નાનકડી વાતો „ ૦-૬-૦

૪૯ કથાગીતો „ ૦-૮-૦

૫૦ વાનર પુરાણ ૦-૬-૦

૫૧ જનપદ ભા. ૧

(ખીજી આવૃત્તિ) ૦-૧૨-૦

ખીજી વર્ષ (સચિત્ર)

૫૨ ચાંદની ૦-૪-૦

૫૩ શિકારકથાઓ ૦-૮-૦

૫૪ રમકડાં ૦-૬-૦

૫૫ ભવ્ય જગત ૦-૧૦-૦

૫૬ પદ્મીમિત્રો ૦-૫-૦

૫૭ તુલસીદાસ ૦-૩-૦

૫૮ ચાંદો ગામડામાં ૦-૪-૦

૫૯ સુમનસૌરભ ૦-૫-૦

૬૦ વિમાનની વાતો ૦-૭-૦

૬૧ અમર યાત્રાધામો ૧-૦-૦

સુંદર બાલ ને કુમાર સાહિત્ય.

વિદ્યાર્થી વાચનમાળા સચિત્ર

દરેક શ્રેણીમાં ૨૦ પુસ્તકો છે.

પહેલી શ્રેણી ૨-૦-૦

„ ખીજી „ ૨-૦-૦

„ ત્રીજી „ ૨-૦-૦

„ ચોથી „ ૨-૦-૦

„ પાંચમી „ ૨-૪-૦

„ છઠી „ ૨-૦-૦

„ સાતમી „ ૨-૦-૦

„ આઠમી „ ૨-૦-૦

„ નવમી „ ૨-૦-૦

„ દસમી „ ૨-૦-૦

(મનુભાઈ બોધાણી કૃત)

જનપદ: ભાગ ખીજો ૦-૧૨-૦

જનપદ: ભાગ ત્રીજો ૦-૧૨-૦

ખાટીમીઠી બાલવાતો ૦-૧૨-૦

કાળિયાર ને ખીજી

પ્રાણીકથાઓ ૧-૮-૦

સુંદર વાતો (ગિજુભાઈ) ૦-૬-૦

ભેરુ „ ૦-૬-૦

ગુજર્ અથરતન કાર્યાલય : ગાંધી રસ્તો : અમદાવાદ

રૂપકથા ભાગ ૧-૨	૦-૮-૦	સરદશાશુની ગાગાવાલો	૧-૮-૦
સહિયાયા(નવી આવૃત્તિ) ૦-૫-૦		દેવકથાઓ	૦-૬-૦
આવૃત્તિ કાવે (કુટુંબ વાર્તાઓ) ૦-૬-૦		સહિષ્ણુ દરજ્જા	૦-૮-૦
નરસીર	૦-૩-૦	પાનાળ પ્રવેશ	૦-૧૪-૦
ચિંતનની વેદાપર	૦-૩-૦	સાનસિદ્ધોની સૃષ્ટિ	૧-૧૨-૦
કુસોલિની	૦-૪-૦	ખગ્તનાની શોધમાં	૧-૦-૦
નવરંગી ખાળકો(દિવેટિયા) ૦-૪-૦		બારતની મદાન ભોષાનિઓ	૦-૩-૦
ખાલવાડી	૦-૮-૦	માથાનું દાન-નાટક (ર.સાની) ૦-૮-૦	
એકદત્તો ઓકરો(અં.કા.બદ) ૦-૬-૦		રૂપાની ગાય	૦-૮-૦
ટોટરટી	૦-૬-૦	પંચા (ધૂમકેતુ)	૦-૬-૦
રાતું રૂસ ભાગ ૧-૨-૩		બીલકુસાર ને બીજાનાટકો	૦-૫-૦
પાકું પુંકું	૨-૮-૦	માથાખાલ ને બીજા વાલો	૦-૬-૦
એકદત્તું માનની (સચિત્ર) ૦-૧૦-૦		શિકાર (આવડા)	૧-૮-૦
માનવીની ધર	૦-૧૦-૦	શૌર્યનાં તેજ(મ.ભેદાણી)	૧-૮-૦
ખાલવાડી (ખી.ટા.સાદ)	૦-૮-૦	બૂમણું	૦-૧૨-૦
જર્વામર્દ (વ્યખિખખુ)	૦-૮-૦	કથાકુંજ	૦-૪-૦
કેયડા સંગ્રહ ૧-૨	૧-૦-૦	ખાલગીત ભાગ ૧-૨	૧-૮-૦
રમુછ કુચકા	૦-૮-૦	(ભાઈચંદ પૂંજ,ભાઈ)	
વપાનની રમણી	૦-૮-૦	પારવાં	૦-૩-૦
કુમારોની પ્રવાસકથા	૦-૮-૦	રાયલુ: ભાગ બીજો	૦-૩-૦
જંગલ કથાઓ	૦-૧૦-૦	ખાલવાનાં પરાક્રમે	
આલમની અન્યબળીઓ	૦-૮-૦	(હંસા ગડેન)	૧-૮-૦
ગૂંડરાતનાઈની મિજલસો	૦-૪-૦	ખાલવાર્તાવળી	૧-૪-૦
રવદેશનાઈની મિજલસો	૦-૧૪-૦	અરુણનું અદ્ભુત સ્વપ્ન	૧-૮-૦
મહાસભાના પ્રમુખો(સચિત્ર) ૧-૦-૦		ગોળીચારની કુસાફરી	

ગૂર્જર અંધરતન કાર્યાલય : ગાંધી રસ્તો :

રાસગંગા	૦-૮-૦	ભારતના મહાન વૈજ્ઞાનિકો ૩-૦-૦
રણુખંડા (મગનલાલ બ્રહ્મભટ્ટ) ૨-૦-૦		લેનિન (નીરુ દેસાઈ) ૧-૮-૦
કીર્તિસ્તંભ ,, ૧-૦-૦		રશિયન નારી ૦-૧૦-૦
વિદ્યાર્થી અને યુવકોને ૦-૪-૦		દેશદેશની વીરકથાઓ ૧-૨ ૧-૧૨-૦
દૃષ્ટાંત શતક ૦-૧૦-૦		મૌલાના આઝાદ ૦-૪-૦
રાજકથા ૦-૧૦-૦		હંકી વાર્તાઓ
બાલશિક્ષણ		તણખા ભાગ ૧ (ધૂમકેતુ) ૧-૮-૦
બાલ વાંચનમાળાનાં		,, ,, ૨ ,, ૧-૮-૦
છ પુસ્તકો (સોમાભાઈ) ૦-૧૧-૬		,, ,, ૩ ,, ૧-૮-૦
બાલલેખન ૧-૨-૩-૪ ,, ૦-૧૨-૦		,, ,, ૪ ,, ૨-૮-૦
બાલ ગણિત ૧ થી ૪ ,, ૦-૧૨-૬		પ્રદીપ ,, ૧-૧૨-૦
નાની પોથી (ધૂમકેતુ) ૦-૧-૦		ધૂમ્રશિખા (ર. દલાલ) ૧-૪-૦
પહેલી-બીજી-ત્રીજી ,, ૦-૪-૬		અંગાર ,, ૧-૪-૦
મોટેસરી પદ્ધતિઓ		સુક્તિકાર ,, ૧-૪-૦
બ્યાકરણ શિક્ષણ ૦-૧૨-૦		પુષ્પાંજલિ ,, ૧-૦-૦
જીવનચરિત્રો		ચા-ધર: ભાગ પહેલો ૧-૦-૦
પરશુરામ ધૂમકેતુ ૦-૩-૦		,, ,, બીજો ૧-૮-૦
નેપોલિયન ,, ૦-૨-૦		છબી (શરદ્દયાબુ) ૧-૪-૦
હેમચંદ્રાચાર્ય ,, ૧-૮-૦		પરિણીતા ,, ૦-૮-૦
મહાસભાના પ્રમુખો ૧-૦-૦		સ્વામી ,, ૧-૪-૦
નવયુવાન સુભાષ (આચાર્ય) ૦-૮-૦		કાશીનાથ ,, ૧-૧૨-૦
મુસોલિની ૦-૪-૦		તિલોત્તમા ૦-૬-૦
હેમચંદ્રાચાર્ય (પં. બેચરદાસ) ૧-૮-૦		શિકાર (આવડા) ૧-૮-૦
અડધે રસ્તે (મુનશી) ૩-૦-૦		શૌર્યનાં તેજ (બેધાણી) ૧-૮-૦
સોરઠી સંતો (બેધાણી) ૧-૦-૦		જુમણું ,, ૦-૧૨-૦
તારણદાર [અ. રમણલાલ ભટ્ટ] ૧-૪-૦		

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય : ગાંધી રસ્તો : અમદાવાદ

રાજસંન્યાસી	”	૩-૦-૦	કર્મભૂમિ ભા. ૧-૨	
નિરંજન (મેઘાણી)		૨-૦-૦	સચિત્ર (ત્રેમયંદ્ર) ૪-૮-૦	
સોરઠ, તારાં વહેતાં પાણી	”	૨-૮-૦	ગોદાન ૧-૨	” ૫-૦-૦
અપરાધી (મેઘાણી)		૨-૮-૦	વિશેષચિન્તા (ચુ. વ. શાહ)	૩-૦-૦
વેવિશાળ	”	૨-૦-૦	કર્મચોગી રાજેશ્વર	” ૨-૦-૦
તુલસીકથારો	”	૨-૮-૦	અવંતિનાથ	” ૨-૦-૦
ખીડેલાં દ્વાર	”	૨-૦-૦	રાજદત્તા	” ૨-૦-૦
રા’ ગંગાજળિયો	”	૧-૮-૦	રૂપમતી	” ૨-૮-૦
ગૂજરાતનો જય ૧-૨,		૪-૦-૦	પુત્રગન્ધ (ગુ. આચાર્ય)	૨-૮-૦
સમરાંગણ	”	૧-૮-૦	દેશદિવાન	” ૧-૧૨-૦
વસુંધરાના વડાલાદવલાં	”	૧-૮-૦	જગતના મંદિરમાં,	” ૨-૦-૦
પરિણીતા (શરદાખા)		૦-૮-૦	રૂઢિના કલંક	” ૨-૮-૦
પક્ષીસમાજ	”	૧-૪-૦	દિક્ષારામ (મા. જ્ઞેશી)	૧-૮-૦
ચંદ્રનાથ	”	૦-૧૪-૦	ત્રેમળ જ્યોતિ	” ૧-૮-૦
ગુહદાહ	”	૩-૦-૦	યામા	” ૪-૦-૦
શ્રીકાંત ભા. ૧-૨	”	૩-૦-૦	પ્રલયમૂર્તિ (મો. ધામી)	૧-૧૨-૦
” ” ત્રીજો,		૨-૦-૦	પરિચારિકા	” ૧-૪-૦
” ” ચોથો,		૨-૦-૦	જીવન સંગીત	
દેવદાસ	”	૧-૦-૦	(ડો. હરિપ્રસાદ)	” ૨-૦-૦
મેઠો બળવો (જયભિખુ) ૧-૦-૦			આઝાદીનો જંગ	” ૧-૮-૦
રાત પડતી હતી		૦-૧૫-૦	રંબા (જેઠાલાલ ત્રિવેદી)	” ૧-૪-૦
બીખો ચોટો		૨-૦-૦	મુવણી (ર. દલાલ)	” ૨-૦-૦
પારકાં જણ્યાં		૧-૮-૦	અમ્મા (ભોગીલાલ ગાંધી)	” ૨-૦-૦
પ્રતિજ્ઞા (ધનશંકર)		૨-૦-૦	આસિરદંટ કલેક્ટર	
શયનાન (ટાલ્કોથ)		૧-૦-૦	(ભા. દીવેટિયા)	” ૨-૮-૦
			કલંકિત (અપ્પન સિંહલર)	” ૧-૪-૦

ગૂર્જર અંથરત્ન કાર્યાલય : ગાંધી રસ્તો : અમદાવાદ

મુસ્લીમાનો દેવ (રા. મ.

ગેયી) ૨-૪-૦

સાનવનાનાં મૂલ્ય ૩-૬-૦

નરેન (દિવ પચાવડા) ૧-૧૪-૦

નાટકો

પદ્મા (ધૂમકેતુ) ૦-૬-૦

બીલકુમારને બીજાં નાટકો ૦-૫-૦

દંડીકુમારને બીજાં નાટકો ૧-૮-૦

લાલચલાં (ગેધાણી) ૧-૦-૦

રાજ્ય પ્રતાપ „ ૧-૮-૦

જલગીર નૃસિંહાં

(નાનાલાલ કવિ) ૩-૪-૦

રક્ષાબંધન ૧-૦-૦

દરીન્દ્રનાં બે નાટકો ૦-૧૭-૦

દીંગણી ૦-૧૨-૦

સાંભાવિન મુંદરલાલ ૧-૪-૦

ચિદ્દેવેન્દ્ર (ન. પટેલ) ૨-૦-૦

માથાનું દાન ૦-૮-૦

રૂપાની ગાય ૦-૮-૦

પ્રતિજ્ઞા (રમણિકલાલ) ૦-૬-૦

રાગની રાણી „ ૦-૮-૦

અંધકાર વચ્ચે ને બીજાં

નાટકો (ઉદુલાલ ગાંધી) ૧-૦-૦

અપ્સરા ને બીજાં નાટકો „ ૧-૦-૦

જનનિકા (જયંતિ દલાલ) ૧-૬-૦

આરોગ્ય

(દેવાદેવાનાં નાથાનાં કૃત)

માનવરોગ મંદિર સગિય ૧-૪-૦

માનવીનું આરોગ્ય „ ૧-૦-૦

પ્રવાસ

પગદંડી સગિય (ધૂમકેતુ) ૧-૮-૦

પ્રવાસનાં સંસ્મરણ

(ર. ત્રિવેદી) ૧-૦-૦

ભારત નર્મન ૧-૧૨-૦

કાવ્યસંગ્રહો

નર્મદનું પદ્યમંદિર ૧-૮-૦

રોપનાં કાવ્યો (રા. પાકક) ૨-૦-૦

ઉદયરંગ ૦-૪-૦

એકનારો (ગેધાણી) ૧-૦-૦

વેણીનાં કૃત „ ૦-૮-૦

કિલોલ „ ૦-૮-૦

લાલચલાં „ ૦-૮-૦

પરિમલ (ર. દલાલ) ૨-૦-૦

પાંખડીઓ (મુકતકો) ૦-૧૨-૦

રઠિયાળી રાત ૧ (ગેધાણી) ૧-૪-૦

„ „ ૨ „ ૧-૮-૦

„ „ ૩ „ ૦-૧૦-૦

„ „ ૪ „ ૧-૮-૦

ચુદડી ભા. ૧-૨ „ ૧-૬-૦

અર્ચન કાવ્યસંગ્રહ ૨-૦-૦

ગોરસી (ઉદુલાલ ગાંધી) ૧-૦-૦

ગૂર્જર અંથરતન કાર્યાલય : ગાંધી રસ્તો : અમ

શતદલ (મુદતકો) ,, ૧-૦-૦	રજકણુ ,, ૧-૮-૦
કાવ્યસંહિતા (અનામી) ૧-૦-૦	જલથિદુ ,, ૧-૮-૦
જનની ૧-૪-૦	સ્વૈરવિહાર: બીજો (પાઠક) ૧-૪-૦
યુગપલટો (નાનાલાલ કવિ) ૧-૪-૦	માનસવિજ્ઞાનનો દષ્ટિકોણ ૧-૪-૦
ગીતાંજલિ (ટાગોર) ૩-૦-૦	નર્મદનું ગદ્યમંદિર ૨-૮-૦
સાંધ્યગીત (કાલક) ૧-૪-૦	હિંદનાં વિદ્યાપીઠો
ધર્મ-નીતિ-શિક્ષણ ને [૨. ત્રિવેદી] ૧-૮-૦	
સાહિત્યના અંથો	સ્મૃતિ ને દર્શન ,, ૧-૮-૦
ધ્વરનો ઇન્કાર	ગૂજરાતી સાહિત્ય તેનું
(નરસિંહભાઈ પટેલ) ૧-૮-૦	મનન અને વિવેચન
નીતિશાસ્ત્ર પ્રવેશ (રામચંદ્ર શુક્લ) ૨-૦-૦	
(વા. મ. જોષી એમ.એ.) ૩-૮-૦	વિવેચનમુકુર (વિશ્વનાથ) ૨-૮-૦
વિવેચના (વિ. ત્રિવેદી) ૨-૮-૦	વાલ્મીકિનું આર્પદર્શન ૧-૮-૦
નવાં વિવેચનો	ભોગીંદ્રરાવ દીવેટિયાનું
(નવલરામ ત્રિવેદી) ૨-૪-૦	જીવન-સમય ને સાહિત્ય ૨-૦-૦
કેતકીનાં પુષ્પો ,, ૧-૮-૦	સંસ્કૃતિનાં ઝેણુ ૧-૧૨-૦
નાટ્યશાસ્ત્ર ૫-૦-૦ ૨-૮-૦	અંથરથવાહુમય ૩૩-૩૪ ૦-૧૨-૦
કાવ્યશાસ્ત્ર ૫-૦-૦ ૨-૮-૦	,, ૧૯૩૪-૩૫ ૦-૧૨-૦
સંગીતશાસ્ત્ર ૫-૦-૦ ૨-૮-૦	,, ૧૯૩૬-૩૭ ૦-૧૨-૦
જર્થતિ વ્યાખ્યાનો	,, ૧૯૩૭-૩૮ ૦-૧૨-૦
(સં. નવલરામ ત્રિવેદી) ૨-૪-૦	,, ૧૯૩૮-૩૯ ૦-૧૨-૦
લોકસાહિત્ય (મેઘાણી) ૨-૦-૦	,, ૧૯૩૯-૪૦ ૧-૮-૦
મર્જન ને ચિંતન	,, ૧૯૪૦-૪૧ ૧-૮-૦
(ધૂમકેતુ) ૧-૮-૦	ગૂજરાતની અસ્મિતા (પાઠી)
પાનગોપિઠ ,, ૧-૮-૦	(કનૈયાલાલ મુનશી) ૧-૯-૦

ગૂજર્ અંથરત્ન કાર્યાલય : ગાંધી રસ્તો : અમદાવાદ

વિચાર વિચી ૦-૮-૦

પ્રાચીન સાહિત્ય (રાગોર) ૦-૭-૦

હાસ્યરસનાં પુસ્તકો

આકાશનાં પુષ્પો (ગ.મહેતા) ૧-૮-૦

નકો નગરીયો (ઓલિયા
જોશી) ૨-૮-૦

સ્વૈર વિદ્યાર : પહેલો અને બીજો
(રા. પાઠક) ૨-૧૨-૦

પાનગોષ્ઠિ (ધૂમકેતુ) ૧-૮-૦

હાસ્યમંદિર (ર. નીલકંઠ) ૨-૦-૦

ભદ્રંભદ્ર „ ૨-૮-૦

નાચુક સ્વારી ૧-૮-૦

કેતકીનાં પુષ્પો (નવલરામ) ૧-૮-૦

ઈતિહાસ ગ્રંથો

ગૂર્જરાતનું પાટનગર અમદાવાદ
૧૦૩ ચિત્રો સહિત .

(રત્નમણીરાવ) ૬-૦-૦

ખંભાતનો ઇતિહાસ „ ૪-૮-૦

રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય

આખરી ફેસલો

ભા. ૧-૨-૮-૪ પાકું પુંકું

(મહાત્માજી) ૬-૪-૦

કાચું પુંકું ૫-૦-૦

સંપૂર્ણ દાહનિર્ગેષ „ ૦-૮-૦

દરિદ્ર બાગવત „ પાકું ૧-૦-૦

તરણુ ભારત (સાદાજી) ૧-૧૨-૦

અન્ના „ ૨-૦-૦

ભારતમાં અંગ્રેજી રાજ્ય

સચિત્ર ભા. ૧-૨ ૧૦-૦-૦

મીઠાવેરો ભા. ૧-૨ ૦-૮-૦

રંગદેવનો દુર્ગ (દક્ષિણ

આફ્રિકાનો પ્રદેશ) બે

બાગમાં (સચિત્ર) ૫-૦-૦

દિંદ કથે રસ્તે (જવાહરલાલ) ૦-૨-૦

હન્દિરાને પત્રો („) ૦-૮-૦

ખેડૂતોની સમસ્યા . ૧-૪-૦

શહીદી ૧-૪-૦

સમાજવાદ શા માટે ! ૧-૦-૦

માવિષ્ટ સમાજ ૨-૦-૦

ભારતીય સ્વરાજ્ય ૪-૮-૦

પ્રગતિશીલ જાપાન ૧-૦-૦

હિંદુસ્તાનના વેપાર-

ઉદ્યોગનો નાશ (નથી) ૦-૮-૦

ખેડૂં પાપ યાત્રે દિંદુ-

સ્નાનની પાપમાઘી

(જોષાભદ્રાસ પટેલ) ૦-૬-૦

અંગાળા બેલાલ ૦-૭-૦

સ્વરાજ્યનાં ગીતો ૦-૧૦-૦

નવયુવાન સુભાષ ૦-૮-૦

દેશીરાજ્યો ને દેશરેશન ૫-૦-૦

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાચોલય : ગાંધી રસ્તો : અમદાવાદ

આ. કૃપલાનીના લેખો ૨-૦-૦	અતેશાર્થસાહિત્ય-સંગ્રહ
આરડોલીનો ઇતિહાસ	સં. ચતુરવિન્યસ] ૨-૦-૦
(મહાદેવ દેસાઈ) પાકી ૧-૧૨-૦	રાજપ્રશ્નીય સટીક
સત્યાગ્રહ ઇન સાહિત્ય	[દિવનાગરી ટાઈપમાં પત્રા-
આક્રિકા (ગાંધીજી)	કારે અનુવાદ સહિત]
(અંગ્રેજીમાં) ૪-૮-૦	[સં. પં. ખેચરદાસ] ૫-૪-૦
જૈન સાહિત્ય	પર્યુષણપર્વનાં વ્યાખ્યાનો
અંગ્રેજી અનુવાદ નોટ્સ	મુંબઈ ૧-૨-૩ ૧-૮-૦
કોપ સાથેનાં સાત	આધ્યાત્મિક વિદ્યાસક્રમ
સંપાદનો નીચે પ્રમાણે	(પં. મુંબલાલજી) ૦-૬-૦
અન્તગડદસાઓ ને અણુતરો	ભગવાન મહાનીરના દશ
વવાઈય દસાઓ	ઉપાસકો ૦-૮-૦
(એમ. સી. મોદી) ૩-૦-૦	સામાયિકના પ્રયોગો
સમરાઈચ્ચક્રહા બે ભાગ	(પં. લાલન) ૦-૫-૦
પાકું પૂંકું ૪-૦-૦	સોળ સતી
સંપાદક વગેરે ઉપર પ્રમાણે	(ધીરજલાલ ધ. શાહ) ૧-૮-૦
પંચમુત્તમ	હેમચંદ્રાચાર્ય (ખેચરદાસ) ૦-૮-૦
[વી. એમ. શાહ] ૧-૦-૦	પ્રાકૃત ભાગોપદેશિકા „ ૨-૪-૦
નિર્યાવલિયાઓ; સટીક	ધર્મ ને ધર્મનાયક ૦-૬-૦
[વી. જી. ચૌહાની ને	ભરતેશ્વર બાહુબલવૃત્તિ
ગોપાણી] પાકું પૂંકું ૩-૧૨-૦	૧-૨-૩ ગૂજરાતી ભાષાંતર ૪-૮-૦
વિવાગમુખ : સટીક	કામવિજેતા સ્થૂલિભદ્ર
[એમ. સી. મોદી ને	(જયભિષ્મ) ૨-૮-૦
વી. જી. ચૌહાની] ૩-૦-૦	મહર્ષિ મેતારજ „ ૨-૮-૦
સમરાઈચ્ચક્રહા ભવ ક ક્રો ૨-૮-૦	મગધરાજ „ ૧-૮-૦
અલ્લદત્તચરિયમ ૧-૦-૦	

ગૂજર્ અંથરત્ન કાર્યાલય : ગાંધી રસ્તો : અમદાવાદ

રવીન્દ્રનાથ ટાગોરનાં પુસ્તકો

નૈવેદ્ય ૦-૮-૦

આત્માનાં આંસુ ૦-૩-૦

ગીતાંજલિ ૩-૦-૦

સમપર્ણની કથાઓ ૦-૬-૦

સાહિત્ય ૧-૮-૦

પ્રાચીન સાહિત્ય ૬-૭-૦

રશિયાના પત્રો ૧-૦-૦

હુન્નર ઉદ્યોગ

સોની હુન્નર પ્રકાશ ૨-૮-૦

નક્શાકરક હુન્નર ભા. ૧-૨ ૪-૦-૦

„ ભા. ત્રીજો ૩-૦-૦

હુન્નર જ્ઞાન ૪-૦-૦

પત્ર સાહિત્ય

તેત્રીશ પત્રો (ચી.દૈબજીવ) ૦-૧૦-૦

આફ્રિકાના પત્રો ૦-૬-૦

શા માટે અંધન ! ૧-૪-૦

અરતું હૃદય ૦-૫-૦

રશિયાના પત્રો ૧-૦-૦

કાગલ-પત્રો ૦-૩-૦

સંગીત વિનોદ ૦-૧૦-૦

સંગીત માર્ગદર્શિકા ૦-૬-૦

મેઘાણી સંપાદિત લોકસાહિત્ય

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર ૧-૨ ૩-૦-૦

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર ૩-૪

-૫ મી નવી આવૃત્તિઓ ૬-૦-૦

સોરઠના બહારવાટિયા ૧-૨ ૩-૦-૦

„ ભાગ ત્રીજો ૧-૮-૦

ચુંદડી ૧-૨ ૧-૬-૦

કંકાવટી : ભાગ પહેલો ૦-૧૨-૦

કંકાવટી ભાગ બીજો

કાચું પુંકું ૦-૧૪-૦

લોકસાહિત્ય : ધરતીનું

ધાવણ ૨-૦-૦

રઢિયાળી રાત ૧-૨-૩ ૪ ૪-૧૪-૦

*

કચ્છની લોકકથાઓ ૧-૮-૦

ખાંડાના ખેલ (અડાલત) ૩-૦-૦

શૌર્યનાં તેજ (જેઠાણી) ૧-૮-૦

સ્ત્રીઓને ઉપયોગી સુંદર

પુસ્તકો

કંકાવટી ભાગ ૧-૨

મેઘાણી ૧-૧૦-૦

ચુંદડી ૧-૨ „ ૧-૬-૦

રઢિયાળી રાત ૧-૨-૩-૪ ૪-૧૪-૦

રશિયન નારી ૦-૧૦-૦

રાંધણ કળા ૦-૮-૦

પકવાન પોથી ૩-૦-૦

રાસમાલિની ૧-૪-૦

રાસરંજના ૧-૦-૦

રાસગંગા ૦-૮-૦

ગૂર્જર અંથરતન કાર્યાલય : ગાંધી રસ્તો : અમદાવાદ

પરિણીતા	૧-૪-૦	(ટેકસ્ટની ગાર્ડ) ૨-૦-૦
ગૃહદાહ (શરદ્યાણુ)	૦-૮-૦	માનવદેહ મંદિર (સચિત્ર) ૧-૪-૦
શ્રીકાંત ભાગ ૧-૨-૩-૪	૭-૦-૦	માનવીનું આરોગ્ય ૧-૦-૦
ભારતની મહાન વ્યોતિઓ	૦-૩-૦	સોમાભાઈ પટેલ કૃત ૦-૪-૦
જળપાનની રમણી	૦-૮-૦	બાલ ગણિત ૧-૨ ૦-૫-૬
માનવદેહ મંદિર (સચિત્ર)	૧-૪-૦	બાલ ગણિત ૩-૪ ૦-૭-૦
માનવીનું આરોગ્ય	૧-૦-૦	બાલ લેખન ૧-૨-૩-૪ ૦-૧૨-૦
અંદ્રનાથ	૦-૧૪-૦	હૃદય રંગ ૦-૪-૦
મુક્તિદાર (સીતાદેવી)	૧-૪-૦	બાળકોનું મહાભારત ૧-૨ (સચિત્ર) ૧-૧૨-૦
અંગાર	૧-૪-૦	ગણિત પ્રવેશિકા ૦-૩-૬
સુવર્ણ	૨-૦-૦	Elementary Chemical Theory & Problems 1-4-0
રંભા (જેઠાલાલ ત્રિવેદી)	૧-૪-૦	Practical Chemistry for F.Y.Sc. and Int.Sc.(5th edition) 2-4-0
પાઠ્ય પુસ્તકો		સાહિત્ય દર્શન: પહેલો (અંબાલાલ શાહ) ૦-૧૪-૦
તણખા મંડળ પહેલું ધૂમકેતુ	૧-૮-૦	સાહિત્ય દર્શન: બીજો ૦-૧૪-૦
પ્રદીપ	૧-૧૨-૦	વેણીનાં ફુલ (નવી આવૃત્તિ) મેઘાણી ૦-૮-૦
પગદંડી	૧-૮-૦	કિલ્લોલ ,, ,, ૦-૮-૦
ધૂમકેતુ પાઠસંગ્રહ	૦-૧૦-૦	પ્રતિભાઓ ,, ,, ૧-૧૨-૦
દ્વિરેકની વાતો (રા.પાઠક)	૧-૮-૦	પ્રાકૃત માર્ગોપદેશિકા (પં. બેચરદાસ) ૨-૪-૦
શેષનાં કાવ્યો	૨-૦-૦	
કેતકીનાં પુષ્પો	૧-૮-૦	
નર્મદનું મંદિર (ગદ્ય)	૨-૮-૦	
નર્મદનું મંદિર (પદ્ય)	૧-૮-૦	
કુવારો	૦-૩-૦	
જનપદ ભા. ૧-૨-૩	૨-૪-૦	
માર્ગદર્શિની સંસ્કૃત		

ગૂજર્ અંધરતન કાર્યાલય : ગાંધી રસ્તો : અમદાવાદ

નવાં ઉત્તમ પુસ્તકો

વિદ્યાર્થી વાંચનમાળા (દરેક શ્રેણીમાં ૨૦ પુસ્તકો)

પહેલી શ્રેણી : નવી સચિત્ર આવૃત્તિ ૨-૦-૦

પાંચમી શ્રેણી : „ „ ૨-૪-૦

દસમી શ્રેણી : સચિત્ર ૨-૦-૦

ખાંડના ખેલ : (સચિત્ર) નારાયણ પી. અગ્રાજન ૩-૦-૦

મુવર્ણ : (નવી સામાજિક નવલકથા) ૨-૦-૦

જીવનપ્રવાહ ૧-૦-૦

આ-ધર : બાગ બીજો (કિતિ. નવલકથા સંગ્રહ) ૧-૮-૦

ઈશ્વરનો ઈનકાર : નવી આવૃત્તિ (નરસિંહભાઈ ઈ. પટેલ) ૨-૮-૦

નવાં વિવેચનો : શ્રી. નવલરામ જી. ત્રિવેદી ૨-૪-૦

વિલોચના : શ્રી યુનીસાલ વર્ધમાન શાહ ૩-૦-૦

બાલસાહિત્ય નવી આવૃત્તિઓ

ક્યારે સમજ્યું ગિનુભાઈ ૦-૩-૦ કથાગીતો ૦-૮-૦

મુંદરવાનો „ ૦-૬-૦ અલિખાળા ૦-૫-૦

બેરુ „ ૦-૬-૦ પડ્યા ૦-૬-૦

પ્રાણીવર્ણન ૦-૫-૦ ધરતીકંપ ૦-૪-૦

વિદ્યાર્થી વાંચનમાળા

દસમી શ્રેણી (સચિત્ર) ૨-૦-૦

શ્રી એકનાથ દગ્ગરત મહમ્મદ પયગમ્બર અશો નરથુક્ત

અલક્યાબાઈ ડો. અન્સારી શ્રી રમેશચંદ્રદત્ત

વિજયાસક્તમી પંડિત શ્રી કૃષ્ણમૂર્તિ સંતકવિ પઢિયાર

ચિત્રકાર રવિવર્મા શ્રી શરદાબાણ સોરઠના બહારવટિયા

મોતીભાઈ અમીન આણુ શત્રુંજય

ગોમટેશ્વર અમદાવાદ લખનો

વડોદરા ગીરના જંગલો

ગુજ્જર અંથરત્ન કાર્યાલય : ગાંધી રસ્તો : અમદાવાદ

શ્રી. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી કૃત

અડધે રસ્તે: (હવનકથા) ૩-૦-૦

રાજસંન્યાસી: (ધૂમકેતુ) " " ૩-૦-૦

શ્રી. મનુભાઈ જોધાણીનાં લખેલ રાજઘણિત્રો

જનપદ : ભાગ પહેલો, (નવી આવૃત્તિ) બીજો
અને ત્રીજો દરેકના ૦-૧૨-૦

ખાટીસીટી બાળવાતો (નવી આવૃત્તિ) ૦-૧૨-૦

શ્રી. ઝવેરચંદ મેઘાણીનાં લોકપ્રિય પુસ્તકોની

નવી આવૃત્તિઓ

રઠિયાળી રાત ભાગ બીજો ૧-૮-૦

રઠિયાળી રાત ભાગ ચોથો (તફન નવાં ગીતો) ૧-૮-૦

સોરઠી બહારવટિયા—ભા. ૧ લો ૧-૦-૦ ભાગબીજો ૨-૦-૦

જેલ ચોક્કીસની ખારી ૧-૮-૦ કંઠાવટી પહેલો ૦-૧૨-૦

રસધાર ભાગ ત્રીજો, ચોથો, પાંચમો દરેકના ૨-૦-૦

રઠિયાળી રાત ભાગ પહેલો ૧-૪-૦ નિરંજન ૨-૦-૦

પ્રતિમાઓ ૧-૧૨-૦ રાણો પ્રતાપ ૧-૮-૦

સોરઠી સંતો ૧-૦-૦ હાલરડાં ૦-૮-૦

પ્રવીપ ધૂમકેતુ ૧-૧૨-૦ રજકણ સચિત્ર ૧-૮-૦

તરુણ અંથમાળાનું સાતમા વર્ષનું બીજું પુસ્તક

આરસીના ભાંતરમાં (નવલિંગ સંગ્રહ) ૧-૪-૦

નવાં છપાતાં પુસ્તકો

કેટલીક વિભૂતિઓ (વ્યક્તિઓનો હવન પરિચય) શ્રી. મુનશી

સીધાં ચઢાણુ (અડધે રસ્તે ભાગ બીજો) "

ગૂજરાતનો જય ભાગ પહેલો (મેઘાણી)

રમા (શરદ્યાણુ) કલ્યાણી (ર. દલાલ)

ગૂજર અંથરત્ત કાર્યાલય : ગાંધી રસ્તો : અમદાવાદ